

UNIVERZITA KARLOVA
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Katedra germanistiky a nederlandistiky

DIPLOMOVÁ PRÁCE
EEN HISTORISCH VERGELIJKING VAN NEDERLANDS
EN DUIJS

Praha 2007

Vypracovala: Petra Pacltová
Vedoucí diplomové práce: Prof. Dr. Guy Janssens

Prohlašuji, že jsem svou diplomovou práci vypracovala samostatně a použila pouze pramenů uvedených v bibliografii.

Ik verklaar dat ik mijn afstudeerscriptie alleen heb geschreven en alleen van die bronnen gebruik heb gemaakt die ik in de literatuurlijst heb vermeld.

Praag, 28 november 2007

Petra Pačtová

Ráda bych vyjádřila poděkování panu Prof. Dr. Guy Janssensovi a panu Prof. Dr. Cor Van Bree za odborné vedení, cenné rady a připomínky k této práci. Na tomto místě bych také ráda poděkovala své rodině a přátelům za psychickou podporu při psaní této práce.

Ik wil graag van harte mijn dank betuigen aan de heer Prof. Dr. Guy Janssens en de heer Prof. Dr. Cor Van Bree voor hun vakkundige leiding, hun waardevolle adviezen en opmerkingen met betrekking tot deze scriptie. Op deze plaats zou ik ook graag mijn familie en vrienden willen bedanken voor hun geestelijke steun die zij boden bij het schrijven van deze scriptie.

Inhoud

Voorwoord.....	6
Verklaring tekengebruik en afkortingen.....	7
1. Inleiding.....	8
2. Externe geschiedenis van het Nederlands en het Duits.....	11
2.1. Vóór de Middeleeuwen.....	11
2.2. Tijdens de Middeleeuwen.....	13
2.3. De 16 ^e en de 17 ^e eeuw.....	18
2.3.1. De standaardisering van de taal.....	19
2.3.1.1. Het Duits.....	20
2.3.1.2. Het Nederlands.....	21
2.3.1.3 Het Nederlands in Vlaanderen.....	21
2.4. Vanaf de achttiende eeuw – consolidatie van de taal.....	22
2.4.1. Het Nederlands in Vlaanderen.....	23
2.4.2. Het Nederlands.....	24
2.4.3. Het Duits.....	26
2.5. Samenvatting.....	28
3. Interne geschiedenis.....	29
3.1. Het Oer-Germaans.....	29
3.2. Het Gemeen-Germaans.....	32
3.3. Het Oer-West-Germaans.....	33
3.4. Oudnederlands en Oudhoogduits.....	35
3.4.1. Ingweonismen en de Tweede Hoogduitse klankverschuiving.....	39
3.5. Het Middelnederlands en het Middelhoogduits.....	41
3.5.1. Morfologie.....	45
3.6. Het Nieuwnederlands en het Nieuwhoogduits.....	46
3.6.1. Morfologie.....	47
3.6.2. Syntaxis.....	50
4. Verschillen tussen het Nederlands en het Duits.....	52
4.1. Fonologie.....	52
4.2. Syntaxis.....	56
5. Morfologie.....	59
5.1. Zelfstandig en bijvoeglijk naamwoord.....	59
5.2. Voornaamwoorden.....	63
5.3. Het werkwoord.....	68
6. Meervoudsvorming van de zelfstandige naamwoorden in het Nederlands en in het Duits.....	70
6.1. Meervoudssysteem van het Nederlands en van het Duits.....	70
6.2 Geschiedenis van de meervoudsvorming.....	77
6.2.1. De meervouds –e.....	79
6.2.2. De meervouds –(e)n.....	80
6.2.3. De meervouds –s.....	81
6.2.4. De meervouds –er.....	83
6.2.5. Overige gevallen.....	84

6.3. De toepassing van meervoudsuitgangen.....	86
6.4. Samenvatting	90
7. Samenvatting	96
Resumé	101
Resume	103
Literatuurlijst	

Voorwoord

De kennis van het Duits heeft mij vaak geholpen toen ik het Nederlands onder de knie moest krijgen. Aan de andere kant vond ik deze kennis soms storend als er verschillen bestonden in de systemen van deze twee talen. Ik had altijd behoefte aan een systematisch overzicht van overeenkomsten en verschillen tussen het Nederlands en het Duits. Daarom heb ik dit gebied voor mijn scriptie gekozen.

Deze scriptie is mijn eerste stap op het gebied van de taalgeschiedenis. Ik heb me ten doel gesteld een beschrijving van de belangrijkste verschillen tussen het Nederlands en het Duits te geven en tot een historische verklaring ervan te komen. Er is al heel veel geschreven over de Nederlandse en Duitse taalgeschiedenis, maar meestal afzonderlijk. Ik wil in mijn scriptie deze twee talen verbinden. En daarom tracht ik in mijn scriptie een historische vergelijking van het Nederlands en het Duits te geven.

Het complete beeld dat ik ervan maak, zal mij niet alleen helpen deze problematiek beter te doorzien. Ik hoop dat het ook een gids zal worden voor mensen die het Nederlands en het Duits bestuderen en die de ontwikkeling van deze twee talen willen begrijpen met al zijn historische gevolgen.

Verklaring tekengebruik en afkortingen

De fonetische tekens die ik in mijn scriptie gebruik zijn aan het International Phonetic Alphabet (IPA) ontleend. Soms maak ik echter ook gebruik van bijzondere tekens om de Nederlandse onderscheidingen duidelijk te maken (bv.: y^- in plaats van $\bar{y}$ in het woord *buurt* of *oě* in plaats van $\bar{u}$ in het woord *put*). Anders zou de suggestie kunnen ontstaan dat de vocalen door *i*-umlaut zijn ontstaan.

Ik gebruik ook tekens als $\bar{a}$ of $\check{a}$ om de lengte- en kwaliteitsverschillen aan te duiden (bv.: $\bar{a}$ voor nl. *maak* of dt. *Sahne*, $\check{a}$ voor nl. *pad* of dt. *Bad*.) Als het niet nodig is, zijn de korte vocalen niet gemarkeerd.

De fonetische tekens zijn zowel met als zonder vierkante haken geschreven (bv.: [a] of *a*). De spelling staat tussen vishaakjes <g>. Gereconstrueerde vormen (uit het Gotisch) worden met * aangeduid.

Ik gebruik in mijn scriptie volgende afkortingen:

- dt. – Duits (Hoogduits)
- ggm. – Gemeen-Germaans
- got. – Gotisch
- hdt. – Hoogduits
- ingw. – Ingweoons
- mnl. – Middelnederlands
- mhdt. – Middelhoogduits
- nl. – Nederlands
- nhdt. – Nieuwhoogduits
- nnl. – Nieuwnederlands
- oeride. – Oer-Indo-Europees
- ogm. – Oer-Germaans
- ohdt. – Oudhoogduits
- onl. – Oudnederlands
- owgm. – Oer-West-Germaans
- wgm. – West-Germaans

1. Inleiding

Aanleiding

Wanneer iemand een Nederlander vraagt of het Nederlands iets tussen het Duits en het Engels is, antwoordt de Nederlander met hoge waarschijnlijkheid: „Nee, helemaal niet.“ Dat is begrijpelijk. Iedereen ziet zijn eigen taal als uniek. Maar als iemand het Nederlands en het Duits als twee vreemde talen bestudeert, moet hij constateren dat er tussen deze twee talen veel overeenkomsten bestaan: in de fonologie, in de morfologie, in de syntaxis en ook in de woordenschat.

Maar hoe is dat mogelijk? Zijn deze twee talen met elkaar verwant? Zijn ze misschien uit eenzelfde grondtaal ontstaan? Zo ja, waarom zijn ze dan van elkaar gaan verschillen? Al die vragen hebben vroeger de taalhistorici al beantwoord. Toch blijft deze problematiek van de systematische overeenkomsten en verschillen tussen de Nederlandse en Duitse taal heel interessant.

De meeste mensen nemen de taal waar als een eindproduct. Maar de taal leeft en verandert voortdurend. Alle veranderingen in een taal hangen nauw samen met de culturele en politieke geschiedenis van de mens. Tijdens de historie hebben de beide talen een grote ontwikkeling ondergaan. Het Nederlands en het Duits gingen iedereen hun eigen weg. Vanaf die tijd zijn er veel opmerkelijke verschillen waar te nemen. Maar het Nederlands en het Duits zijn ook twee nauw verwante talen en uit deze nauwe verwantschap zijn ook tegenwoordig nog de vele overeenkomsten tussen de beide talen te verklaren.

Onderzoeksafbakening

Ik heb me in deze scriptie ten doel gesteld een beschrijving van deze verschillen te geven en tot een historische verklaring ervan te komen. Omdat deze problematiek heel ingewikkeld is, concentreerde ik me in dit werkstuk op de morfologie van het

substantief. Het blijkt dat hier de grootste verschillen tussen het Nederlands en het Duits liggen.

Volledigheidshalve worden echter ook de andere saillante verschillen genoemd, op fonologisch en syntactisch gebied. Hierbij wordt gebruik gemaakt van beschikbare literatuur en vakkundige artikelen die zich met dergelijke thema's in de laatste jaren hebben beziggehouden.

Opbouw van de scriptie

De scriptie heeft de volgende opbouw. Het tweede hoofdstuk is inleidend en bestaat uit een korte samenvatting van de externe geschiedenis van het Nederlands en het Duits. In dit deel wordt de geschiedenis van de talen globaal beschreven. De ontwikkeling loopt een zekere tijd parallel, pas rond vanaf de 17^e eeuw wordt de geschiedenis van het Nederlands, het Duits en het Nederlands in Vlaanderen apart gegeven. De nadruk wordt vooral gelegd op de gebeurtenissen die de verschillen tussen het Nederlands en het Duits tot gevolg hadden.

Het derde hoofdstuk laat zien dat er een parallel bestaat tussen de culturele en politieke geschiedenis van de mens (die in het tweede hoofdstuk wordt beschreven) en de eigen ontwikkeling van de taal. Het derde hoofdstuk is gewijd aan de interne geschiedenis van de beide talen en dient in zijn geheel als een overzicht. Naar veel gebeurtenissen die in dit stukje worden beschreven, zal ik later in volgende hoofdstukken verwijzen. Juist dit hoofdstuk kan vaak antwoord geven op de vraag waarom het Nederlands en het Duits in concrete gevallen verschillend zijn.

De eigenlijke kern van het werkstuk is aan de synchrone vergelijking van het Nederlands en het Duits gewijd. Aan deze problematiek besteed ik aandacht in het vierde hoofdstuk van mijn scriptie. Het algemene deel van de scriptie wordt dus gevolgd door een kort overzicht van de belangrijkste verschillen tussen het Nederlands

en het Duits die uit de geschiedenis van beide talen voortvloeien. Dit hoofdstuk wordt in een fonologisch en syntactisch onderdeel verdeeld.

Ik concentreer me in mijn scriptie vooral op het gebied van de Nederlandse en Duitse morfologie. De woordenschat en de spelling laat ik buiten beschouwing. De morfologische overeenkomsten en verschillen tussen de twee talen worden in hoofdstuk vijf behandeld. Ik beschrijf achter elkaar de morfologie van het zelfstandig en het bijvoeglijk naamwoord, van de voornaamwoorden en het werkwoord. Er wordt een aantal saillante verschillen genoemd die onder andere het grammaticale geslacht, het naamvalssysteem, de verbuiging van lidwoorden en adjectieven en het gebruik van de conjunctief betreffen.

Vervolgens komt in hoofdstuk zes de eigenlijke problematiek van de Nederlandse en Duitse meervoudsvorming aan bod. Het meervoudssysteem vormt een gebied dat het onderscheid tussen de beide verwante talen duidelijk kan maken. Daarom krijg dit thema een eigen hoofdstuk, waarin ik dieper inga op een concreet systeem dat verschillend is. Ik zal hier achtereenvolgens de hedendaagse meervoudssystemen van het Nederlands en het Duits beschrijven. Daarna wordt er aan de geschiedenis van alle meervoudsuitgangen gerefereerd die voor het Nederlands of het Duits tegenwoordig nog van belang zijn. Ter sprake komen ook meervoudsuitgangen die in de ene of andere taal verdwenen zijn. Ik probeer ook uit te leggen waarom dit gebeurd is. Daarnaast neem ik nog de criteria voor de toepassing van de meervoudsuitgangen door.

De scriptie wordt met een samenvatting besloten.

2. Externe geschiedenis van het Nederlands en het Duits

In dit hoofdstuk behandel ik de externe geschiedenis van het Nederlands en het Duits, die deels parallel loopt en deels divergent is. De externe geschiedenis van de beide talen lijkt tot het midden van de 17^e eeuw duidelijk op elkaar. Pas aan het einde van de Dertigjarige Oorlog werden de Nederlanden van het Duitse Rijk afgescheiden en begonnen ze ieder hun eigen ontwikkeling. Ik ga in dit hoofdstuk van de geschiedenis van het Nederlands uit en behandel alleen de belangrijkste verschillen in de geschiedenis van deze twee talen.

2.1. Vóór de Middeleeuwen

De eerste mensen in het gebied van het hedendaagse Nederland waren rendierjagers. Deze trokken tussen 14 000 en 10 000 vóór Christus door de Lage Landen. Pas rond 2 500 v. Chr. hebben zich op dit gebied en in Noordwest-Duitsland de eerste volkeren gevestigd. Hun talen hebben zich waarschijnlijk uit een gemeenschappelijke moedertaal ontwikkeld. Deze taal (een oude Noordwest-Europese variëteit van het Indo-Europees¹) zou later verdrongen worden door het Germaans en het Keltisch.

De Nederlanden werden omstreeks het begin van onze jaartelling door Gallische (Keltische) en Germaanse stammen bewoond. Germanen hebben zich in eerste instantie in het gebied van Zuid-Scandinavië, Denemarken en Noord-Duitsland gevestigd. Rond 500 vóór Christus verspreidden de Germaanse stammen zich ook over Noord-Nederland. Tegen de 2^e eeuw v. Chr. bereikten ze ook het zuiden van Lage Landen. Het zuiden was toen echter al door Kelten (Galliërs) bezet.

De Germanen en Kelten hebben lang naast elkaar geleefd, totdat de Kelten door Caesar grondig geromaniseerd werden. Caesar begon met de verovering van het zogenoemde Gallië in 58 vóór Christus. Hij veroverde het gebied tot aan de Rijn in Nederland. De Galliërs stonden tot 406 onder Romeinse overheersing. Onder invloed

---

¹ Janssens 2003, 33

van de Romeinse omgangstaal, het Vulgair-Latijn, verdween de Gallische taal uit dit gebied en maakte hierdoor plaats voor het hedendaagse Frans.

Het Keltisch is in Gallië uitgestorven. Sommige Keltische leenwoorden zijn echter in het Vulgair-Latijn gebleven en zijn tegenwoordig in de Germaanse talen te vinden (*ambacht, eed, gisel*).² Andere resten van het Keltisch zien we bij de gelatiniseerde Keltische plaatsnamen die op *-dunum* (*Lugdunum*) of op *-ik* (*Doornik*) eindigen. Oorspronkelijk Keltisch waren ook andere namen van steden (*Nijmegen*, van *Noviomagnus*) of de namen van enkele rivieren (bv. *Rijn*).³

In het zuiden hebben de Romeinen invloed gekregen, maar het gebied ten noorden van de rivier de Rijn bleef vooralsnog onafhankelijk van de Romeinen. Het noorden, net zoals het zuiden van de Lage Landen, werd toen vooral door Friezen bewoond. Reeds vanaf 300 v. Ch. woonden ze ook langs de gehele zee kust. Tijdens de regering van keizer Augustus bezetten de Romeinen ook het noordelijk deel van de Nederlanden. Het toenmalige Germania, het gebied van de Germaanse stammen in het noorden, werd pas vanaf 50 geromaniseerd. De culturele invloed van de Romeinen blijkt uit de Latijnse leenwoorden. Het Germaans werd door het Vulgair-Latijn niet verdrongen, maar wel beïnvloed.

Door de geregelde contacten tussen de Romeinen en de Germanen stond de woordenschat van het Germaans sterk onder de invloed van het Latijn. De gevolgen hiervan zien we vandaag nog in het moderne Nederlands. Janssens voert deze voorbeelden aan: *straat* (via *strata*), *wijn* (*vinum*), *peper* (*piper*), *munt* (*moneta*), *muur* (*murus*), *poort* (*porta*), *kelder* (*cellarium*), *vrucht* (*fructus*), enz.⁴ In het Duits luiden deze woorden ongeveer hetzelfde: *die Strasse, der Wein, der Pfeffer, die Münze, die Mauer, die Pforte, der Keller, die Frucht*.

Vanaf de vierde eeuw kunnen we van de zogenaamde volksverhuizingen spreken. De Goten gingen naar Italië of naar Spanje, de Angelen, de Saksen en de Jutten verhuisden vanuit Noord-Duitsland en Denemarken naar Brittannië en de

---

² Van der Wal en Van Bree 1992, 52

³ Van der Wal en Van Bree 1992, 51

⁴ Janssens 2003, 35

Langobarden gingen naar Italië.⁵ Het hedendaagse Duitsland werd beheerst door de Alemannen, de Beieren, de Franken en de Saksen, in de Nederlanden hebben de Franken, de Saksen en de Friezen zich gevestigd.⁶

Deze stammenverplaatsingen werden waarschijnlijk door de ineenstorting van het Romeinse Rijk veroorzaakt. Rond het jaar 400 kwam het Romeinse Rijk geleidelijk tot verval. Het verloor uiteindelijk in 402 zijn heerschappij over de Nederlanden toen de Romeinse legioenen wegtrokken en de gebieden ten zuiden van de rivier Rijn door de Franken bezet werden.

De eerdere aankomst van de legioenen van Julius Caesar heeft grote sporen achtergelaten in de taal van het hedendaagse België. Dit gebied vormde lang een “overgangsgebied” tussen het Germaanse noorden (Nederland en Noordwest-Duitsland) en het Keltische zuiden.⁷ Na de volksverhuizingen was Noord-Gallië nog lang een tweetalig gebied. Uiteindelijk heeft het Romaans er de overhand gekregen. Daardoor ontstond in het hedendaagse België een Romaans – Germaanse taalgrens.

2.2. Tijdens de Middeleeuwen

Na 500 werd binnen het West-Germaans de dialectdifferentiatie, die al eerder was begonnen, versneld. Door verscheidene taalveranderingen zijn er uit het oorspronkelijke grote dialectcontinuüm verschillende Oud-West-Germaanse dialecten ontstaan: het Oudhoogduits, het Oudnederfrankisch, het Ingweoonse kunstdialect, het Angelsaksisch, het Oudsaksisch en het Oudfries⁸. De Ingweoonse ontwikkelingen van deze differentiatie omvatten onder andere twee veranderingen: de Ingweonismen en de Hoogduitse klankverschuiving.

De Hoogduitse klankverschuiving noemen we de klankverandering die in de 6^e eeuw in het zuidoosten van het huidige Duitsland ontstaan is. Deze verandering verbreidde zich vervolgens verder naar het noorden, maar kwam in het midden van

---

⁵ Janssens 2003, 37

⁶ Van der Wal en Van Bree 1992, 54-55

⁷ Janssens 2003, 49

⁸ Janssens 2003, 31

Duitsland (bij de zogenaamde Benrather Linie) tot stilstand. Daarom namen alleen de streektaalen van Zuid-Duitsland en (in mindere mate) Middel-Duitsland, Zwitserland en Oostenrijk deel aan deze ontwikkeling. In deze gebieden werden de stemloze oclusieven *p, t, k* tot affricaten *pf, ts, kx* of tot fricatieven *f/ff, s/ss, x*.

Hierdoor ontstond een groot verschil tussen het Nederduits (het Oudsaksisch) en het Oudnederlands enerzijds en het Hoogduits (het Zuid-Duits en het Middelduits) anderzijds. De oorzaken en de precieze tijd van het ontstaan der Hoogduitse klankverschuiving zijn niet bekend. De Hoogduitse klankverschuiving wordt verder behandeld in het hoofdstuk *Interne geschiedenis*.

Toen de Hoogduitse klankverschuiving zich in het zuidoosten en in het midden van het huidige Duitsland voordeed, trad in het noordwesten de zogenoemde Ingweonse expansie op. De taal van de Germaanse stammen langs de kust van Holland, Zeeland en Vlaanderen wordt het Ingweoons genoemd. Over de zogenoemde Ingweonen of Kustgermanen weten we niet veel, maar de resten van hun taal zijn in de woordenschat, de morfologie en de klankleer van de talen langs de Noordzee tot vandaag overgebleven.

Tot de Ingweonse stammen worden ook de Friezen gerekend. De Friezen leefden (zoals reeds in 2.1. gezegd) lang in het noorden van de Lage Landen en bleven lange tijd onafhankelijk. Ook tegenwoordig is het Fries een zelfstandige taal en wordt daarom niet gerekend tot de voorlopers van het Nederlands.

Aan de kusten van de Noordzee onderhielden Friezen contact met Angelen en Saksen. De Angelen, Saksen en Jutten gingen tijdens de Germaanse volksverhuizingen naar Engeland (zie 2.1.), waar Angelsaksisch (Oudengels) in een aantal dialecten gesproken werd.

In het noordoosten van Nederland bevond zich de stam van de Saksen. Hun kerngebied was het Duitse Sleeswijk-Holstein. Het Oudsaksisch werd in het noorden van het hedendaagse Duitsland gesproken. Deze later Nederduits genoemde taal vormt een tegenpool tot het Hoogduits en lijkt in zekere zin meer op het Nederlands dan op het Hoogduits.

Door de vereniging van de Germaanse stammen van de Franken, Hessen, Alemannen, Beiers, Thüringers en Saksen in het Frankische (en later in het Duitse) Rijk

ontstond een taal, waaruit zich later het Oudhoogduits ontwikkelde. De Franken vestigden rond 500 op het gebied van het Romeinse Rijk hun eigen Frankische Rijk, waartoe ook de Lage Landen behoorden.

Het Frankische Rijk was eerst meertalig. Vooral door de kerstening van de Franken heeft het Latijn de overhand gekregen. Als omgangstalen dienden Oudnederfrankische en Gallo-Romaanse dialecten. Vanaf 813 begon men ook in de volkstaal te preken. Rond 900 werden de Franken in Noord-Frankrijk geromaniseerd. Hun taal is uitgestorven onder de invloed van het Latijn of het Gallo-Romaans. In het noorden werd echter nog steeds de taal der Franken gebruikt, die als één van de componenten van het Nederlands overbleef. Zo ontstond de grens tussen het Romaanse en het Germaanse taalgebied.

De invoering van het Christendom had een grote invloed op de taal. Na de doop van Clovis (of Chlodovech) in 496 werd het katholicisme als staatsreligie beschouwd. Deze godsdienst bracht veranderingen in de woordenschat mee, waaronder vooral nieuwe woorden uit het Latijn. Met de komst van missionarissen begon een belangrijke periode van de schrijfcultuur. Er wordt eerst alleen in het Latijn geschreven, maar later ook in de volkstaal.

Het was vooral Karel de Grote die zorgde voor de volkstaal. Hij heeft scholen opgericht en liet kerkelijke teksten in de volkstaal vertalen. Het Latijn bleef de taal van de overheid. Sporen van de volkstalen vinden we in Germaanse namen of als glossen in Latijnse documenten. De oudste teksten (700-1000) in verschillende West-Germaanse talen zijn *Beowulf* (in het Oud-Engels), *Heiland* (in het Oudsaksisch), *Hildebrandslied* (in het Oudhoogduits) en de *Wachtendonckse psalmen* (in het Oud-Nederlands).

De grootste bloeitijd beleefden de Franken bij de wisseling van de achtste en negende eeuw. Dat was onder de heerschappij van bovengenoemde Karel de Grote. In 843 werd echter het rijk door het Verdrag van Verdun in drieën gesplitst. Zo ontstonden het West-Frankische, het Midden-Frankische en het Oost-Frankische Rijk. De Lage Landen behoorden tot het Midden-Frankische Rijk, Duitsland tot het Oost-Frankische Rijk.

In 855 werd ook het Midden-Frankische Rijk verdeeld, de Lage Landen maakten daar toen het noordelijke deel van uit. In 925 werd dat bij het Oost-Frankische (of

Duitse Rijk) gevoegd. Een uitzondering was het huidige Vlaanderen dat deels onder de Franse kroon hoorde.⁹ Op het grootste deel ervan, waar in de 10^e eeuw het machtscentrum van de Ottonen was, ontstond het Heilige Romeinse Rijk, dat we als de eerste Duitse staat kunnen beschouwen.

In de periode tussen de 11^e en de 15^e eeuw kwam het tot grote veranderingen op politiek, cultureel, economisch en maatschappelijk gebied, zowel in de Lage Landen als in Duitsland. Al rond het jaar 1000 vielen de Lage Landen weer uiteen, wat door verschillende crisissen, armoede en epidemieën werd veroorzaakt. De Lage Landen veranderden in landsheerlijkheden en ook Duitsland werd in deze tijd territoriaal verdeeld.¹⁰

In het gebied van de Lage Landen bestonden in deze tijd verschillende Germaanse dialecten die gesproken en later ook geschreven werden. Deze hebben zich uit de Oudnederfrankische dialecten of het Ingweoonse kustdialect ontwikkeld en vertoonden nog lang ieder zijn eigen kenmerken. Het Middelnederlands is dus een verzamelnaam voor dialecten als het Limburgs, het Brabants, het Vlaams, het Hollands en de noordoostelijke dialecten die uit het Oudsaksisch ontstonden. Evenmin kan men over een Duitse eenheidstaal in de Middeleeuwen spreken. Het ging meer om een aantal varianten, die door de gebeurtenissen van hun tijd beïnvloed werden.

Vanaf de 12^e eeuw begon de Duitse Oostkolonisatie. De bewoners van de overbevolkte Duitse gebieden gingen naar het Oosten en vestigden zich in landen van Midden- en Oost-Europa. Op de veroverde Slavische gebieden langs de rivier Spree ontstond de Brandenburgse mark. Door de nieuwe methode van het drieslagstelsel kreeg men een rijkere oost. Dat hing samen met de snelle toename van de bevolking en de ontplooiing van de steden. De veranderingen in de maatschappij veroorzaakten dat de nieuwe overeenkomsten en regels steeds vaker opgeschreven moesten worden. Dat bevorderde tevens het ontstaan van de schrijftalen.

Naast ambtelijke teksten ontstonden er vanaf de 13^e eeuw ook literaire teksten. Van de Limburgse teksten is vooral de legende van Sint-Servaas van Hendrik van Veldeke bekend, een tekst vol Hoogduitse kenmerken. In het Vlaams waren het o.a. het

---

⁹ Janssens 2003, 40

¹⁰ Ernst 2005, 102

satirische dierenepos Van den Vos Reynaerde en de werken van Jacob van Maerlant. Vanaf de 14^e eeuw hadden de Hollandse en Brabantse teksten (bijvoorbeeld van Jan Ruusbroec) een grote invloed, later ook teksten van noordoostelijke gewesten.¹¹ Van de belangrijkste middeleeuwse Duitse teksten kan ik bijvoorbeeld de teksten van Walter von der Vogelweide (het Bairisch) of Hartmann von Aue (het Alemannisch) noemen.¹²

In de 12^e en 13^e eeuw zijn de beide landen dus een nieuwe fase ingegaan. De bevolkingstoename, het succes in de handel en de rendementsverhoging van de landbouw stelde de ontplooiing van alle gewesten zeker. Vanaf de tweede helft van de 12^e eeuw bestond er in de Lage Landen en vooral in Noord-Duitsland een succesvolle vereniging van handelslieden, de Hanze, waarvan de bloei pas door de Dertigjarige Oorlog gestopt werd. De sporen van het Nederduits, de taal der toenmalige kooplieden, waren echter nog lang merkbaar in de volkstaal. Pas in de 16^e eeuw werden deze sporen door het Hoogduits verdrongen. Dankzij de talrijke handelscontacten tussen de kooplieden ontstond echter al in de late Middeleeuwen een behoefte aan een algemene taal.

Tussen de 12^e en de 13^e eeuw werd de landsheerlijkheid Vlaanderen het machtigste gebied in de Lage Landen. Door de problemen met de Franse koning kwam het echter tot verzwakking en aan het einde van de 13^e eeuw verloor Vlaanderen zijn hoge positie. In deze functie werd Vlaanderen door de gewesten Brabant en Holland opgevolgd. In 1425 werd in Leuven de eerste universiteit gesticht. Holland was vooral in de 16^e en de 17^e eeuw door zijn handel, vrachtaarders en waterwerken beroemd.

De positieve ontwikkeling werd in de Lage Landen zoals in Duitsland in de 14^e eeuw weer afgeremd. Door vele oorlogen, ziektes en armoede werd de ontwikkeling tot stilstand gebracht. Wegens deze crisissen kwamen de Nederlandse provinciën langzaam maar zeker weer samen. In Duitsland heersten toen de Habsburgers die de kroon van het Heilige Roomse Rijk met enige onderbrekingen tot 1806 behielden.

---

¹¹ Janssens 2003, 60

¹² Ernst 2005, 104-105

2.3. De 16^e en de 17^e eeuw

Filips der Goede begon in de eerste helft van de 15^e eeuw met de vereniging van de Nederlanden. Maar Karel V voltooide pas in de eerste helft van de 16^e eeuw deze eenwording. Hierdoor ontstond voor het eerst een zekere politieke eenheid. Karel V werd vorst van de gebieden in de Nederlanden, koning van Spanje, Napels en Sicilië, hij erfde de bezittingen in Oostenrijk en werd keizer van het Heilige Roomse Rijk. Door de zogenoemde Pragmatieke Sanctie van 1549 werd overeengekomen dat de Zeventien Provinciën altijd samen moesten blijven.

In die tijd van Karel V en zijn zoon Filips II werd met het oog op nieuwe godsdienstige hervormingsbewegingen een strenge inquisitie ingevoerd. Het protestantisme kwam de Nederlanden binnen zowel vanuit Duitsland (M. Luther) als vanuit Frankrijk (J. Calvijn).¹³ Kort daarna ontstond verzet tegen Filips II, die toen al in Spanje verbleef. Naar aanleiding van deze onlusten werd de hertog van Alva naar de Nederlanden gestuurd om de situatie tot rust te brengen. De situatie was ook in Duitsland onrustig. Met Luthers 95 stellingen tegen de aflaathandel begon de reformatie in Duitsland. Als reactie daarop werd ook in Duitsland de Contrareformatie ingezet. Er ontstonden verschillende nieuwe kloosterordes, waaronder die van de jezuïeten.

De Contrareformatie leidde in Duitsland tot de Dertigjarige Oorlog (1618-1648). Het zuidelijke deel van de Nederlanden kwam uiteindelijk in handen van Spanje, terwijl de zeven noordelijke provinciën zichzelf onafhankelijk verklaarden. Bij de Unie van Utrecht in 1579 werd de Republiek der Verenigde Nederlanden uitgeroepen, maar pas door de Vrede van Munster in 1648, dus na het einde van de Tachtigjarige Oorlog die van 1568 tot 1648 duurde, werd de onafhankelijkheid van de Republiek officieel erkend.

Door de Vrede van Westfalen werd de afscheiding van de Nederlanden uit het Duitse Rijk bevestigd en beide landen ontwikkelden zich los van elkaar. Vanaf deze tijd gaan de geschiedenissen van Nederlanden en Duitsland, en zelfs ook van Vlaanderen,

---

¹³ Janssens 2003, 78

gescheiden wegen. Op twee plaatsen in het dialectcontinuüm ontstaat er een aparte standaardtaal.

Vanaf 1585 waren het noordelijke van het zuidelijke deel van de Nederlanden van elkaar gescheiden. In het noorden heerste het Calvinisme, in het zuiden de Contrareformatie. Om die reden gingen vele mensen uit het zuidelijke Nederland weg naar het vrije noorden. Dit leidde aan de ene kant tot grote bloei van de Republiek, maar aan de andere kant tot een stagnatie in het zuiden. Het economische zwaartepunt verplaatste zich vanuit het zuiden naar het noorden (provincie Holland).

In de 17^e eeuw werden de Verenigde Oost-Indische Compagnie en de West-Indische Compagnie opgericht. Met behulp van deze vennootschappen kreeg de Republiek vele belangrijke koloniën in de hele wereld. Engeland beëindigde deze Gouden Eeuw door harde concurrentie en daardoor werden oorlogen veroorzaakt.

2.3.1. De standaardisering van de taal

In de 16^e eeuw werd in de schriftelijke communicatie nog steeds het Latijn gebruikt, terwijl de mondelinge communicatie steeds meer in de volkstaal plaatsvond. De volkstaal was echter geen eenheidstaal, hij bestond uit vele lokale dialecten, die door hun verschillen de snelle communicatie vertraagden. Vooral wegens de handelscontacten ontstond er in de loop van de 16^e eeuw behoefte aan een algemene norm. Dankzij het ontstaan van vele rederijderskamers interesseerden mensen zich steeds meer voor lezen en schrijven.

Tot de behoefte aan een eenheidstaal heeft zonder twijfel ook het uitvinden van de boekdrukkunst bijgedragen. De boekdrukkers probeerden steeds meer de dialectische kenmerken te vermijden. Grote invloed hadden ook de renaissancisten en humanisten. Ze streefden naar een hogere taalcultuur en begonnen daarom met de zuivering van hun moedertaal en met het opstellen van grammaticale regels.

Nog in de 18^e eeuw heerste de opvatting, dat de invloed van het Latijn, vooral op het gebied van morfologie, de schoonheid en de waardigheid van de taal vergrootte. De schrijvers en auteurs van grammatica's schatten hun moedertaal erg hoog in en wilden de taal nog meer versieren en verrijken volgens het voorbeeld van het Latijn dat

als ideaal werd beschouwd. Bovendien werd de Latijnse welsprekendheid aan de universiteiten beoefend.

De standaardisering van de taal was een langdurig proces. Haugen onderscheidt in de standaardisatie de volgende deelprocessen: selectie, codificatie, functie-uitbreiding en acceptatie.¹⁴ Het proces begint eerst met de selectie van een taalvariëteit. In het Nederlands hebben het Hollands, daarbij ook Vlaams en Brabants, de voorkeur gekregen. Pas vanaf de 18^e eeuw lukte het de grammatici de regels en normen voor de taal te codificeren. De fasen van de functie-uitbreiding en acceptatie vonden pas later plaats.

2.3.1.1. Het Duits

Dankzij de uitvinding van Johannes Gutenberg kon de literatuur vanaf de 15^e eeuw sneller verspreid worden. De boekdrukkunst was een belangrijk middel voor Maarten Luther om zijn ideeën aan een breder publiek te laten zien. Door zijn vertalingen van de Bijbel heeft hij een grote invloed op de ontwikkeling van het Duits gehad. Het Oudhoogduits is niet terug te voeren op een enkel Duits dialect en ook Luther heeft deze tendens bevorderd: hij gebruikte de taal uit het noorden en ook uit het zuiden van Duitsland en heeft veel neologismen bedacht. Hij probeerde een taal te gebruiken die zo breed mogelijk begrijpelijk was. Een grote invloed had volgens hem de taal der Habsburgse kanselarij, het Oberduits. Met zijn Bijbelvertaling liet Luther ook zien, dat het Duits gelijkwaardig is aan het Latijn.¹⁵

Luther heeft zeker een grote rol gespeeld bij de standaardisering van het Duits, vooral door zijn schriften en zijn autoriteit. Desondanks is de opbouw van het Duits niet aan een enkele persoon toe te schrijven. Het hedendaagse Duits is ook niet op een enkel dialect gebaseerd. Er bestaan o.a. verbanden met het Oost-Middelduits en met het Oost-Hoogduits. Een bijzondere plaats nam in ieder geval de stad Nürnberg in, in het geografische middelpunt van Duitsland.

---

¹⁴ Janssens 2003, 90

¹⁵ Ernst 2005, 163-173

De grootste invloed hadden behalve de geschriften van Luther en zijn Bijbelvertaling, de geschriften van Hans Sachs, Martin Opitz, Andreas Gryphius en anderen.

2.3.1.2. Het Nederlands

Net zoals in Duitsland waren ook in de Nederlanden de uitvinding van de boekdrukkunst en de reformatie heel belangrijk voor de ontwikkeling van de standaardtaal. In de kerken van de hervorming werd in de volkstaal gepreekt. Een voor iedereen verstaanbare taal was ook in de wetenschap nodig.

Door de historische ontwikkeling werd de provincie Holland tegen het einde van de 16^e eeuw het belangrijkste gebied in de Nederlanden. Het Hollands werd als voorbeeld voor de eenheidstaal beschouwd. De Nederlandse standaardtaal werd echter (zoals in 2.3.1. gezegd) niet alleen op basis van het Hollands opgebouwd. De zuidelijke immigranten namen naar Amsterdam veel Brabantse en Vlaamse taalelementen mee.

Al vanaf de Middeleeuwen ontstonden in Brabant en Vlaanderen belangrijke geschriften, die bij de taalopbouw in de 17^e eeuw steeds een grote invloed hadden. Vanaf de 17^e eeuw is de moedertaal ook een belangrijk maatschappelijk thema geworden. Daarom hebben vele personen vanuit diverse invalshoeken bijgedragen aan de uitbouw van het Nederlands. Met de regelgeving waren niet alleen de grammatici en taalkundigen bezig, maar ook vele schrijvers. Grammatici als Simon Stevin of Daniel Heinsius of literatoren Van den Vondel en P.C. Hooft werden hoog gewaardeerd. De basis voor de Nederlandse standaardtaal werd het Hollands, het Brabants en het Vlaams.

2.3.1.3 Het Nederlands in Vlaanderen

Terwijl de taal van het noorden door het Hollandse dialect werd beïnvloed, stond de taal van het zuiden (Vlaanderen in algemene zin) vanaf de 1585 sterk onder Franse invloed en ging zijn eigen weg. In de tijd van de standaardisering in het noorden

stagneerde het standaardiseringproces in Vlaanderen. Dat werd vooral door de culturele verschillen en het geringe contact tussen noord en zuid veroorzaakt.

Het zuiden was verder economisch verzwakt, had geen cultureel centrum en ook de intellectuele elite was naar het noorden geëmigreerd. Omdat de eigen pogingen tot standaardisatie van de taal niet lukten, nam Vlaanderen aan het einde van de 19^e eeuw de standaardtaal uit noorden over. De positie van Vlaanderen was des te slechter omdat er in het zuiden al twee standaardtalen bestonden: het Latijn en het Frans. Het Frans was het gevaarlijkst, omdat het lang als een beschaafde taal van bepaalde hogere klassen beschouwd werd. De positie daarvan werd meermalen ook door de politieke situatie ondersteund.

2.4. Vanaf de achttiende eeuw – consolidatie van de taal

In de Middeleeuwen bestond het idee dat de taal door God was gegeven. Pas in de late Middeleeuwen manifesteerde zich een behoefte aan een standaardtaal en deze behoefte werd steeds groter. Men wilde een taal ter beschikking hebben, die voor iedereen verstaanbaar was en waarmee iedereen zich kon identificeren. Daarvoor moest eerst het idee verlaten worden dat de taal van God gegeven was en dus onveranderbaar was.¹⁶

Pas toen dat het geval was, werd men zich van de eigen positie bewust, ging men nadenken over taal en taalgebruik en begon de taal te veranderen. In de tijd van de renaissance werd de mens als maat van alle dingen beschouwd en in de 18^e eeuw ging dit idee nog sterker leven. En dat had ook gevolgen voor de taal: ter verbetering van de schrijftaal werden regels bedacht, die helaas maar zelden aan de situatie van de spreektaal beantwoordden.¹⁷

De achttiende-eeuwse grammatici stonden toen onder verschillende invloeden die bepalend zijn geweest voor de vorming van de standaardtaal en voor het vaststellen van taalnormen en – regels. De belangrijkste invloeden werden gevormd door bekende schrijvers, populaire geschriften, en door het Latijn dat steeds als voorbeeld werd

---

¹⁶ Janssens 2003, 97

¹⁷ Janssens 2003, 97

beschouwd. Belangrijk was ook het streven naar analogie en systeem in de taal en de vermijding van ambiguïteiten.¹⁸

Tegen het einde van de 18^e eeuw werd in de schrijftaal uiteindelijk een eenheid bereikt die “in het begin van de 19^e eeuw geconsolideerd werd in een spellingregeling en een grammatica, ontworpen in opdracht van de overheid”¹⁹. Dit proces kon het niet zonder verschillende kritiek stellen, op een archaische, onnatuurlijke taal of zelfs op de autoriteiten.²⁰

2.4.1. Het Nederlands in Vlaanderen

De zuidelijke Nederlanden waren in de 18^e eeuw onder de heerschappij van Oostenrijk en maakten een zekere bloei door, vooral tijdens het bewind van Maria Theresia en haar zoon Josef II. In 1795 werd het zuidelijke deel der Nederlanden echter door Frankrijk geannexeerd. In het noorden was intussen de Bataafse Republiek uitgeroepen. Die Republiek werd een vazalstaat van het Franse Rijk. In 1810 werd ook de Republiek uiteindelijk door Frankrijk geannexeerd. Pas in 1813 werden de Fransen uit de noordelijke (en later ook uit de zuidelijke) Nederlanden verdreven. In 1815 kwam het tot de definitieve nederlaag van de Fransen bij Waterloo.

Zo werden het zuiden en het noorden weer verenigd in het Koninkrijk der Nederlanden. Tot staatshoofd werd Willem I. uitgeroepen die naar een vernederlandsing van het gebied streefde. In het zuiden kwamen de mensen in opstand tegen de politiek van Willem I. In augustus 1830 vond zelfs de Belgische Revolutie plaats. Belgen riepen hun onafhankelijkheid uit, die echter pas in 1839 officieel erkend werd. Daardoor werden noord en zuid weer gescheiden.

Vanaf het jaar 1830 kunnen wij dus over België als een zelfstandige staat spreken. Al in de jaren dertig ontstond de Vlaamse Beweging met als doel Vlaanderen tweetalig te maken. Tot die tijd gold in de praktijk alleen het Frans als de officiële taal. Na 1870 kwamen er enkele wetten die het gebruik van het Nederlands verplicht

---

¹⁸ Van der Wal en Van Bree 1992, 214-215

¹⁹ Janssens 2003, 99

²⁰ Janssens 2003, 99

maakten voor de rechtbanken, in het openbaar bestuur, het leger en in beperkte mate ook in het middelbaar onderwijs. Pas vanaf 1898 is de zogenoemde Gelijkheidswet in werking getreden. Vanaf die tijd was Vlaanderen officieel tweetalig.

In de 20ste eeuw ontstond de behoefte aan een volledige vernederlandsing van Vlaanderen. In 1932 werd het territorialiteitsprincipe toegepast. Door de wetten van 1962-1963 werd België in vier taalgebieden ingedeeld: Vlaanderen (met het Nederlands), Wallonië (met het Frans), het oosten van België (met het Duits) en het tweetalige Brussel-Hoofdstad.²¹ Men moest echter eerst een norm vinden voor het Nederlands in België. Dat speelde zich al in de 19^e eeuw af. Omdat het standaardiseringproces tot stilstand was gekomen en omdat er geen eigen eenheidstaal was in Vlaanderen, namen de Vlamingen de norm van Noord-Nederland over.

2.4.2. Het Nederlands

Wat het streven naar een eenheidstaal betreft was de situatie in Nederland hetzelfde als in Duitsland. Vanaf de 16^e eeuw zocht men een basis als model voor een Nederlandse eenheidstaal. In de loop van de zeventiende eeuw heeft het Hollands, dankzij de politieke en economische oppermacht van de provincie Holland, de voorkeur gekregen.

Na de zogenaamde Hollandse Gouden Eeuw kwam echter in de achttiende eeuw een zekere stagnatie in de situatie in Nederland. De verergering van deze situatie op het gebied van de handel en de internationale politiek werd veroorzaakt door de harde concurrentie en de oorlog met Engeland. Het Hollands heeft in die tijd aan invloed verloren.

Een grote voorbeeldfunctie bij het vormen van de eenheidstaal had toen onder andere de Statenvertaling van de Bijbel uit 1637. Behalve op religieus gebied had de Statenbijbel ook op taalkundig en politiek gebied grote invloed. De taal van de Statenbijbel diende als bron voor het Standaardnederlands en vormde tevens de grondslag voor de behandeling van verschillende morfologische kwesties.

---

²¹ Janssens 2003, 112

Als een voorbeeld van goed Nederlands dienden ook sommige schrijvers van de 17^e eeuw, van wie het taalgebruik tot in de 18^e eeuw als uitgangspunt voor de grammaticale regelgeving werd genomen. De belangrijkste voorbeeldschrijvers waren Joost van den Vondel en P.C. Hooft. Studie van hun taal en stijl van deze auteurs werd dus nadrukkelijk aanbevolen. De auteurs zelf hebben ook veel over taalzaken geschreven.

Als autoriteit gold de predikantdichter Arnold Moonen met zijn *Nederduitsche spraakkunst* (1706), die zich voor zijn normen door het taalgebruik van Vondel en Hooft had laten inspireren. De taalkundige Balthasar Huydecoper richtte zich daarentegen op het taalverleden. In 1730 schreef hij *Proeve van Taal- en Dichtkunde*. Ook hij wilde het Nederlands door duidelijke regelgeving verbeteren. De opvattingen over de grammaticale regels van de verschillende grammatici waren toen in grote mate met elkaar in strijd.

Er was nog een taalkundige in de achttiende eeuw die bij het bepalen van grammaticale regels nog genuanceerder werkte dan zijn tijdgenoten: Lambert ten Kate. In zijn omvangrijke werk *Aenleiding tot de kennisse van het verheven deel der Nederduitsche Sprake* uit 1723 probeerde hij door wetenschappelijke vergelijking van oudere taalstadia en door de observatie van de taalvariëteiten regels te ontdekken en vast te leggen.

In 1798 werd uiteindelijk de Bataafse Republiek uitgeroepen. Er kwamen verschillende regelingen, onder andere voor de spelling en de grammatica. Het werd tijd voor het opstellen van algemeen geldende grammaticale regels.

Pas tegen het einde van de 18^e eeuw werd in de geschreven taal uiteindelijk een bepaalde eenheid bereikt. Aan het opstellen van regels voor de spelling heeft Matthijs Siegenbeek met zijn werk *Verhandeling over de Nederduitsche spelling ter bevordering van eenparigheid in dezelve* een grote bijdrage geleverd.

Op het gebied van grammatica was het Petrus Weiland die zeer gewaardeerd werd. In 1805 verscheen zijn *Nederduitsche Spraakkunst*, een conservatief en prescriptief werk, dat de norm werd. Ook Weiland heeft veel belang gehecht aan een juist gebruik van de naamvals vormen en propageerde zo ook het onnatuurlijke karakter

van de schrijftaal. Pas in de 19^e eeuw probeerden de taalkundigen iets te doen aan de grote afstand tussen schrijftaal en spreektaal.

Vooraf de Beweging van Tachtig heeft vele vernieuwingen in Nederland meegebracht (1880). De Tachtigers Kloos en Perk wilden ook hun eigen taal vormen. De Nederlandse grammatici werden in de jaren negentig sterk beïnvloed door de taalkundigen uit Duitsland, die grote interesse toonden voor de gewone gesproken taal. Voor Duitse grammatici was de vereenvoudiging van de taal een vooruitgang.

2.4.3. Het Duits

Al in de eerste helft van de 17^e eeuw hebben de Duitse grammatici Ratke en Schottelius zich met de norm bemoeid. Stap voor stap ontstonden steeds nieuwe taalgezelschappen die cultuurpatriottisme en taalpurisme als doel hadden. Beroemd was onder andere “Die Fruchtbringende Gesellschaft” uit 1617 met zijn 894 medewerkers (bv. Schottel, Von Zesen, Gryphius).

De taalwetenschappers wilden de vaste normen voor het Duits vastleggen en codificeren. In de 16^e en 17^e eeuw schreef men de woordenboeken en grammatica's nog in het Latijn. De beroemde Duitse filosoof Leibnitz schreef ook in het Latijn. Een van de belangrijkste normgevers in de 18^e eeuw was Johann Christoph Gottsched.

Een algemeen werkende en breed geaccepteerde taalnorm kwam echter pas met het woordenboek en de grammatica van Johann Christoph Adelung. De rol van Adelung is nauw verwant aan die van de Nederlander Weiland. Beide grammatici schreven vooral een prescriptief werk. Weilands *Nederduitsch taalkundig woordenboek* bevat elf delen (1799-1811). Zijn voorbeeld was Adelungs *Grammatisches-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart* (1774-1786), een grammatica waarin het taalgebruik van de beste schrijvers als norm geldt. “Weiland deed een poging de Hollandse Adelung te worden. De uitgangspunten daarbij waren dezelfde: regeling van de spelling, verbetering van het taalgebruik, veel aandacht voor uitspraak, declinatie,

conjugatie, kortom de rededelen”.²² In 1805 publiceerde Weiland nog *De Nederlandse spraakkunst*.

Net als in Nederland speelde ook in Duitsland in de 18^e eeuw de taal van bekende schrijvers een belangrijke rol. Als voorbeeld dienden vooral Klopstock, Lessing, Wieland, Herder en de klassiekers Goethe en Schiller. Vooral de dichters van de Duitse Klassiek hebben veel neologismen en bijzondere woordbetekenissen ingevoerd.

Pas na de orthografische conferentie van 1901 in Berlijn hield men zich gehouden aan een eenheidsnorm van het Duits. Vanaf het jaar 1902 bestaat in Duitsland een ambtelijk bindende spellingnorm. Belangrijke regelmakers van de 20ste eeuw waren o.a. Konrad Duden, een navolger van Jacob Grimm en Rudolf von Raumer. De eerste norm voor de Duitse uitspraak heeft Theodor Siebs gegeven met zijn *Deutsche Bühnensprache* van 1898.

Nog in de eerste helft van de 20ste eeuw hebben de Duitsers getracht de Duitse nationale taal te zuiveren van vreemde invloeden. Door het ontstaan van het Duitse Rijk in 1871 hebben ze een nieuwe impuls gekregen om hun eigen zelfbewustzijn te ondersteunen. Ze stichtten in 1885 de “Allgemein Deutsches Sprachverein” en gingen met het purisme ook in de 20ste eeuw verder.

Twee grote Duitse puristen J.H. Campe en F.L. Jahn hebben het voorkomen van vreemde woorden bestreden. Dit purisme was ook een onderdeel van de fascistische propaganda. Het is tegen deze achtergrond merkwaardig, dat Adolf Hitler zelf graag begrippen uit verschillende vreemde talen gebruikte.²³

Ook de periode na 1945 is taalkundig interessant. Er ontstonden grote verschillen tussen de taal van de Bondsrepubliek en de DDR. In 1998 werd een nieuwe spelling ingevoerd, om in het Duits in Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland tot meer overeenkomsten te laten komen.

---

²² Van den Toorn 1997, 380

²³ Ernst 2005, 230-232

2.5. Samenvatting

Hoewel het Nederlands en het Duits tegenwoordig twee politiek en cultureel onafhankelijke talen zijn, kan men hun verwantschap en hun lange co-existentie nog altijd aantonen. Het Nederlandse volk is met het Duitse nauw verwant – de stammen als de Franken, de Friezen en de Saksen zijn in beide vertegenwoordigd. Ook de meeste vroegere kleine staten op het Nederlandse gebied hoorden tot in de 17^e eeuw bij het Duitse Rijk. De verzelfstandiging van het Nederlands ontstond als gevolg van een lang politiek-cultureel proces. In de 17^e eeuw werd het Nederlandse deel van het Duitse Rijk soeverein. Het streven naar zelfstandigheid begon al in de Middeleeuwen, toch kunnen we in die tijd nog niet over een zelfstandige Nederlandse of Duitse taal spreken. Pas in de nieuwe tijd kreeg het Nederlands zijn eigen karakter dankzij het Hollands, de taal van de toen meest leidende provincie.²⁴

Er ontstond een eigen Nederlandse standaardtaal, los van de Duitse. Dat eigen karakter was al door eigen klankontwikkelingen voorbereid. Als voorbeeld kan de ontwikkeling van de owgm. *ǎ, ŭ* of *ǒ* vóór dentaal + consonant genoemd worden. In het Hoogduits werd het verschil tussen de vocalen bewaard (*kalt, Schuld, Holz*). In het Nederduits werd overal *ol* gerealiseerd (*kold, Scholt, Holt*), in het Nederlands *ou* (*koud, hout, schout*).

Toch hebben beide volken en ook beide talen elkaar als twee naast elkaar staande staten altijd beïnvloed. Ze stonden beide ook onder dezelfde Europese culturele invloeden. De Europese culturele ontwikkeling (de boekdrukkunst, invloed van Maarten Luther enz.) hebben zowel het Duits als het Nederlands gevormd.

---

²⁴ Van Dam 1957, 1-2.

3. Interne geschiedenis

Het derde gedeelte van deze scriptie is geheel gewijd aan de interne geschiedenis van het Nederlands en het Duits. De interne geschiedenis hangt nauw samen met de externe geschiedenis, d.w.z. met de culturele en politieke geschiedenis van de mens, die ik in het eerste hoofdstuk heb beschreven. Deze hoofdstukken vind ik voor mijn volgend werk noodzakelijk. De samenvatting van de externe en interne geschiedenis van het Nederlands en het Duits voeg ik aan de scriptie toe omdat ik rekening wil houden met de potentiële lezers van deze scriptie die geen voorkennis hebben van de ontwikkeling van deze twee talen.

Ik heb me in dit hoofdstuk ten doel gesteld een globaal overzicht van de ontwikkeling van het Nederlands en het Duits te geven, waarnaar ik in een volgend hoofdstuk kan verwijzen. Ik beschrijf deze beide talen chronologisch, met een onderverdeling naar taalkundige gebieden als klank- en vormleer, en aan het slot nog even wat syntaxis.

In dit hoofdstuk kan de lezer een historisch verklaring vinden van de verschillen tussen het Nederlands en het Duits die ik in hoofdstuk vier zal behandelen. Als uitgangspunt voor mijn beschrijving neem ik enkele handboeken die ik kritisch zal beoordelen. Op sommige punten spreken deze werken elkaar namelijk tegen en soms bevatten ze ook fouten.

3.1. Het Oer-Germaans

Het Nederlands behoort tot de zogenaamde Indo-Europese taalfamilie. Deze taalfamilie bestaat uit een omvangrijke groep van talen die hoogstwaarschijnlijk op één grondtaal teruggaan. Deze gemeenschappelijke grondtaal, het Oer-Indo-Europees of Oer-Indo-Germaans, werd vermoedelijk tussen 6500 en 2500 voor Christus gesproken. Daarna viel het Oer-Indo-Europees langzaam uiteen in verschillende groepen van dochtertalen.

Dit differentiatieproces werd veroorzaakt door de verspreiding en de migratie van Indo-Europese groepen over het Euraziatische continent en door de contacten met

andere vreemde volkeren.²⁵ Als gevolg van deze wisselwerkingen en veranderingen maakten de aanverwante talen andere taalontwikkelingen door.

Binnen de Indo-Europese talen maakt het Nederlands deel uit van de Germaanse talen. Tot deze groep behoren naast het Nederlands nog het Deens, Zweeds, Noors, IJslands, Faeröers, Engels, Fries, Hoogduits, Nederduits en Afrikaans die markante klank- en vormovereenkomsten vertonen. Aangezien deze talen markante klank- en vormovereenkomsten vertonen, heeft men geconstateerd dat ze tot één groep van Germaanse talen behoren.

Germaanse talen onderscheiden zich van andere talen in de Indo-Europese taalfamilie voornamelijk door de volgende verschijnselen: de zogenaamde Eerste (Germaanse) klankverschuiving en de verschuiving van het accent naar de eerste lettergreep. Ook speelden de ontwikkeling van de zwakke verleden tijd met behulp van een dentaal suffix en de ontwikkeling van de ablautreeksen bij de sterke werkwoorden een belangrijke rol. Germaanse talen onderscheiden zich verder door het ontstaan van een sterke en zwakke verbuiging bij de bijvoeglijke naamwoorden, door de opbouw van de *n*-declinatie bij de substantieven en door het samenvallen van Indo-Europese *ō* en *ǻ* in Germaanse *ǻ* alsmede door andere vocalische veranderingen.²⁶

In de periode dat het Oer-Germaans gesproken werd hebben de Indo-Europese vocalen enkele belangrijke veranderingen ondergaan. De belangrijkste ontwikkelingen waren het reeds genoemde samenvallen van de korte *ǻ* en *ō* tot een korte *ǻ*. Tegelijkertijd zijn de Indo-Europese lange *ā* en *ō* in een lange *ō* samengevallen. Vervolgens heeft zich in die tijd uit de Oer-Germaanse sonantische liquidae en nasalen - *l*, *r*, *m* en *n* een korte *ũ* in combinatie met een liquida of nasaal ontwikkeld. In het Oer-Germaans zijn ook geminaten door assimilatie ontstaan.²⁷ De grootste ontwikkelingen van deze periode zijn echter de Germaanse klankverschuiving en de Wet van Verner.

Het Nederlands laat als Germaanse taal evenals het Duits de gevolgen van de Eerste (Germaanse) klankverschuiving zien. Hiermee begon in het laatste millennium voor onze jaartelling een belangrijke periode in de ontwikkeling van de Germaanse

---

²⁵ Janssens 2003, 25

²⁶ Ernst 2005, 64-65

²⁷ Van Bree 1987, 186

talen. De Germaanse klankverschuiving liep in drie perioden door en duurde enkele eeuwen. In de eerste periode zijn de Oer-Indo-Europese stemloze occlusieven *p, t, k*²⁸ in stemloze fricatieven *f, þ, χ* veranderd. Dat gebeurde echter niet in alle gevallen. Deze verschuiving vond niet plaats voor de *s* (*sp, st, en sk* bleven gehandhaafd). Er werd alleen de eerste van twee stemloze occlusieven verschoven, *pt* werd *ft* en *kt* werd *χt* (*tt* en *ts* werden al vóór de Eerste klankverschuiving *ss*).

Verder werden de Oer-Indo-Europese stemhebbende occlusieven *b, d, g* stemloze occlusieven *p, t, k*. Tenslotte begon men de Oer-Indo-Europese stemhebbende geaspireerde occlusieven uit te spreken als stemhebbende fricatieven.

Er waren echter enkele klankwettige uitzonderingen in de Eerste klankverschuiving. Tijd en oorzaak van de klankverschuiving zijn onduidelijk. Door deze veranderingen onderscheiden tot vandaag de dag het Nederlands en het Duits zich van de andere niet-Germaanse talen.

Naast de vocalen hebben in het Oer-Germaanse taalsysteem dus ook de consonanten veranderingen ondergaan. Eén van deze veranderingen heeft de Deense taalkundige Karl Adolf Verner ontdekt. De naar hem genoemde “Wet van Verner” houdt in dat de bij de Eerste Germaanse klankverschuiving ontstane fricatieven stemhebbend werden als het accent op een volgende lettergreep lag²⁹. Anders gezegd: de in het Oer-Germaans voorkomende stemloze fricatieven werden in een stemhebbende omgeving (tussen twee vocalen) stemhebbend wanneer het oorspronkelijke Indo-Germaanse woordaccent er niet onmiddellijk aan voorafging.³⁰

Met de Wet van Verner hangt de zogenaamde grammatische wisseling samen. Deze grammatische wisseling betekende een synchronische wisseling (naar het accent) van *f- þ, þ- d, χ- g* en *s- z*³¹ in etymologisch verwante vormen. In het West-Germaans werd de stemhebbende fricatief *z* tot *r*. Dit verschijnsel, rotacisme genoemd, verklaart de schijnbare onregelmatigheden in het hedendaagse Nederlands als bijvoorbeeld bij de woorden *was-waren, vriezen-gevroren, verliezen-verloren* of *kiezen-verkoren*. De

---

²⁸ De labiovelairen laat ik in alle fasen buiten beschouwing.

²⁹ De Wet van Verner vindt nooit in de anlaut plaats.

³⁰ Ernst 2005, 70

³¹ De labiovelairen laat ik hier buiten beschouwing.

grammatische wisseling en het rotacisme vonden parallel ook in het Duits plaats. De overblijfselen ervan zien we nog in verwante vormen van woorden die verschillende vormen hebben: *kiezen-erkoren*, *schneiden-geschnitten*, *ziehen-gezogen* enz.

3.2. Het Gemeen-Germaans

De grammatische wisseling werd door het vrije accent mogelijk. Het oorspronkelijke Proto-Indo-Europese woordaccent was muzikaal en wisselend. Pas in het Gemeen-Germaans werd het accent dynamisch en werd het op de stam gelegd. Deze verandering had vérstrekkende gevolgen voor de verdere ontwikkeling van de Germaanse talen. De eindsyllaben werden verzwakt, wat de overgang van een synthetische taalstructuur naar een analytische mogelijk maakte. Dit betekende dat de grammaticale informatie die vroeger door verschillende uitgangen in het woord werd opgenomen door analytische middelen overgenomen werd. Deze middelen waren vooral het gebruik van voorzetselconstructies en de vastere plaats van de zinsdelen.

In alle Indo-Germaanse talen komt oorspronkelijk de ablaut voor, hoewel hij in de meeste talen is verdwenen. Alleen de Germaanse talen hebben deze systematisch, vooral als vervoegings- en woordvormingsmiddel, benut. Onder ablaut verstaat men de systematische afwisseling van de vocalen der stamsyllaben in etymologisch of grammaticaal verwante woorden. Tegenwoordig wordt de ablaut bij het vormen van de verleden tijd bij sterke werkwoorden nog zowel in het Nederlands, als in het Duits en in het Engels gebruikt: *komen-kwam-gekomen/kommen-kam-gekommen/to come-came-come*. In de zgn. irregular verbs in het Engels komt dit verschijnsel minder systematisch voor.

In het Gemeen-Germaans kwam het nog tot andere vocaalverschuivingen. Eén van deze veranderingen was de zogenaamde umlaut. Het begrip umlaut betekent een totale of gedeeltelijke assimilatie van een vocaal (meestal stamvocaal) aan een andere vocaal die in de volgende lettergreep staat. Wij onderscheiden *i*-umlaut en *a*-umlaut. Bij *i*-umlaut werd de Indo-Europese *e* in *i* veranderd, als de *e* vóór de klanken *i*, *j*, *u* of vóór nasaal + consonant stond. Een voorbeeld van de *i*-umlaut is het Oer-Germaanse woord **setjan* dat in het Gemeen-Germaans **sitjan* (*zitten*) veranderde (tegenover

Gotisch *sitan*) of de overgang van het Oer-Germaanse **bendana* in het Gemeen-Germaans **bindan* (binden).³²

De Oer-Germaanse *i* en *u* zijn voor *a*, *o* en *e* in *e* en *o* veranderd: **wulfaz* werd **wolfa* (wolf) en **wiraz* werd **weraz* (man). De *a*-umlaut werd door vóór de *a* staande *j* of vóór de verbinding van een nasaal en consonant verhinderd. De Duitse taalkundige Jacob Grimm (1785-1863) noemde het verschijnsel van de *a*-umlaut “Brechung” of “Vokalharmonie”.³³

Een andere verandering in het vocaalsysteem van het Germaans was de zogenoemde “Ersatzdehnung”. Deze “Ersatzdehnungen” vonden in verschillende perioden in het Germaans plaats in verschillende vormen. Het ging echter altijd om een “rekking van de vocalen bij verdwijnen van een volgende nasaal vóór een stemloze velaire fricatief”.³⁴

3.3. Het Oer-West-Germaans

Binnen de Germaanse talen vormen het Nederlands en het Hoogduits samen met het Engels, Fries en Platduits de West-Germaanse groep van talen tegenover de Noord-Germaanse en de Oost-Germaanse. Het Nederlands en het Duits staan dus naast elkaar in deze laatste tak van de stamboom en zijn met elkaar het sterkst verwant. Pas na 500 heeft het dialectische differentiatieproces zich ook binnen het West-Germaans voltrokken. Zo begonnen het Nederlands en het Duits zich steeds meer van elkaar te onderscheiden.

Tot de West-Germaanse vernieuwingen kunnen we het hierboven genoemde *r*-rotacisme tellen en de verandering van de Germaanse *a* in *e* (*i*-umlaut). De West-Germaanse *a* (bv. in het woord *slagi*) werd vóór *i* en *j* de vocaal *e* (*slegi*, dt. *Schläge*) in het Oudhoogduits.³⁵ Het meervoud *Gäste* gaat terug op Oudhoogduits *gesti* dat uit *gasti* ontstond als de gesloten *i* de open *a* heeft aangetrokken tot een halfopen *e*.

---

³² Ernst 2005, 68-69

³³ Ernst 2005, 69

³⁴ Van Bree 1987, 141

³⁵ Ernst 2005, 68

In een ander geval heeft *i*-umlaut plaatsgevonden tot *æ*. De *u* in het Gotische woord **fulljan* is onder invloed van een *j* in een *oe*-klank veranderd, die in het Nederlands <u> (*vullen*) en in het Duits als <ü> (*füllen*) wordt gespeld.³⁶

Andere belangrijke vocaalveranderingen zijn het opschuiven van de lange open *ē* naar een lange *ā*, de diftongering van de lange *ē* (de zgn. *ē₂*) en *ō* tot *ië* en *uo* (niet in de kustgebieden) en de ontwikkeling van de *eo* tot *io* (voor *a* in volgende syllabe).³⁷ Door interne assimilatie (de tweede component past zich aan de eerste aan) ontstond van de *iu* de diftong *iy* (voor *i, j* en *u*).³⁸

De ggm. *ǣ* werd in het Oud-West-Germaans *ê* vóór *r, χ, w* en in de auslaut (got. *sáir* – nl. *zeer*, dt. *sehr*), in de overige gevallen werd de *ǣ* tot *ei* ontwikkeld. De ggm. *ǟ* werd vóór *r, χ* en dentaal *ô* in het Oud-West-Germaans (got. *hláupan* – nl. *lopen*). In overige gevallen werd *ǟ* tot *ou* ontwikkeld.

In de periode van het West-Germaans vond nog geminatie (verdubbeling van consonanten) plaats. In het West-Germaans werd de consonant vooral voor een onmiddellijk volgende *j* gegemineerd, bijvoorbeeld bij de Oer-Germaanse woorden **satjan* en **bidjan* die **settjan* (nl. *zitten*, dt. *sitzen*) en **biddjan* (dt. *bitten*, nl. *vragen*) werden.³⁹

Er vonden nog andere consonantische veranderingen plaats in het Oer-West-Germaans: de laryngalisering van de *χ* (got. *hráins* – nl. *rein*), die in het Oudnederlands alleen vóór *t* (got. *ahtáu* – nl. *acht*) en in de auslaut (got. *naúh* – nl. *nog*) bleef gehandhaafd, net als de resten van geminaten die in het Middelnederlands werden verkort (got. *hlahjan* – nl. *lachen*).⁴⁰

De stemhebbende non-stridente dentale fricatief *ð* heeft zich tot *d* ontwikkeld. Deze ontwikkeling vond al vóór het Gemeen-Germaans plaats toen de occlusief in de anlaut, na een nasaal en waarschijnlijk ook na de *l* stond. Na *r* (got. *háirdeis*, nl. *herder*) en tussen vocalen (got. *biudan*, nl. *bieden*) vinden we de dentaal *ð* als occlusief *d* pas in het Oud-West-Germaans.

---

³⁶ Van Bree 1987, 95

³⁷ Van Bree 1987, 193

³⁸ Van Bree 1987, 111

³⁹ Ernst 2005, 72

⁴⁰ Van Bree 1987, 157-158

In het Oer-West-Germaans werd tussen *r* en *j* de vocaal *ĩ* ingevoerd, waardoor geen jod-geminatie meer mogelijk was. De jod-geminatie stelde vroeger de verlenging van een consonant vóór een onmiddellijk volgende *j* voor. Door deze invoeging van de *ĩ* stond de *r* niet meer vóór onmiddellijk volgende *j* (got. *arjan* – mnl. *eriën*, “ploegen”).⁴¹

3.4. Oudnederlands en Oudhoogduits

In de periode vanaf de achtste tot de twaalfde eeuw na Christus kan men al van het Oudnederlands spreken. Het ging om enkele dialecten die toen in het gebied van de Lage Landen werden gesproken. Door verschillende ontwikkelingen kreeg het Nederlands binnen de West-Germaanse talen stap voor stap een eigen plaats en begon het zich van die talen steeds meer systematisch te onderscheiden.⁴² Ook het Oudhoogduits ging zijn eigen weg. Net als bij het Oudnederlands begon de ontwikkelingsfase van het Oudhoogduits rond de achtste eeuw. In deze periode vonden weer veel vocalische en consonantische veranderingen plaats.

Tot de vocalische veranderingen van het Germaans tot het Oudhoogduits en Oudnederlands hoort vooral de monoftongering. De oude West-Germaanse tweeklanken *au* en *ai* (zie 3.3.) werden in het Oudhoogduits en in het Oudnederlands de lange monoftongen *ō* en *ē*: *wai* werd dt. *Weh*, nl. *wee* en *rauð* werd dt. *rot*, nl. *rood*⁴³. Bij *au* gebeurde het voor de Germaanse *h*, dentalen *d*, *t*, *s*, *z*, *n*, *r*, *l*, *ð* en aan het einde van de lettergreep, bij *ai* voor de Germaanse *h*, *r*, *w* en aan het einde van de lettergreep. In alle overige gevallen bleven de diftongen behouden.

Aan de andere kant werden enkele monoftongen gediftongeed. De in het West-Germaans ontstane *ē* werd *ea* of *ia* in het Oudnederlands en het Oudhoogduits. De West-Germaanse *ō* werd in deze tijd in *uo* veranderd. De Germaanse *eu* heeft zich tot *iu* ingewikkeld of tot *eo*.

De in het Oud-West-Germaans ontstane *ei* bleef in het Oudnederlands *ei* alleen vóór *i* en *j* in de volgende syllabe (got. *háipi* – nl. *heide*, dt. *Heide*). In overige

---

⁴¹ Van Bree 1987, 154

⁴² Janssens 2003, 22

⁴³ Van Dam 1957, 171

gevallen werd deze *ei* in het Oudnederlands weer tot *ê* ontwikkeld (got. *stáins* – nl. *steen*), in het Oudhoogduits bleef *ei* gehandhaafd (dt. *Stein*).⁴⁴ De in het Oud-West-Germaans ontstane *ou* ontwikkelde zich in het Oudnederlands ook tot de *ô*. De *ou* vinden we echter nog buiten de genoemde posities in het Duits: *laufen* (nl. *lopen*), *Auge* (nl. *oog*) enz. De *ou* bleef in het Nederlands alleen vóór *w*.⁴⁵

Een belangrijk verschil tussen het Oudgermaans en het Oudnederlands is het veranderen van de cluster *ǫl*, *ǣl* en *ǔl* in verbinding met *d* of *t* in de diftong *ou* + dentaal. De diftong *ou* ontstond door de vocalisering van de *l* tot *ǔ*. In het Oudhoogduits vond deze ontwikkeling niet plaats (nl. *oud*, *goud*, *hout*, *woud* naast dt. *alt*, *Gold*, *Holz*, *Wald* ezv.)

Onder invloed van de *l*, de *r* en de *w* vonden in het Oudnederlands nog veel andere veranderingen in het vocalisme plaats. Ook door deze veranderingen komen de Nederlandse en de Duitse diftongen tegenwoordig niet overeen. De in het Oer-West-Germaans ontstane tweeklanken *io*, *uo* en *ei* werden in het Oudnederlands verder verschoven naar de *iə*, *uə* en naar de *ê*. De spelling van de *iə* is al vanaf het Oudnederlands <ie> (ohgd. *biotān* – ndl. *bieden*), die in het Standaardnederlands (behalve vóór *r*) altijd als korte monoftong voorkomt. De *ei* die niet tot de *ê* werd viel samen met de *ei* uit *ǣġī*, *ĕg* en *īġī*. Ook de diftong *ou* veranderde (behalve vóór *w*) in *ô*. De Oer-West-Germaanse *iy* (zie 3.3.) veranderde in *y*, die met de door spontane palatalisatie ontstane *y* samenviel. Pas in het Nieuwnederlands vond de diftongering tot *æi* <ui> plaats (behalve vóór *r*)⁴⁶. In het Duits ontwikkelde *io* zich tot *ī* <ie> (dt. *bieten*) en *iy* via een lange *y* tot een diftong *oy* <eu>, en dit ook vóór *r* (dt. *deutsch*, *steuern*, *heute* / ndl. *duits*, *sturen*, *huidig*).

Tot de Oudnederlandse vocaalontwikkelingen hoort nog de boven genoemde spontane palatalisatie van de *ū* tot *ȳ* (bv. in het ohdt. *hūs* of in het mnld. woord *huus*). Deze palatalisatie vond nooit plaats vóór *w* en in de auslaut.⁴⁷ Tussen de Oudnederlandse en Middelnederlandse periode kwam het tot verkorting en tot samensmelting van vocalen. De vocalen werden vóór *χt* (*bracht*, *dacht* ezv.), vóór

⁴⁴ Van Bree 1987, 100-101

⁴⁵ Van Bree 1987, 105

⁴⁶ Van Bree 1987, 195

⁴⁷ Van Bree 1987, 124-125

andere consonantverbindingen en geminaten (*elf*, *vrunt* naast *vriend*) of vóór *m* (*blom* naast *bloem*) verkort. Ten gevolge van syncope van een χ vond er samensmelting plaats van sommige vocalen. Bij gelijke vocalen ontstond een lange vocaal, in overige gevallen een diftong (got. *fāhan* – ndl. *vaen*, got. *sāihvan* – ndl. *zien*).⁴⁸

De *i*-umlaut van lange vocalen werd regionaal bepaald (in het oosten ontstond *geleuven* voor *gelooven*, in het Duits bestond echter geen umlaut vóór *b*: *glauben*, maar wel umlaut in het woord *lösen* (mnl. *losen*) of in het woord *gläubig* (ndl. *gelovig*). Tot andere vocalische veranderingen horen het samenvallen van $\check{u}$ en $\check{o}$ in $\check{o}$, verschillende rondingen en ontrondingen en het rekken van korte vocalen in open syllaben met hoofdaccent.

De $\check{i}$ en $\check{e}$ werden gerekt tot $\bar{e}$ (*gibit* “geeft” – *geban* “geven”, ohgd. *gestigan* - nl. *gestegen*). Het verschil tussen $\check{i}$ en $\check{e}$ verdween in een open syllabe in het Nederlands, maar niet in het Duits (dt. *geben* tegenover *gestiegen*). Ook in de Duitse *gibit* is de rekking achterwege gebleven. Verder werden nog $\check{u}$ en $\check{o}$ tot $\bar{o}$ gerekt (*sunu* – *zoon*). In het Duits zijn $\check{u}$ en $\check{o}$ niet samengevallen (*gebunden* tegenover *geholfen*, *Jude* tegenover *geboden*). In het Duitse *genommen* is de rekking achterwege gebleven. In het Oudnederlands vond nog de rekking van α tot ϕ (ohgd. *ubil* – ndl. *euvel*) en de rekking van $\check{a}$ tot $\bar{a}$ (*dag* – *dagen*, in kunstgebieden $\check{a}e$) plaats.

De belangrijkste ontwikkeling in het consonantensysteem van het Oudnederlands is de verscherping van stemhebbende obstruenten⁴⁹ tot de stemloze obstruenten aan het einde van syllaben. Deze ontwikkeling liep parallel met de zogenaamde Hoogduitse “Auslautverhärtung” in het Oudhoogduits. Het gaat om de neutralisatie van de fonologische oppositie (*b-p*, *d-t*, *g-k*⁵⁰, *v-f*, *s* en *z*). In het Nederlands spelen tegenwoordig nog steeds de wisseling van de *s* en de *z* en de *f* en de *v* een rol in de spelling (*ik kies* – *wij kiezen*). Het Duits heeft het zogenaamde “Stammprinzip” gehandhaafd⁵¹. Men schrijft alle woorden, die dezelfde woordstam hebben, hetzelfde

⁴⁸ Van Bree 1987, 144-145

⁴⁹ Bij obstruenten horen de plosieven, de affricaten en de fricatieven. De affricaten waren er echter in het Oudnederlands niet.

⁵⁰ in het Nederlands eerder $\underline{g}$ - χ

⁵¹ In het Nederlands wordt “Stammprinzip” alleen ten dele toegepast.

(dt. *wir geben* [b] – *ich gab* [p] / nl. *wij geven* - *ik gaf*, dt. *Haus* [s], *Häuser* [z] / nd. *huis*, *huizen*).

Tot de belangrijkste kenmerken van het Oudnederlands behoort vooral de verandering van de consonantenverbinding *-ft-* in het Oudnederlandse *-xt-*. In het Oudhoogduits vond deze verandering niet plaats. Tegenwoordig kunnen we nog de uitwerking ervan zien in de Nederlandse woorden *lucht*, *kracht*, *schacht*, *stiften* en de Duitse woorden *Luft*, *Kraft*, *Schaft*, *stichten*.

Andere consonantenontwikkelingen zijn de verandering van de *mb* in *mm* (later *m* in Nieuwnederlands), bv. got. *dumbái* – nl. *domme*⁵² – dt. *dumme*, en van de *χs* in *ss*. Zowel in het Nederlands als in het Duits betekent geminatie geen verlenging van uitspraak van de consonanten meer, maar markeert hij de lengte van de voorafgaande vocaal. De assimilatie van de *χs* tot de *s* vond in het Fries, in het Engels en in het Duits niet plaats. In het Duits werd de *χs* tot *ks*. In het Nederlands werd de *ss* later vereenvoudigd tot *s*, ohdt. *fuhs*, dt. *Fuchs* en nl. *vos*.⁵³

Aan het begin van woorden verdween in de verbindingen *hw-*, *hl-*, *hr-*, *hn-* de klank *h*. Dit verdwijnen vóór *w*, *l*, *r* en *n* vond zowel in het Oudnederlands als in het Oudhoogduits plaats.

Onder invloed van de consonanten in de volgende lettergreep kwam het soms tot veranderingen in de stamsyllabe. De Duitse term voor dit proces is “Alternanz”. In het Nederlands wordt dit verschijnsel regressieve assimilatie genoemd. Het gaat om het “samenstoten van stemloze fricatief of occlusief en volgende stemhebbende occlusief”⁵⁴ Als voorbeeld kan het woord *zakdoek* genoemd worden. Bij het woord *zakdoek* wordt de stemloze *k* onder invloed van de stemhebbende *d* als stemhebbende *g* uitgesproken, zoals [zagduk].⁵⁵ In dit geval assimileerde dus een volgende klank een voorafgaande klank.

---

⁵² Van Bree 1987, 162

⁵³ Van Bree 1987, 159

⁵⁴ Van Bree 1987, 181

⁵⁵ Van Bree 1987, 181

3.4.1. Ingweonismen en de Tweede Hoogduitse klankverschuiving

Veel verschillen tussen de West-Germaanse talen zijn toe te schrijven aan twee procédés: aan de zogenaamde ingweonismen die zich langs de Noordzeekusten hebben uitgebreid en aan de Tweede (Hoogduitse) klankverschuiving.

De eerste tegenstelling binnen het West-Germaanse taalgebied heeft te maken met de zgn. kustverschijnselen of ingweonismen. De term „Ingweoons“ is afkomstig van de Romeinse geschiedschrijver Tacitus, die ermee de taal bedoelde van de mensen die het dichtst bij de Noordzee woonden. Dit Ingweoonse kustdialect breidde zich met afnemende kracht van het noordwesten naar het zuidoosten uit. In de loop van de middeleeuwen verdween het Ingweoonse kustdialect onder invloed van het Nederfrankisch. Sporen ervan zijn tegenwoordig vooral in het Engels en in het Fries te vinden, en in mindere mate in het Nederlands en nog minder in het Duits.⁵⁶

Als typisch voorbeeld van de ingweonismen kan men de persoonlijke voornaamwoorden noemen. Deze beginnen met *h* (*hij, hem, haar, hun*) en maken één van de verschillen uit tussen het Nederlands en het Duits (*er, ihm, ihr, ihnen*). Andere ingweonismen vindt men op het vlak van de lexicologie (b.v. de woorden *eiland* en *big*). Wat de morfologie betreft is er vooral het Ingweoonse karakter van de meervouds-*s* te noemen (zie hoofdstuk 6) of het verdwijnen van het verschil tussen datief en accusatief enkelvoud van het persoonlijk voornaamwoord.

Tot ingweonismen horen ook veel klankverschijnselen: het verlies van nasaal plus rekking van de vocaal vóór *f* (de zog. Ersatzdehnung, nl. *vijf* / dt. *fünf*), de moullering (zetacering) van *k* vóór *i, e, î, ê*, de ontwikkeling van *âe* tot *ee* en de ontronde umlaut in $\hat{u} > \hat{y} > \hat{i}$ of $\hat{ê}$, de monoftongering van de oude diftongen *ai* en *au*, de overgang van *-ft* tot *-cht* of de metathesis von *r* (de korte vocaal, die tussen *r* en dentaal von dezelfde syllabe staat, gaat in het Ingweoons vóór de *r* staan).

K. Heeroma onderscheidt twee groepen van ingweonismen: de oudste ingweonismen, die misschien in de 5^e eeuw ontstonden, en de jongste van een eeuw of

---

⁵⁶ Van Bree 1987, 69

vijf later. Als oudere ingweonismen noemt Heeroma de nasalisering, de mouillering van *k*, de monoftongering van de oude diftongen en de ontwikkeling *au* > *aa*. De ontwikkeling van *âe* tot *ee* en de ontronde umlaut in *û* > *ÿ* > *î* of *ê* zijn volgens Heeroma pas later ontstaan. Hij is ook van de mening dat de ontingweoonsing in het noordoosten vroeger kwam dan in het Hollands. Het is ook de oorzaak ervan dat de jongere ingweonismen in het noordoosten onbekend bleven.⁵⁷

De tweede grote differentiatie binnen de West-Germaanse talen werd veroorzaakt doordat het Nederlands, Fries en Engels niet hebben deelgenomen aan de Tweede klankverschuiving (6^e tot 8^e eeuw). Deze vond rond de 6^e eeuw in het zuidoosten in Hoogduitsland plaats en heeft zich naar het noorden uitgebreid tot aan de zogenaamde „Benrather Linie“. In het midden van Duitsland kwam dit proces tot stilstand. Zo werd het West-Germaanse taalgebied door de Hoogduitse klankverschuiving in twee delen verdeeld: het zuidelijke, Hoogduitse deel en het Nederduitse en Nederlandse deel die ongemoeid bleven.

Er vonden de volgende veranderingen van de Germaanse stemloze occlusieven plaats: In het Hoogduits werden *p* tot *pf* of *f*, *t* tot *ts* of *s*, *k* tot *kch* of *ch* en *d* tot *t* verschoven, in het Platduits, Nederlands, Fries en Engels gebeurde dit niet. Dat kan men tegenwoordig nog bij de woordparen als *appel/Apfel*, *twee/zwei*, *maken/machen* zien.

De Hoogduitse klankverschuiving verklaart veel verschillen tussen het Nederlands en het Duits. Tot die tijd hebben deze twee talen dezelfde ontwikkeling doorgemaakt, pas vanaf de 8^e eeuw kan men over het Oudnederlands en het Oudhoogduits spreken. Door de genoemde ontwikkelingen kregen het Nederlands en het Duits binnen de West-Germaanse talen een eigen plaats en begonnen zich van die talen steeds systematischer te onderscheiden. De verschillen ontstonden ook tussen het Hoogduits en het Nederduits. Deze werden echter niet alleen door de boven genoemde verspreiding van Hoogduitse klankverschuiving veroorzaakt. Het Nederduits leek in bepaalde gevallen meer op het Nederlands dan op het Hoogduits. Er zijn echter ook

---

⁵⁷ Heeroma 1965, 6
Weijnen 1966, 396-397

verschillen tussen deze twee talen: het Nederduits heeft bijvoorbeeld in alle gevallen *ōl* voor *ou* en dentaal bewaard in vergelijking met het Nederlands (*Wald / woud*).⁵⁸

3.5. Het Middelnederlands en het Middelhoogduits

In het Middelnederlands en in het Middelhoogduits werden alle oude vocalen *a*, *i*, *o*, *u* in de eindsyllaben tot *e* (sjwa) verzwakt (ohdt. *wechsit* – mhdt. *wechset*, “wächst”, onf. *hebban* – mnl. *hebben*, enz.). Dit verschijnsel doet zich aan het einde van de ontwikkelingsfase van het Oudnederlands en het Oudhoogduits voor. Later werd de sjwa aan het einde van woorden volledig gereduceerd (mnl. *taele* werd in het Nieuwnederlands *taal*), maar niet in alle gevallen.

Al in het Oudnederlands en het Oudhoogduits sprak men de stemloze explosieven en fricatieven *b*, *d*, *g*, *v* – aan het einde van het woord als *p*, *t*, *k*, *f* uit. Na het wegvallen van de sjwa kwam de tweede golf van auslautverscherping: voorbeelden ervan zijn mhdt. *liep*. Vergelijk dit met de genitief *liebes*, net zoals *rat/rades*, *slac/slages* en *hof/hoves*.⁵⁹

In deze ontwikkelingsfase vonden nog diverse assimilaties plaats, bijvoorbeeld de assimilatie van de inlautende *ng* tot *ŋ* in het Middelnederlands zoals in het Middelhoogduits (bijv. in *lange*)⁶⁰ of de overgang van de Oudhoogduitse *sk* in *sch* in de anlaut en tot *s* in de andere posities (got. *skohs* werd tot ndl. *schoen*, got. *fisks* tot ndl. *vis*). In het Duits werd in dit geval de *sch* gerealiseerd (dt. *die Shuh*, *der Fisch*).⁶¹

Andere veranderingen in het Middelnederlands en het Middelhoogduits waren veranderingen van de diftong *iu* naar *iu*, die als [y:] werd uitgesproken (*iu* in ahdt. *diutisc*, mhdt. *diutesch*, mnl. *duutsch*)⁶² en versmelting van de in het Oudhoogduits en Oudnederlands ontstane *ea* en *eo* in *ie* (ahdt./onl. *hiar* werd mhdt./mnl. *hier*).⁶³

Tegen het jaar 1100 begon in het Duitse gebied de zogenaamde Middelduitse monoftongering. Deze monoftongering die in het noorden van het Duitse gebied begon,

---

⁵⁸ Van der Wal en Van Bree 1992, 95

⁵⁹ Ernst 2005, 118

⁶⁰ Van Bree 1987, 199

⁶¹ Van Bree 1987, 161

⁶² Van Dam 1957, 221

⁶³ Ernst 2005, 118

betrof ook het Nederlands en breidde zich verder uit naar het oosten. Men sprak daar de middelhoogduitse diftongen *ie*, *uo* en *üe* als *i:*, *u:*, *ü:* [y:] uit: ahdt. *bieten* – mhdt. *bieten* [bi:ten], nl. *bieden* / ahdt. *kuo* – mhd. *kuh*, nl. *koe* / ahdt. *grüezen* – mhdt. *grüßen*, nl. *groeten*⁶⁴. Aan de andere kant begon in de 12^e eeuw de Bairische diftongering, die zich naar het zuiden verspreidde.

In het Middelhoogduits ging de door de i-umlaut ontstane *ě* (zie 3.3.) verdere ontwikkeling door. De oude umlauts-*ě* is in deze periode vóór nasaal plus consonant of vóór lange *l* als *ř* te vinden (bv. *verminken* uit owgm. *-*mǎnkjǎn*). In andere gevallen, vóór nasaal in verbinding met dentaal of in leenwoorden, vinden we deze *ě* soms als *ei* terug (*einde* naast *ende* (got.*andais*).⁶⁵ De *a* (en *u*) krijgt umlaut voor zover hij die al niet in een eerder stadium ondergaan had. De reeds umgelautete *a* (al *ě*) wordt nog geslotener als gevolg van de umlaut.

In het Middelhoogduits vinden we naast de in het Oudhoogduits ontstane „Primärumlaut“ nog andere vocalen die een umlaut kregen: *a*, *â*, *o*, *ô*, *u*, *û*, en de diftongen *ou* en *uo* veranderden in *ä*, *æ*, *ö*, *œ*, *ü*, *iu*, *öu* en *üe*. Dit verschijnsel heet „Sekundärumlaut“ en komt alleen in het Duits voor⁶⁶. Als voorbeelden hiervan kunnen dienen: ahdt. *tagalîh* – mhdt. *tägelîch*, ahdt. *mâri* – mhdt. *mære*, ahdt. *mohti* – mhdt. *möhte*, ahdt. *skôni* – mhdt. *schæne*, ahdt. *wurfil* – mhdt. *würfel*, ahdt. *hûsir* – mhdt. *hiuser*, ahdt. *ouga* – mhdt. *öugelîn* en ahdt. *gruoni* – mhdt. *grüene*.⁶⁷

In meersyllabische woorden werd de stamvocaal door de *i* of *j* van de derde syllabe umgelautet, als zich vroeger een assimilatie van de middensyllabe aan de derde syllabe voordeed. Met de verzwakking van de vocaal in de eindsyllabe kreeg “Umlaut” foneemkwaliteit. De foneemoppositie van de umgelautete en niet-umgelautete stamvocalen kreeg reeds in het Middelhoogduits betekenis als flexie-kenmerk of als middel van de woordvorming: bij de verbuiging van werkwoorden als kenmerk voor conjunctievormen in preteritum van sterke werkwoorden (ahdt. *zugi* – mhdt. *er züge*), bij zelfstandige naamwoorden voor meervoudsvorming (mhdt. *gruoz-* *grüeze*) en bij

⁶⁴ Van Dam 1957, 223-224

⁶⁵ Van Bree 1987, 87

⁶⁶ Volgens Goossens kennen de oostelijke dialecten van het Nederlands zowel secundaire als primaire umlaut. Goossens 1989, 61

⁶⁷ Schmidt 2000, 254

bijvoeglijke naamwoorden als kenmerk van comparatief en superlatief (mhd. *alter/elter-altest/eltest*). Wat de woordvorming betreft diendeumlaut als kenmerk van zekere afleidingstypen (ahdt. *hōhî* – mhd. *hæhe*), bij de vorming van de verkleinwoorden (mhd. *zunge* – *zungelîn*) en bij de afleiding van zwakke werkwoorden (mhd. *gruoz* – *grüezen*).⁶⁸

Aan het einde van de Middelhoogduitse periode werden ook de korte stamsyllaben in een open syllabe verlengd. Het mhd. *sagen* werd bijvoorbeeld in het Nieuwhoogduits als [sa:gen] uitgesproken. In het Duits vond de verlenging niet plaats bij combinaties van klanken *m* + *-er, -el, -en* en voor *sch* en *ch*: *Himmel/hemel, kommen/komen*, enz. Omdat dit verschijnsel in het noorden ontstond, kwam de verlenging ook in het Middelnederlands voor. Soms werd de verlenging alleen bij verbuigingen gerealiseerd. In het Nederlands ontstond door deze verlenging een vocaalverschil tussen het enkelvoud en het meervoud (bv. *glās-glāzen, dāk-dāken, dāg-dāgen* enz.) Deze verandering bleef alleen in het Nederlands bewaard. In het Duits werd daarentegen een systematisering bereikt. De vorm van het woord werd van het genitief afgeleid (gen. *Hofes* – nom. *Hōf*).⁶⁹

Een omgekeerde uitwerking had de Nieuwhoogduitse verkorting van de lange vocalen. Terwijl de korte vocalen in een open syllabe verlengd werden, werden rond het midden van de 12^e eeuw de lange vocalen voor een ophoping van consonanten verkort. Deze verkorting in de uitspraak van vocalen betrof bijvoorbeeld de nnl. woorden *licht* en de nhdt. *Licht* (vroeger *lieht*) of nhdt. *Hochzeit* (vroeger als *Ho:chzeit* uitgesproken).⁷⁰

Net als in het Duits werden ook in het Nederlands enkele woorden verkort. Bij meersyllabische woorden werden vocalen in onbeklemtoonde syllaben gereduceerd: van het woord *herezoge* ontstond *Herzog* (nl. *hertog*), van *künnevine* ontstond *Königin* (nl. *koningin*) en het Middelduitse woord *erebeit* werd *Arbeit*. Anderzijds werden

---

⁶⁸ Schmidt 2000, 255

⁶⁹ Van Dam 1957, 225-226

⁷⁰ Ernst 2005, 146

woorden verlengd (*gir* werd *Geier* (nl. *gier*), *nern* werd *nähren* (nl. *naaien*)⁷¹, mnl. *gheneren*, ervan nnl. *nering*.)

In de 12^e eeuw begon nog de verandering van de Middelduitse vocalen *u* en *ü* in *o* en *ö*. Dit gebeurde vooral vóór eenvoudig of verdubbelde consonant, soms ook vóór verbinding van nasaal en consonant en zelden ook vóór andere consonanten. Zo werden de woorden als *sunne*, *nunne* of *münech* in het Hessische dialect *sonne*, *nonne* en *mönch*. Deze tendens breidde zich naar het noorden uit, zodat deze woorden in het Duits (*Sonne*, *Nonne*, *Mönch*) en in het Nederlands (*zon*, *non*, *monnik*) op elkaar zijn gaan lijken.⁷² De Duitse *o* gaat samen met de Nederlandse donkere *ö* (dt. *Sommer*, mhd: *sumer*, nl. met verlenging: *zomer*).⁷³

Verder kwam het tot de ontronding van de ronde vocalen *ö*, *ö:*, *ü*, *ü:* en de diftongen *öu* en *üe* in *e*, *e:*, *i*, *i:*, *ei* en *ie*. Bijvoorbeeld bij woorden als mhd. *sprützen* werd nhdt. *spritzen* of mhd. *küssen* veranderde in nhdt. *Kissen*.⁷⁴ In het Nederlands bleef deze verandering uit (nnl. *kussen*). In Zuid-Duitsland ontwikkelden enkele vocalen zich precies in tegenovergestelde richting. Die Middelhoogduitse palatale vocalen *i* en *e* werden voor enkele consonanten of consonantenverbindingen gerond tot *ü* en *ö*. Zo ontstonden Duitse woorden als *Löffel* of *Würde*. In het Nederlands bleven zulke woorden echter ongerond: *lepel*, *waarde*.⁷⁵

Vanaf de 14^e eeuw bestaan ook de typische Nederlandse tweeklanken *ij* en *ui* (*mijn*, *de pijn*, *kijken*, *het huis*, *de muis*, *de sluis*, enz.). Ze ontstonden oorspronkelijk in het Middelnederlands in het gebied van Brabant door lichte diftongering van *ī* en *ü* tot *ie* en *uu*. Deze vocaalverandering kwam echter niet in alle posities voor: vóór *r* bleven de *ie* en de *uu* behouden (bijvoorbeeld in de woorden *vieren* en *zuur*). In het Duits liep toen een parallelle ontwikkeling door. De vocalen *ī*, *ū* en lange *ü* werden tot *ai*, *au*, *äu* (*eu*) gediftongeed.⁷⁶ Pas in het Nieuwhoogduits en Nieuwnederlands waren de nieuwe vocalen ook in het schrift terug te vinden.

---

⁷¹ Ernst 2005, 148

⁷² Ernst 2005, 147

⁷³ Van Dam 1957, 229

⁷⁴ Ernst 2005, 148

⁷⁵ Ernst 2005, 148

⁷⁶ Van Dam 1957, 223

3.5.1. Morfologie

Als gevolg van de accentverandering en de *e*-apocope werd het Oudnederlandse systeem van de naamvalsuitgangen steeds minder gebruikt. Dit gebeurde echter pas aan het einde van de 12e eeuw.⁷⁷ Eerst namen enkele naamvallen de functie van anderen over. Dit verschijnsel wordt casussyncretisme genoemd. Daardoor zijn alleen vier naamvallen overgebleven. De verschillen ertussen werden steeds kleiner. Al deze veranderingen leidden tot morfologische gelijkstelling. Het grammaticale systeem werd daardoor onduidelijk. Er ontstonden veel nieuwe vormen, die de functies op een andere manier van elkaar moesten onderscheiden.

Door het verdwijnen van het naamvalssysteem kwam het in het Middelnederlands langzaam maar zeker tot de deflexie van substantieven, adjectieven, pronomina en telwoorden. In het Duits werden de Middelhoogduitse verhoudingen gehandhaafd of door andere grammaticale middelen vervangen. In het Nederlands moesten de functie van naamvallen analytische middelen overnemen. Deze middelen waren in het Duits vooral de uitgangen in het meervoud van substantieven. Bij sterke substantieven werd de uitgang *-e* gebruikt, die uit de *ja*-declinatie werd overgenomen. Tegelijk werd de al in het Middelhoogduits bekende uitgang *-er* in verbinding met umlaut naar andere substantieven uitgebreid. De meervoudsuitgang *-en* werd voor het onderscheiden van getal behouden (*der Junge, die Jungen*), maar werd ook gebruikt bij de woorden waarbij de uitgang *-e* door de zogenoemde *e*-Apocope verdween (*die Frau, die Frauen*).⁷⁸ (Zie hoofdstuk 6)

Van de oorspronkelijke drie genera van het Indo-Germaans bleef in het Nieuwnederlands alleen het onderscheid tussen de *de*-klasse en de *het*-klasse over. Al vanaf het Middelnederlands ervoer men steeds minder het verschil tussen mannelijk en vrouwelijk woordgeslacht. Grammaticaal zijn alleen de lidwoorden *de* en *het* overgebleven. Dit werd misschien ook daardoor veroorzaakt dat de demonstratieve pronomina hun typische flexie-uitgangen verloren.

---

⁷⁷ Janssens 2003, 26-27

⁷⁸ Ernst 2005, 150

De adjectieven werden in het Oer-Indo-Europees nog niet verbogen. Flexie kwam pas aan het einde van de Oer-Indo-Europese periode voor. In het Germaans ontstond nog de zwakke flexie. Bij flexie moest men vier stammen onderscheiden: de *ǎ-*, de *jǎ-*, de *i-* en de *u-* stammen. In het Middelnederlands waren nog sterke en zwakke flexies te vinden.

In het Middelnederlands zijn verschillende wijzen van werkwoorden samengevallen, evenals de vier klassen van zwakke werkwoorden. Veel werkwoorden zijn toen zwak geworden.⁷⁹

3.6. Het Nieuwnederlands en het Nieuwhoogduits

De in de 14^e eeuw ontstane lichte diftongering van de klanken *ie* en *uu* (zie 3.5.) liep in de 16^e en 17^e eeuw uit op de vorming van de diftongen *ij* en *ui*. De Middelnederlandse woorden *scriven* en *huus* veranderden daardoor in de Nieuwnederlandse *schrijven* en *huis*. De diftong *ij* spreekt men tegenwoordig net zoals de oude diftong *ei* uit, de verschillen in de spelling zijn echter gebleven: *ijs/eis*.⁸⁰ Vergelijkbare ontwikkeling kunnen we ook in het Duits en in het Engels vinden. Als voorbeelden kunnen genoemd worden: mhdt. mnl. *wīn* – nhdt. *Wein*, nl. *wijn* of mhdt. *hūs*, mnl. *huus*, nhdt. *Haus*, nl. *huis*.⁸¹

Als andere Nieuwnederlandse vocalische veranderingen kunnen de verkorting van enkele vocalen genoemd worden. Het ging vooral om *ī*, *y* en *ū* (dit gebeurde in alle posities, behalve vóór *r*). Van consonantische veranderingen was in deze periode de syncope van de *d* of de overgang van *d* tot *j* belangrijk. We onderscheiden twee gevallen: *d*-syncope met verlies van een syllabe: *koude* – *kou*, *d*-syncope zonder verlies van een syllabe: *snijden* – *snijen*. Een andere ontwikkeling van het consonantisme was de apocope van de *ð* en de *n*. Voorbeelden ervan zijn: mnl. *sonne* – nnl. *zon* of mnl. *lopen* – nnl. *lope*.⁸²

---

⁷⁹ Janssens 2003, 70-71

⁸⁰ Ernst 2005, 123-124

⁸¹ Van Dam 1957, 223

⁸² Van Bree 1987, 79-80

Er zijn nog enkele tendensen in het moderne Nederlands: tendens naar diftongering in het Standaardnederlands (substandaard) bij lange *e*, *o* en *ø* en tendens naar de open uitspraak (superstandaard) van de *i* en de *e* en tot het opheffen van de opposities *f-v*, *s-z*, *χ-g*.⁸³

3.6.1. Morfologie

Er vonden ook veel veranderingen plaats op het gebied van morfologie in het Nieuwhoogduits en het Nieuwnederlands. Wat het flexiesysteem betreft, is in het Nederlands van de Indo-Germaanse vormenrijkdom na een langdurig afslijtingproces slechts weinig overgebleven. Het taalsysteem van de Indo-Germanen had drie genera (masculinum, femininum, neutrum), drie numeri (singularis, pluralis, dualis) en acht naamvallen bij substantieven. Bij verba bestonden er twee genera (actief en medium, maar geen passief). Er bestonden geen tempora in de moderne zin van het woord, maar op z'n minst vier modi (indicatief, optatief, imperatief en conjunctief). Het Indo-Germaans kende geen lidwoorden en voorzetsels.⁸⁴

Zoals ik hierboven heb beschreven, bezat het Indo-Germaans acht naamvallen: nominatief, genitief, datief, accusatief, vocatief, locatief, instrumentalis en ablatief. In het Duits zijn hiervan vier naamvallen overgebleven. Het hedendaagse Nederlands kent ze daarentegen nauwelijks meer. De naamvallen lieten hun sporen achter in de genitief *-s* (*Jans huis*) of in de zogenaamde versteende uitdrukkingen zoals *te goeder trouw*, *ten huize van*. Maar aan deze vereenvoudiging ging een lang deflexieproces vooraf. Het proces van slijtage begon in de gesproken taal.

In de schrijftaal waren de naamvallen nog lang te vinden, of werden ze zelfs opnieuw ingevoerd. Vooraanstaande Nederlandse grammatici konden het lange tijd niet eens worden over het aantal naamvallen in hun taal. Ondanks de inspanning van sommige grammatici om het Nederlands “mooi” en rijk te maken, bleven in het begin van de 20ste eeuw slechts enkele uitgangen bij het substantief in gebruik. De vroegere verbuiging heeft zich het best gehandhaafd bij het persoonlijk voornaamwoord. Er

---

⁸³ Van Bree 1987, 202-203

⁸⁴ Ernst 2005, 48

bestaan nog steeds verschillen in het gebruik van de vormen *ik/mij, hij/hem, wij/ons* enz.

Het deflexieproces betrof ook de adjectieven. In het Middelnederlands zijn nog beide flexies te vinden (sterke en zwakke), tegenwoordig onderscheidt men de onverbogen (*goed*) en de verbogen vorm (*goede*) van adjectieven.⁸⁵ In het Duits zijn dankzij het bredere naamvalssysteem ook meer verschillende flexie-uitgangen overgebleven.

Na de verschuiving van het woordaccent naar de eerste lettergreep vielen de vocalen in de onbeklemtoonde syllaben (*a, i, o, u*) samen in de sjwa (ca 10e-12e eeuw). Ook de uitgang *-en* was aan slijtage onderhevig. Sinds de 17^e eeuw wordt de *-n* aan het einde van Nederlandse woorden niet meer uitgesproken (met uitzondering van het oosten van Nederland), hoewel hij tot op heden wel wordt geschreven. Later werd de sjwa in het Nieuwnederlands volledig gereduceerd en uiteindelijk is hij verdwenen.

De *e*-apokope begon in het zuiden van Nederland en zette niet overal door. De *e*-apocope vond niet plaats in het Vlaams of in de noordoostelijke dialecten. Ook in het Hollands werd de slot-*e* bewaard als hij een grammaticale functie vervulde. De slot-*e* werd niet in elk woord geapocopeerd, als voorbeeld hiervan dient b.v. het woord *gave*. In het Duits gebeurde dit vooral in de gebiedende wijs (*fahre! – fahr!*), in genitief en datief (*dem Tische – Tisch*).⁸⁶ Ook bij de verbuiging van werkwoorden in de indicatief tegenwoordige tijd bestaan nog meer uitgangen in het Duits in vergelijking met het Nederlands: dt. *ich gehe, du gehst, er geht, wir gehen, ihr geht, sie gehen* / nl. *ik ga, jij gaat, hij gaat, wij gaan, jullie gaan, zij gaan*.

Tegenwoordig is het onderscheid van mannelijk en vrouwelijk vooral regionaal gebonden. Vooral de Vlamingen maken nog steeds gebruik van het mannelijk of vrouwelijk geslacht. Over het geheel genomen overheerst de tendens naar vermannelijking van de vrouwelijke woorden. In het Duits zijn intengendeel nog tot nu toe de drie genera - mannelijk, vrouwelijk en onzijdig - scherp gescheiden. Dit komt doordat in Duitsland de deflexie niet zo ver is gegaan.

---

⁸⁵ Van Bree 1987, 246-250

⁸⁶ Ernst 2005. p. 149

Door de fonetische en fonologische veranderingen werden ook de ablautreeksen in het Duits en in het Nederlands bijna gelijk gemaakt. De grammaticale verwisseling werd gedeeltelijk opgeheven en de verschillende vocaalvormen in de tegenwoordige tijd werden gelijk gemaakt (maar niet bij alle werkwoorden: in het Duits: *i*, - *sprechen*, *er spricht*). Ook de verschillen in preteritum werden opgeheven. Van de West-Germaanse drie klassen van zwakke werkwoorden is er in het Middelnederlands slechts één overgebleven.

Ook veel sterke werkwoorden zijn zwak geworden. De tendentie tot vereenvoudiging van het Nederlandse vormen-systeem beschrijft in zijn artikel Van Haeringen. Volgens hem is precies het flexiesysteem van werkwoorden de uitzondering bij de overgang van het synthetische tot het analytische taaltype. Hoewel de tendentie naar vereenvoudiging al lang duidelijk is kan er van de “overwinning van het eenvoudige en regelmatige type”⁸⁷ bij werkwoorden geen sprake zijn. Vooral het participium behoudt zijn sterke vorm. Het is waarschijnlijk daardoor veroorzaakt, “dat het sterke participium, sedert *ge-* het normale prefix van het participium was geworden, al één voornaam morfologisch merk met het regelmatige participium gemeen had: het was om zo te zeggen half regelmatig.”⁸⁸

Een verschil bij het preteritum is in de gedaante van de zogenoemde “Rückumlaut” gebleven. Jacob Grimm was van mening dat de preteritumvormen van sommige werkwoorden aan umlaut (van *a* tot *e*) onderhevig waren. Volgens hem zijn de regelmatige preteritum-vormen zonder umlaut teruggedaan naar hun oorspronkelijke vorm.

Deze veronderstelling was onjuist. De naam Rückumlaut werd vooral vóór de ontdekking van de syncopewet van Sievers gebruikt. Deze wet luidt: “In een vroeg stadium van het Owgm. wordt de korte vocaal van een middensyllabe gesyncopeerd wanneer de voorafgaande stam lang is, d.w.z. er vindt syncope plaats wanneer de korte middenvocaal voorafgegaan wordt door een korte vocaal + 2 consonanten of een

---

⁸⁷ Van Haeringen 1940, 244

⁸⁸ Van Haeringen 1940, 246

geminaat, een lange vocaal of diftong + 1 consonant en verder ook wanneer er meer dan één syllabe voorafgaat [...]”.⁸⁹

De resten van dit verschijnsel zien wij tegenwoordig bijvoorbeeld bij de Duitse werkwoorden *kennen* (*kannte-gekannt*), *brennen* (*brannte-gebrannt*) of *nennen* (*nannte-genannt*). Alhoewel de Rückumlaut nog in het Middelnederlands wel te vinden was, bestaat hij in het Nieuwnederlands niet meer.⁹⁰

De grammatica van het Duits wordt tegenwoordig nog gekenmerkt door een tamelijk rijke flexie van de lidwoorden, substantieven en adjectieven. Voor de vervoeging van de Duitse werkwoorden worden in de indicatief presens nog vier verschillende uitgangen gebruikt, in het Nederlands slechts drie. Terwijl aan het substantief in het Engels niets te merken is van de flexie (d.w.z. van de casusonderscheiding), kan men in het Nederlands (in de geschreven taal) nog wat resten van het naamvalssysteem vinden (bv. *Ten gevolge van*). Het Nederlands staat daarom in dit opzicht veel dichter bij het Engels dan bij het Duits.

3.6.2. Syntaxis

Het verdwijnen van de naamvallen in het Nederlands heeft ook de syntaxis beïnvloed. Men ging van een synthetische zinsbouw over op een analytische om de functie van de verdwenen naamvalsvormen op te vangen. Zo zijn de vastere woordvolgorde van de zinsdelen en het gebruik van voorzetselconstructies belangrijk geworden. Omgekeerd schiepen ook de steeds meer gebruikte voorzetselconstructies en de vastere woordvolgorde ruimte voor het verdwijnen van de casusverschillen. De uitgangen werden overbodig, wat het slijtproces bespoedigde.

In de ontwikkeling van het Duits en het Nederlands is ook de plaats van het werkwoord veranderd. De ontwikkeling van de woordvolgorde in de zin duurde heel lang. In het Germaans stond de persoonsvorm nog aan het begin van de zin, in het Oudhoogduits verplaatste deze persoonsvorm zich naar de tweede plaats. Het

---

⁸⁹ Van Bree 1987, 78

⁹⁰ Ernst 2005, 152

verschuiven van het werkwoord naar de laatste plaats in de bijzin geschiedde waarschijnlijk pas sinds de vijftiende eeuw.

Rond die tijd ontwikkelde zich in het Duits en ook in het Nederlands de zogenoemde “Satzrahmung” (nl. tangconstructie). De zinsdelen kregen hun vaste posities in de zin. De vaste woordvolgorde was met de opbouw van de samengestelde werkwoordsvormen verbonden. Het werkwoord vormde een soort tang, de persoonsvorm stond aan de tweede plaats van de zin en de rest van het werkwoord aan het einde. In de bijzin werden echter alle werkwoorden aan het einde van de bijzin geplaatst. In het Duits wordt aan deze tangconstructie sterk vastgehouden, terwijl in het Nederlands meer variatie toegestaan is.

De samengestelde werkwoordsvormen die zowel in het Duits als in het Nederlands ontstonden, zijn vooral de toekomstige tijd, het perfectum, de plusquamperfectum en de passief, die men in beide talen op analytische wijze omschrijft.

Het Nederlands is niet de enige taal waar de deflexie de overhand heeft gekregen. De deflexie heeft in verschillende mate in alle West-Germaanse talen een belangrijke rol gespeeld. Tegenwoordig neemt het Nederlands op dit punt een positie in tussen het Duits en het Engels.

4. Verschillen tussen het Nederlands en het Duits

In het vorige hoofdstuk heb ik de interne geschiedenis van het Nederlands en het Duits beschreven. Tijdens de ontwikkeling van beide talen zijn er veel verschillen, overeenkomsten en parallellen ontstaan waarmee ik me in dit hoofdstuk wil bezighouden. Het is belangrijk te vermelden, dat de verschillen tussen de talen niet zo maar incidenteel zijn, maar systematisch. Zo correspondeert bijvoorbeeld de Nederlandse *ui* systematisch met de *au* in het Duits: *huis/Haus*, *bruin/braun*, *muis/Maus*, *uit/aus*, of met de *eu*: *Duits/Deutsch*.

In dit hoofdstuk wil ik een synchrone vergelijking van het Nederlands en het Duits geven met gerichtheid op de belangrijkste verschillen tussen deze twee talen, onderverdeeld in fonologie en syntaxis. De verschillen op het gebied van de morfologie worden in hoofdstuk vijf beschreven. De woordenschat en de spelling laat ik hier buiten beschouwing. Even als bij de voorafgaande hoofdstukken zal ik me ook hier alleen met de standaardtaal bezighouden. De Nederlandse en Duitse dialecten blijven erbuiten.

4.1. Fonologie

Het Nederlandse klanksysteem bestaat uit 35 klanken: 13 klinkers, 3 tweeklanken⁹¹ en 19 medeklinkers. De 13 klinkers kunnen worden onderverdeeld in 7 lange en 6 korte klinkers. Tot de korte klinkers kan ook de sjwa gerekend worden. De 19 medeklinkers onderscheidt men verder op basis van de manier waarop ze gearticuleerd worden. Het Duits beschikt over 15 klinkers (plus sjwa), 3 tweeklanken en 21 medeklinkers.⁹² In het Duits bestaan dus meer klanken dan in het Nederlands.

In het Nederlands, evenals in het Duits, bestaan er klanken die in de andere taal niet voorkomen. In het Nederlands zijn dat: *Ě* (*kind*), *ǒ* (*ton*), *ǔ* (*put*), *ōe* (*freule*), *āi* (*fraai*), *ōi* (*nooit*), *oei* (*vloeien*), *ēu* (*spreeuw*), *īu* (*nieuw*), *yū* (*duw*), *ei* (*ijs*), *ou* (*hout*) en *æy* (*huis*). Aan de andere kant beschikt het Duits ook over enkele klanken die in het Nederlands niet bestaan. Het gaat niet alleen om vocalen: tamelijk open korte *æ*

---

⁹¹ De zogenaamde lange tweeklanken worden er niet mee gerekend.

⁹² Van Dam 1957, 60

(*Röllchen*), korte *y* (*küssen*), *æi* (*bleiben*) en *ɔø* (*Läufer*), maar ook om consonanten: *ç* (*ich*) en *g* (*Geld*).⁹³

Dit zijn echter niet de enige verschillen tussen de klanksystemen van deze twee talen. Ook de andere vocalen stemmen niet helemaal overeen. In het algemeen kan gezegd worden dat de Duitse vocalen vaak geslotener zijn dan de Nederlandse. Dat is bij voorbeeld duidelijk bij de volgende woordparen: *füllen/vullen*, *dick/dik*, *full/vol*. De Nederlandse monoftongen *ee*, *oo* en *eu* zijn in het noorden licht gediftongeed: *heel* wordt daardoor als *heejl*, *groot* als *grooht* en *neus* en *neujs* uitgesproken.⁹⁴

In het Nederlands zoals in het Duits maakt men onderscheid tussen lange en korte klinkers. Voor het Nederlands is deze onderscheiding echter niet zo geschikt. Het lengteverschil is in het Nederlands niet duidelijk (behalve vóór de *r*). In het Nederlands bestaat er vaak ook een verschil in kwaliteit, in het Duits daarentegen alleen in kwantiteit (*līt* x *Līēd*).⁹⁵ De Duitse klinkers blijven langer een eenheid, de Nederlandse klinkers⁹⁶ hebben daarentegen - zoals reeds gezegd werd - een neiging tot diftongering.⁹⁷

In het Nederlands is verder een sjwa-achtige vocaal ontstaan – de zog. svarabhaktivocaal⁹⁸ - tussen liquida en een andere consonant (behalve dentalen): [mɛlɔk], [wolɔf], die in het Duits helemaal niet bestaat.⁹⁹

Voor de Nederlandse (*ei* (*ij*), *ou*, *ui*) en de Duitse (*ai*, *au*, *eu* (*äu*)) tweeklanken komen niet met elkaar overeen. De Nederlandse *au* begint een beetje *o*-achtiger in vergelijking met het Duits (*blauw* / *blau*). De vrij frequente Duitse *æi* (*bleiben*) komt in het Nederlands alleen bij uitzondering voor. De Duitse tweeklank van *neu* ligt soms voor Nederlanders moeilijk. Daarentegen hebben Duitsers moeilijkheden met de

---

⁹³ Van Dam 1957, 81-82

⁹⁴ Janssens 2003, 145

⁹⁵ Van Dam 1957, 70

⁹⁶ althans de „lange“ middenklinkers

⁹⁷ Van Dam 1957, 69

⁹⁸ Een Svarabhaktivocaal is de *e*-klank die tussen twee medeklinkers wordt uitgevoegd om de uitspraak te vergemakkelijken

⁹⁹ Van Dam 1957, 70

Nederlandse tweeklanken die in het Duits niet bestaan: *ei, ui, aai, ooi, oei, eeu, eeuw, uw, auw*¹⁰⁰, bij voorbeeld in de woorden *draaien, nooit* ezv.

In de loop van de 14^e eeuw ontstond behalve de tweeklank *ui* nog de *ij* (zie hoofdstuk 3.5.). De Nederlandse *ij* viel samen met de reeds bestaande *ei*: er bestaat geen verschil meer in uitspraak tussen <ij> en <ei>. Een recente tendens in het Nederlands is een verlaging van de diftongen *ij, ui* en *ou* in de richting van *aai, au* en *aau*.¹⁰¹

Verschillend zijn ook beide medeklinkersystemen. In het Nederlands bestaan niet twee typische soorten consonantengroepen, die in het Duits vaak voorkomen: affricaten en aspiraten. Affricaten zijn door verbinding van een plofklank en een op dezelfde plaats ontstane fricatief gevormd. Door de Tweede klankverschuiving veranderden *p* in *pf* of *f*, *t* in *ts* of *s* en *k* in *kch* of *ch*. In het Nederlands is dit niet gebeurd. De bewijzen daarvan zijn de woorden *Pferd/paard, Wasser/water* ezv. (zie hoofdstuk 3.4.1.). In het Duits komen vooral voor: [ts] (*ziehen*) en [pf] (*Kopf*), [kch] is dialectisch beperkt.¹⁰²

Onder aspiraten verstaat men een verbinding van een occlusief met ademtocht. In het Nederlands zijn de stemloze occlusieven niet geaspireerd (*koe*), in het Duits wel (*Kuh*). In het Duits gebeurt dit vooral in aan- en auslaut: *kalt/koud, Tafel/tafel, Pein/pijn., rot/rood*.¹⁰³

Voor het Nederlands is vooral de consonant <g> heel kenmerkend. Hij wordt er in tegenstelling met andere Germaanse talen als „ch“ uitgesproken: *groot/gross/great*. In het Nederlands bestaat daardoor geen stemhebbende tegenhanger van de *k* zoals in het Duits. In het Nederlands bestaat (zoals boven al vermeld) geen foneemvariant *ç*, maar dus de foneemvariant *x* (geschreven *g* en *ch*).

De stemhebbende brede sisklank [j] in woorden als *Schule, sprechen* en *löschen* komt in het Nederlands slechts zelden voor, b.v. in *sjouwen* of in verkleinwoorden als *roosje*.¹⁰⁴ Deze klank vindt men wel nog in leenwoorden (bv. *chocolade*), evenals de

---

¹⁰⁰ Van Dam 1957, 74

¹⁰¹ Janssens 2003, 145

¹⁰² Van Dam 1957, 67

¹⁰³ Van Dam 1957, 67

¹⁰⁴ Van Dam 1957, 66

[zj] (bv. *ongegeneerd*). De *s* in verbinding van *sp*, *st* of *sch* leest men in het Duits als 'sj' in tegenstelling tot het Nederlands: *Stein/steen*, *Sprache/spraak*, *Schuhe/schoen* enz.

In het Nederlands, net zoals in het Duits, bestaan er twee hoofdmogelijkheden om de klank *r* uit te spreken: als de tongpunt-*r* of als de velaire of huig-*r*. Er bestaan in het Nederlands echter meer manieren om de *r* uit te spreken (bv. de zogenaamde retroflex-*r* of Gooise *r*). Relatief gewoon is tegenwoordig ook het laten wegvallen van *r*. Het gebruik van een *r*-uitspraak is regionaal en sociaal bepaald.¹⁰⁵ In het Duits heeft de tongpunt-*r* voorrang, de huig-*r* is echter ook toegestaan.¹⁰⁶ Hun gebruik is tegenwoordig vooral streekverbonden.

Het Nederlands is meer geneigd tot assimilatie van klanken in vergelijking met het Duits: men spreekt het woord *inkopen* altijd met een *η* uit, terwijl dit in het Duits nooit het geval is (*einkaufen*).¹⁰⁷

Wat het Nederlands en het Duits gezamenlijk hebben is, dat beide talen onder druk van de zogenaamde Auslautverhärtung stonden (zie hoofdstuk 3.4.). In het Nederlands ziet men dit verschijnsel ook in de spelling terug (bv.: *ik schrijf/ we schrijven*, *de muis/ de muizen*).

In het Nederlandse consonantensysteem zijn er in de laatste tijd nieuwe tendensen te vinden, b.v. de verstemlozing of de verscherping van *z*, *v* en *g*: het Nederlandse woord *zon* wordt als *son* uitgesproken, *van* als *fan* en *God* als *Chod*.¹⁰⁸ Dit verschijnsel is in Nederland regionaal bepaald. In het Duits is de *g* altijd stemhebbend (*Gott*), de *v* wordt in het algemeen als [f] uitgesproken. De Duitse <s> wordt afhankelijk van de plaats ervan in het woord ofwel stemhebbend als *z*, ofwel stemloos als *s* uitgesproken. Met de klankwaarde *z* komt het grafeem *s* in anlaut voor (*Sonne*), tussen twee klinkers (*lesen*) of inlautend na *l*, *m*, *n*, *r* (b.v. *Felsen*).¹⁰⁹

Bij *w* en *j* bestaat er in het Duits meer wrijving.

---

¹⁰⁵ Janssens 2003, 144

¹⁰⁶ Van Dam 1957, 64

¹⁰⁷ Van Dam 1957, 70

¹⁰⁸ Janssens 2003, 143

¹⁰⁹ Van Dam 1957, 78

4.2. Syntaxis

Er zijn geen grote verschillen tussen het Nederlands en het Duits wat de syntaxis betreft. Ik beoog hier ook niet een uitputtende beschrijving van de syntactische verschillen. Er zijn veel syntactische overeenkomsten tussen het Nederlands en het Duits. In beide talen moet altijd het onderwerp in de zin uitgedrukt worden, dat met de persoonsvorm overeenkomt. Ook het systeem van negaties is identiek. In het Middelnederlands (ook in het Middelhoogduits) was nog de zogenaamde dubbele negatie mogelijk. Tegenwoordig hebben het Nederlands en het Duits gezamenlijk dat ze alleen één negatie mogen gebruiken in één zin.

Sommige verschillen tussen de zinsbouwsystemen van beide talen zijn erdoor veroorzaakt, dat het deflexieproces zich in beide talen in een andere fase bevindt. Terwijl het Proto-Indo-Germaans tot de synthetische talen behoorde, zien we bij het Middelnederlands en het Middelhoogduits een overgang naar een analytische structurering. Dit werd door het afslijten van naamvalsuitgangen veroorzaakt (zie 3.5.1.). Om de functie van de zinsdelen duidelijker te maken ontstonden voorzetselconstructies en men begon een vaste volgorde van zinsdelen te gebruiken. Met de deflexie houdt ook verband dat er de perifrastische tijden ontstonden.¹¹⁰

In het Nederlands ging het proces van de deflexie verder dan in het Duits. Door de deflexie vielen ook de vormen van de verschillende wijzen samen, en ook de oorspronkelijke drie klassen van zwakke werkwoorden zijn met elkaar versmolten.

Door het deflexieproces is zoals opgemerkt de vastere woordvolgorde in het Duits en in het Nederlands belangrijker geworden. Naarmate het woordensysteem verarmde, moest de woordvolgorde strenger worden. “Meer en meer wordt de volgorde van de woorden gebruikt om betrekkingen uit te drukken die minder en minder door vormveranderingen aan de woorden zelf worden uitgedrukt.”¹¹¹ Omdat de deflexie in het Duits niet zo ver is gegaan en de taal daardoor nog het naamvalssysteem kan gebruiken (zie 3.5.1.), is de woordvolgorde in het Duits vrijer dan in het Nederlands.

---

¹¹⁰ Janssens 2003, 126

¹¹¹ Van Haeringen 1956, 64

In beide talen geldt in het algemeen de regel dat het onderwerp voorop gaat in de gewone mededelende hoofdzin en het werkwoord in de persoonsvorm daar onmiddellijk op volgt¹¹²: *Ik ga morgen niet naar de stad. / Ich gehe morgen nicht in die Stadt.* In beide talen is de zogenoemde inversie verplicht¹¹³: *Morgen ga ik niet naar de stad. / Morgen gehe ich nicht in die Stadt.* Met inversie wordt de 'omgekeerde' volgorde bedoeld: als de persoonsvorm niet na, maar voor het onderwerp staat. Aan het begin van de zin staat een ander zinsdeel (bv.: woorden die tijd of plaats aanduiden). Het gebeurt vooral om aan dat zinsdeel nadruk te geven. Deze volgorde beschouwt men echter als gemarkeerd. In het Nederlands is bovendien de regel strenger dat het directe object aan het indirecte voorafgaat¹¹⁴ (bv. *Moeder gaf het kind de sleutel. / Mutter gab den Schlüssel dem Kind.* (gemarkeerd, maar wel mogelijk).

Voor het Duits is het typisch om in samengestelde tijden een zekere spanning te gebruiken, de zogenaamde Satzrahmung: een zinsbouw waarbij de delen van de zin die bij elkaar horen ver van elkaar staan en de rest van de zin als een tang omsluiten. Deze zinsconstructie wordt daarom in het Nederlands 'tangconstructie' genoemd, maar die wordt niet zo streng aangehouden als de Satzrahmung in het Duits. Deze regel geldt ook voor de ondergeschikte zinnen, met dien verstaande dat daarin de finiete werkwoordsvorm meestal aan het eind van de bijzin staat. Het Nederlands is meer geneigd tot de zogenaamde "Ausrahmung" of "verlichting van de spanning doordat bij constructies met hulpwerkwoorden de persoonsvorm wat dichter bij het onderwerp kon komen"¹¹⁵: *Ik heb vanavond de film gezien over de reis naar Spanje.* Deze verlichting is van de zinlengte afhankelijk en komt vaker in de gesproken dan in geschreven taal voor.

Het verschil tussen het Nederlands en het Duits bestaat ook in de ordening van werkwoorden aan het einde van de zin. In het Duits is het bij twee werkwoorden verplicht het hulpwerkwoord achteraan in de bijzin te plaatsen¹¹⁶: *Die Frau, die ich gestern getroffen habe.* In het Nederlands staan de werkwoorden vaak precies andersom: *De vrouw die ik gisteren heb ontmoet.* In het noordoosten is daarentegen de

---

¹¹² Van Haeringen 1956, 64

¹¹³ Van Haeringen 1956, 64

¹¹⁴ Van Haeringen 1956, 65

¹¹⁵ Van Haeringen 1956, 67

¹¹⁶ Van Haeringen 1956, 67

tweede variant (*ontmoet heb*) vaker te horen. Beide mogelijkheden, de rode volgorde (persoonsvorm – voltooid deelwoord) en de groene volgorde (voltooid deelwoord – persoonsvorm), zijn in het Nederlands correct. Dat geldt ook voor een combinatie van hulpwerkwoord en infinitief. Ook bv. de volgorde van twee infinitieven achter in een hoofdzin is verschillend: *Ik wilde een nieuw huis laten bouwen. / Ich wollte ein neues Haus bauen lassen.*

Wat de infinitief betreft is het gebruik van de infinitief als participium in het Nederlands ruimer verspreid dan in het Duits¹¹⁷: bv. *Ik heb hem zien komen. / Ich habe ihn kommen sehen.* In het Duits bestaat ook geen verbinding van persoonsvorm en infinitief door het verbindingselement *te*¹¹⁸: *Hij zat te lezen. / Er saß und las.* Nederlandse werkwoorden kunnen ook wat gemakkelijker overgaan van intransitief naar transitief: “*Smirnoff heeft de ministers naar Indonesië gevlogen*“.¹¹⁹

Beide talen maken gebruik van dezelfde manier om passieve zinnen te vormen. Als hulpwerkwoorden dienen in beide talen de hulpwerkwoorden *worden/werden* en *zijn/sein*. Vooral in het Duits is het passief heel populair. In het Duits ontbreekt het partitieve *er*: nl.: *Heb je nog sigaretten? Nee, ik heb er geen meer.* dt: *Nein, ich habe keine mehr.*

Tegenwoordig is de syntaxis van het Nederlands eenvoudiger in het gebruik dan de Duitse zinsbouw. Men geeft de voorkeur aan korte, eenvoudige zinnen en analytische zinsbouw.¹²⁰ In het Duits zijn daarentegen langere, gecompliceerde zinnen te vinden.

---

¹¹⁷ Van Haeringen 1956, 68

¹¹⁸ Van Haeringen 1956, 68

¹¹⁹ Van Haeringen 1956, 69

¹²⁰ Janssens 2003, 126

5. Morfologie

In dit hoofdstuk behandel ik de morfologische overeenkomsten en verschillen tussen het Nederlands en het Duits. Ik geef hier weer een synchronische vergelijking van deze twee talen, evenals bij het vorige hoofdstuk. Als er een historische uitleg nodig is, dan verwijs ik naar de interne geschiedenis (hoofdstuk drie).

Ik beschrijf achter elkaar de morfologie van het zelfstandig en het bijvoeglijk naamwoord, van de voornaamwoorden en het werkwoord. Ik stip hier alleen de belangrijkste verschillen aan. Er wordt niet naar volledigheid gestreefd.

5.1. Zelfstandig en bijvoeglijk naamwoord

Bij het zelfstandig naamwoord onderscheidt men drie grammaticale categorieën: het grammaticale geslacht, het getal en de naamval. De als derde genoemde categorie is voor het Nederlands niet meer van groot belang. Uit historisch oogpunt en voor de vergelijking met het Duits moet deze categorie toch behandeld worden.

De Nederlandse zelfstandige naamwoorden (substantieven) konden oorspronkelijk in drie geslachten verdeeld worden: mannelijk (masculinum), vrouwelijk (femininum) en onzijdig (neutrum). Tegenwoordig resteert in het Nederlands alleen nog de onderscheiding van de onzijdige substantieven (*het*-woorden). Alle andere substantieven horen bij de tweede groep (*de*-woorden), die gezamenlijk geldt voor de oude feminina en masculina. Dit verschijnsel begon al in het Middelnederlands (zie 3.5.1.).

De verzwakking van het grammaticale geslacht loopt parallel met een andere tendens: Naar *de*- woorden wordt in het (althans noordelijke) Nederlands steeds meer met behulp van het voornaamwoord *hij* verwezen, ten nadele van het voornaamwoord *zij*. In het meervoud maakt men geen verschil wat het geslacht der zelfstandige naamwoorden betreft: het bepaalde lidwoord is altijd *de* en men verwijst altijd met *zij*. Als het gaat om collectiva of abstracta, verwijst men nog vaak met *zij/ze* (*de regering... zij, de liefde... zij*), soms zelfs “incorrect” naar neutra (*het bestuur... zij*). Aan de andere

kant gaat het noordelijke gebruik van *hij* zo ver dat men het zelfs gebruikt om naar koe te verwijzen (*de koe ..., hij geeft geen melk meer*).

In het Duits worden daarentegen nog alle drie oorspronkelijke geslachten herkend. Deze worden zoals in het Nederlands met lidwoorden en voornaamwoorden aangeduid.

Bij de vermelding van de lidwoorden moet er nog een andere categorie genoemd worden: de categorie van de naamval. Het Nederlands beschikte vroeger over vier naamvallen, die na het deflexieproces bijna verdwenen zijn en tegenwoordig alleen in wat resten (zie beneden) en in versteende uitdrukkingen bestaan (zie 3.5.1.)

Het Nederlandse substantief en lidwoord blijven dus op alle zinplaatsen in de regel onveranderd. In tegenstelling tot het Nederlands zijn de kenmerken van de naamvallen soms nog aan de Duitse substantiva te zien, vooral bij genitief en datief masculinum in het enkelvoud. In andere gevallen laat het lidwoord het kenmerk van de naamval zien. Er bestaan bv. de volgende vormen van het masculinum in het enkelvoud: *der Mann/ des Mannes/ dem Mann/ den Mann*. Het Duits verbuigt dus de zelfstandige naamwoorden in vier naamvallen volgens drie geslachten en volgens het verschil in getal: enkelvoud tegenover meervoud.

Als restant van het Nederlandse naamvallensysteem kunnen we het bezittelijk achtervoegsel – *s* (*moeders boek*) noemen dat uit de oude genitief masculinum en neutrum ontstond. Een andere mogelijkheid om deze verhouding te kunnen uitdrukken is de omschrijving met behulp van het voorzetsel *van* (*het boek van mijn moeder*) of (in gesproken taal) het bezittelijk voornaamwoord *d'r* of *z'n* (*moeder d'r boek, vader z'n boek*).¹²¹ Het Nederlands heeft overigens ook nog de speciale genitief *der* (*het Koninkrijk der Nederlanden*). Met behulp van *der* kan de genitief ook zonder voorzetsel tot uitdrukking komen. Deze mogelijkheid dient vooral om een ophoping van het voorzetsel *van* te vermijden. *Der* komt vooral in geschreven taal voor.¹²²

Duitsers geven daarentegen steeds de voorkeur aan de gecompliceerde buiging van het lidwoord, het zelfstandig en het bijvoeglijk naamwoord. Als enige omschrijving staat het Duits de genitiefomschrijving met *von* toe.

---

¹²¹ Čermák/Hrnčířová 2000, 62

¹²² Van Haeringen 1956, 32

De derde categorie van het zelfstandig naamwoord is het getal, dat ik hier echter niet zal behandelen. Aan dit thema zal ik apart aandacht geven in het volgende hoofdstuk over de meervoudsvorming van de Nederlandse en de Duitse substantieven.

Dezelfde ontwikkeling als bij het Nederlandse substantief geldt ook voor het Nederlandse adjectief. In het oude Nederlands werd het bijvoeglijk naamwoord verbogen, tegenwoordig bestaat er in het Nederlands praktisch geen adjectiefverbuiging meer. Er is nog slechts de uitgang *-e* overgebleven. Er bestaan dus slechts twee soorten adjectiefvormen in het Nederlands, de basisvorm (*goed*) en de uitgebreidere vorm met *-e* (*goede*).¹²³

Het gebruik van *-e* is hoofdzakelijk van de zinplaats van het woord afhankelijk, van het voorafgaande woord en van het woordgeslacht van het substantief dat door het adjectief bepaald wordt. Als het adjectief attributief gebruikt wordt (d.w.z. als bijvoeglijke bepaling bij het substantief staat: *Het lieve kind speelt in de tuin.*) treedt de verbogen vorm in de volgende gevallen op: in combinatie met een *de*-woord, in combinatie met een zelfstandig naamwoord in het meervoud en bij *het*-woorden in het enkelvoud als deze voorafgegaan worden door *het*, *dit*, *dat*, een bezittelijk voornaamwoord of een vooropgeplaatste genitief (vgl: *vaders nieuwe auto* en ook *het lieve kind/ een lief kind*).¹²⁴ De onverbogen vorm wordt gebruikt in de overige gevallen en bij enkele uitzonderingen.

Het Duitse adjectief helpt ook tegenwoordig nog de grammatische categorieën van het substantief tot uitdrukking te brengen. Er bestaat een zog. grammatische congruentie met het zelfstandig naamwoord in het geslacht, getal en naamval. Het adjectief is dus verbuigbaar en kent m.b.t. het voorafgaande of niet voorafgaande woord een aantal uitgangen. Als het adjectief attributief gebruikt wordt en na het bepaalde lidwoord staat, krijgt het op grond van het geslacht van het substantief de uitgang *-e* of *-en*. Na een onbepaald lidwoord of nullidwoord neemt het adjectief één van deze uitgangen aan: *-e*, *-en*, *-er*, *-es* of *-em*. De ingewikkelde verbuiging van Duitse adjectieven wordt in de volgende schema's weergegeven:

---

¹²³ Čermák/Hrnčířová 2000, 63

¹²⁴ W. Haeseryn e.a. 1997, 404

1. Verbuiging van Duitse adjectieven na het bepaald geslacht

Masculina enkl.	Feminina enkl.	Neutra enkl.	Meervoud
Der grosse Mann	Die nette Frau	Das kleine Kind	Die netten Männer
Des grossen Mannes	Der netten Frau	Das kleinen Kindes	Der netten Männer
Dem grossen Mann	Der netten Frau	Dem kleinen Kind	Den netten Männer
Den grossen Mann	Die nette Frau	Das kleine Kind	Die netten Männer

2. Verbuiging van Duitse adjectieven na het onbepaald geslacht

Masculina enkl.	Feminina enkl.	Neutra enkl.	Meervoud
Ein grosser Mann	Eine nette Frau	Ein kleines Kind	-----
Eines grossen Mannes	Einer netten Frau	Eines kleinen Kindes	-----
Einem grossen Mann	Einer netten Frau	Einem kleinen Kind	-----
Einen grossen Mann	Eine nette Frau	Ein kleines Kind	-----

3. Verbuiging van Duitse adjectieven zonder lidwoord

Masculina enkl.	Feminina enkl.	Neutra enkl.	Meervoud
Frische Käse	Gute Wurst	Dunkles Bier	Gute Käse
Frischen Käse	Guter Wurst	Dunklen Biers	Guter Käse
Frischem Käse	Guter Wurst	Dunklem Bier	Guten Käse
Frischen Käse	Gute Wurst	Dunkles Bier	Gute Käse

In het Nederlands, net zoals in het Duits, kan men het onverbogen adjectief predicatief gebruiken (*Het boek is rood. /Das Buch ist rot.*) en er drie trappen van vergelijking van vormen (nl.: *oud/ouder/(het)oudste*, dt.: *alt/älter/(das) älteste*).

5.2. Voornaamwoorden

In het Nederlands en in het Duits onderscheidt men de volgende voornaamwoorden: het persoonlijk voornaamwoord, wederkerend voornaamwoord, het bezittelijk voornaamwoord, het aanwijzend voornaamwoord, het vragend voornaamwoord, het betrekkelijk voornaamwoord en het onbepaald voornaamwoord.

Zowel het Nederlands als het Duits zijn rijk aan voornaamwoorden. Het Nederlands laat door de persoonlijke voornaamwoorden de vroegere toestand van de taal zien. Onder deze voornaamwoorden vinden we nog vormen die verschillend zijn in “naamval” (subject-object¹²⁵-onderscheiding) en getal. Uitzonderlijk is bijvoorbeeld de onderscheiding van het meewerkend *hun* en het lijdend *hen* als voorwerp van de derde persoon pluralis (*Ik zal hun een kopje koffie geven. /Ik heb hen nog niet ontmoet.*) Dit is een kunstmatig verschil dat uit de 17^e eeuw stamt. *Hen* wordt ook na een prepositie gebruikt (*Ik zal geen gesprek met hen voeren.*)¹²⁶

Bovendien beschikt het Nederlands nog over onbeklemtoonde vormen (naast *jij* ook *je*, naast *zij* ook *ze*, naast *mijn* ook *m'n* enz.) die men vooral in de gesproken taal gebruikt. Een bijzonder status heeft het persoonlijk voornaamwoord *ge/gij*, dat in een groot deel van België als algemeen pronomen wordt gebruikt. In het noorden van Nederland wordt dat daarentegen als ouderwets gevoeld.¹²⁷

In het Duits bestaan meer vormen bij het persoonlijk voornaamwoord dan in het Nederlands. Het Duits onderscheidt meestal nog alle naamvallen bij het voornaamwoord (*ich/meiner/mir/mich*, maar soms ook niet: *wir/uns/uns/uns*), het Nederlands alleen de subject- en objectvorm (*ik/(me)*, *mij*, en slechts één vorm bij *jé*, *het*, *jullie*, *ze* en *u*¹²⁸). Beide talen maken verschil tussen het aanspreken met *u* (dt. *Sie*) of met *jij* (dt. *du*), het gebruiksverschil tussen *u* en *jij* is in het Nederlands echter niet zo scherp.¹²⁹ Opmerking verdient ook dat er - zoals reeds gezegd - in het Nederlands alleen

---

¹²⁵ die onderscheiding niet bij *jé*, *jullie*, *U*, *ze* en *het*.

¹²⁶ Fontein /Pescher-ter Meer 1993, 128

¹²⁷ Čermák/Hrnčířová 2000, 96

¹²⁸ Fontein /Pescher-ter Meer 1993, 122

¹²⁹ Van Haeringen 1956, 46

één vorm bestaat voor *u* in alle zinposities, dus dat er geen naamval en geen getal onderscheidt wordt. In het Duits wordt het verschil in naamval wel onderscheiden, maar niet in getal (*Sie/Ihnen*).¹³⁰

In het Nederlands zowel als in het Duits vindt men het wederkerend voornaamwoord 3e persoon *zich/sich* en het zogenaamde wederkerig pronomen *elkaar/einander*. In 1^e en 2^e persoon is het wederkerend voornaamwoord identiek met het persoonlijk voornaamwoord.

De bezittelijke voornaamwoorden blijven in het Nederlands (in tegenstelling tot het Duits) onveranderd. Het voornaamwoord van de eerste persoon meervoud vormt een uitzondering. Vóór een *het*-woord in het enkelvoud staat de vorm *ons* (*Ons huis is groot.*), vóór een *de*-woord in het enkelvoud of voor alle substantieven in het meervoud staat de verbogen vorm *onze* (*Onze woning(en) is/zijn klein.*). In het Duits worden daarentegen alle bezittelijke voornaamwoorden verbogen: in het enkelvoud als het onbepaald lidwoord (bv.: *mit meinem Freund*), in het meervoud als het bepaald lidwoord (bv.: *mit meinen Freunden*).

In het Nederlands bestaan ook twee vormen voor de tweede persoon in het enkelvoud. De vorm *jouw* wordt echter gebruikt als er een speciale nadruk wordt gegeven aan het voornaamwoord. Ook de andere voornaamwoorden */mijn, zijn, haar/* worden informeel als *m'n, z'n, d'r* gebruikt. In het modern Nederlands worden de naamvalsuitgangen bij bezittelijke voornaamwoorden niet meer gebruikt, behalve bij vaste combinaties (b.v. *mijns inziens*).

---

¹³⁰ Van Haeringen 1956, 42

4. Vormen van bezittelijk voornaamwoord in het Nederlands en het Duits in het enkelvoud

Nederlands		Duits		
De-woorden	Het-woorden	Masculina	Feminina	Neutra
Onze vader	Ons huis	Unser Vater	Uns(e)re Mutter	Unser Kind
Onze vader	Ons huis	Uns(e)res Vaters	Uns(e)rer Mutter	Uns(e)res Kindes
Onze vader	Ons huis	Uns(e)rem Vater	Uns(e)rer Mutter	Uns(e)rem Kind
Onze vader	Ons huis	Uns(e)ren Vater	Uns(e)re Mutter	Unser Kind

5. Vormen van bezittelijk voornaamwoord in het Nederlands en het Duits in het meervoud (geen verschil in geslacht)

Nederlands	Duits
Onze ouders	Uns(e)re Eltern
Onze ouders	Uns(e)rer Eltern
Onze ouders	Uns(e)ren Eltern
Onze ouders	Uns(e)re Eltern

Een verschil tussen het Nederlands en het Duits bestaat ook hierin dat het lidwoord in het Nederlands duidelijk losgemaakt is van het aanwijzend voornaamwoord.¹³¹ In het Duits zijn de aanwijzende voornaamwoorden (*der, die, das*) nog verbuigbaar, ook in het gebruik met een voorzetsel (*mit dem/ met wie*) als vragend of betrekkelijk voornaamwoord. Bij de aanwijzende voornaamwoorden worden zowel het geslacht (*deze, die/dit, dat*) als het getal (*dit, dat/deze, die*) onderscheiden. Bij de

¹³¹ Van Haeringen 1956, 40

toepassing van deze voornaamwoorden moet men nog de afstand van de onderwerpen waarnaar men verwijst in overweging nemen. *Deze* en *dit* worden voor 'dichtbij' gebruikt, *die* en *dat* voor 'veraf' of 'niet-aanwezig'. Dit geldt ook voor het Duits (*dieser, diese, dieses/jener, jene, jenes*), dat bovendien nog met de naamvallen rekening houdt.

De Nederlandse en Duitse vragende voornaamwoorden lijken op elkaar. In het Nederlands bestaan *wie* en *wat* die met de Duitse *wer* en *was* overeenkomen. In het Nederlands vallen nog de oude genitieven van een betrekkelijk voornaamwoord te zien (*wiens/wier*), maar die gelden tegenwoordig als verouderd en als boekentaal.¹³² De vormen *wiens* of *wier* verschijnen alleen in officieel geschreven taal. *Diens* wordt nog wel gebruikt. Beide talen gaan verder samen met *welk* en *welch*, die meestal adjectivisch gebruikt worden.¹³³ Voor hun gebruik gelden dezelfde regels als bij de verbuiging van adjectieven.

Ook bij het betrekkelijk voornaamwoord onderscheidt men niet-onzijdige en onzijdige woorden (*die, welke, met wie*¹³⁴ x *dat, welk, waarmee*). In het Duits wordt nog met de onderscheiding van de drie geslachten rekening gehouden. De Duitse betrekkelijke voornaamwoorden zijn verbuigbaar. Anders lijkt het gebruik van de Nederlandse en Duitse betrekkelijke voornaamwoorden op elkaar. In verbinding met een voorzetsel wordt in beide talen de combinatie *waar-* (in het Nederlands) of *wo-* (in het Duits) + voorzetsel gebruikt wanneer er naar zaken wordt verwezen (bv. *Het huis waarin ik woon. /Das Haus worin ich wohne.*)

---

¹³² Čermák/Hrnčířová 2000, 107

¹³³ Van Haeringen 1956, 41

¹³⁴ Omschrijving met voorzetsel is alleen volgens de regel (waaraan niet iedereen zich houdt) bij personen mogelijk.

**6. Betrekkelijke voornaamwoorden van het Nederlands en het Duits
in het enkelvoud**

Nederlands		Duits		
De-woorden	Het-woorden	Masculina	Feminina	Neutra
de vrouw, die	het huis, dat	der Mann, der	die Frau, die	das Haus, das
die	dat	dessen	deren	dessen
die	dat	dem	der	dem
die	dat	den	die	das

**7. Betrekkelijke voornaamwoorden van het Nederlands en het Duits
in het meervoud (geen verschil in geslacht)**

Nederlands	Duits
de mannen, die	die Männer, die
die	deren
die	denen
die	die

Het Nederlands en het Duits beschikken over een gelijk aantal en dezelfde soort van onbepaalde voornaamwoorden. Hun gebruik beantwoordt aan het verbuigingssysteem van de afzonderlijke talen.

De voornaamwoorden horen in beide talen de meest onsystematische woordsoorten. Ze zijn misschien het meest ouderwets en men vindt er nog veel suppletie-vormen (die van verschillende grondvormen worden afgeleid, bv.: *zij/haar*), omdat ze altijd veel gebruikt worden en niet onderhevig zijn aan veranderingen.¹³⁵ Ook bij de voornaamwoorden bestaat er een groot verschil tussen Nederlands en Duits. In het Nederlands bestaat er geen verbuiging meer, in het Duits wel.

¹³⁵ Van Haeringen 1956, 42

5.3. Het werkwoord

Het Nederlandse werkwoord kent de volgende categorieën: persoon, getal, tijd en wijze. Terwijl het getal nog duidelijk te zien is aan het werkwoord zelf (*ik maak/wij maken*), is de markering van de persoon niet zo scherp in het Nederlands (*jij maakt/hij maakt*) in tegenstelling tot het Duits (*du machst, er macht*). In het Nederlands heerst de tendens tot afschaffing van het persoonsverschil in het meervoud (*wij, jullie, zij werken, u werkt*). In het Duits is daarentegen een zekere meervormigheid bewaard gebleven (*wir arbeiten, ihr arbeitet, sie arbeiten*). Moeilijkheden in het Nederlands levert de keuze op van de werkwoordsvorm bij *u* (*u heeft, u bent* (geschreven taal)/*u hebt, u is* (gesproken taal)).

In het Duits vindt men echter ook zekere onregelmatigheden. In het Duits is de overgang van *e* tot *i* in de tweede en derde persoon enkelvoud presens en in imperatief van sterke werkwoorden veel voorkomend: *geben – du gibst - er gibt- gib! / geven- jij geeft - hij geeft – geef!*.

Het Nederlandse werkwoord heeft zes tijden (presens, perfectum, imperfectum, plusquamperfectum, futurum I en futurum II) plus twee afhankelijke tijden voor de toekomst (futurum praeteriti en futurum exactum praeteriti).¹³⁶ Deze tijden (tempora) stemmen met de Duitse overeen. Bijvoorbeeld bij de voltooid tegenwoordige tijd (perfectum) krijgt het werkwoord in beide talen het voorvoegsel *ge-* (nl. *ik heb geschreven*, dt. *ich habe geschrieben*), dat ook in ongeveer dezelfde omstandigheden achterwege blijft.¹³⁷

Aan de andere kant is de vorming van de onvoltooid verleden tijd (imperfectum/präteritum) verschillend. Het Duits heeft voor de zwakke werkwoorden maar één achtervoegsel *-te* (*machte*), terwijl er in het Nederlands twee bestaan: stemhebbende *-de* (*woonde*) en stemloze *-te* (*maakte*). Het imperfectum wordt bij de sterke (en sommige zwakke¹³⁸) werkwoorden in beide talen onregelmatig gevormd, nog met behulp van de zog. ablaut (3.2). Parallel hiervan wordt ook het verleden deelwoord gevormd.

---

¹³⁶ Čermák/Hrnčířová 2000, 74

¹³⁷ Van Haeringen 1956, 54

¹³⁸ Er zijn ook gedeeltelijk zwak/sterke werkwoorden.

Beide talen kunnen ook dezelfde wijzen (modi) vormen, maar met het verschil dat de conjunctief in het Nederlands tegenwoordig niet meer in levend gebruik is. Het Duits gebruikt de conjunctief vrij vaak, vooral bij de zogenaamde “Indirecte Rede.”¹³⁹ Het Nederlands vormt de indirecte rede door de omschrijving met het verleden tijd van het werkwoord *zullen* of van de indicatiefvorm. In overige gevallen wordt de conjunctief in het Nederlands vervangen door omschrijving met *mogen* of *moeten* in verbinding met de infinitief (bv.: *Hei zei: “Bemoei je maar alleen met je eigen zaken!”*, *Hij zei dat ik me maar alleen met mijn eigen zaken moest bemoeien.*), mogelijkkerwijs door een indicatiefvorm verleden tijd (bv.: *Ik vroeg: “Wat bedoel je ermee?”*, *Ik vroeg wat hij ermee bedoelde.*)¹⁴⁰

Het Nederlands en het Duits beschikken over bijna hetzelfde werkwoordssysteem. Het Duits is als altijd conservatiever dan het Nederlands. “Het Nederlands heeft de oude “sterke” conjugatie in het groot bewaard, maar nogal wat geregulariseerd.”¹⁴¹ Beide talen onderscheiden twee hoofdsoorten werkwoorden: de regelmatige en de onregelmatige die niet meer productief zijn, en zijn beide van de synthetische tot de analytische vorming overgegaan.

---

¹³⁹ Van Haeringen 1956, 56

¹⁴⁰ Van der Wal en Van Bree 1992, 146

¹⁴¹ Van Haeringen 1956, 42

6. Meervoudsvorming van de zelfstandige naamwoorden in het Nederlands en in het Duits

In dit hoofdstuk wil ik een vergelijking tussen de meervoudsvorming in het Nederlands en het Duits maken. Hoewel het Nederlands en het Duits twee meervoudsuitgangen gemeen hebben, worden deze uitgangen niet in dezelfde omstandigheden gebruikt. Het meervoudssysteem vormt een gebied dat het onderscheid tussen deze twee verwante talen duidelijk kan maken. Alle verschillen volgen daarbij uit de ontwikkeling van deze talen die ik in het derde hoofdstuk heb behandeld en waarnaar ik in dit hoofdstuk zal verwijzen. Dit hoofdstuk kan als een overzicht dienen voor mensen die het Nederlands en het Duits als twee vreemde talen bestuderen en die het meervoudssysteem van deze talen willen begrijpen met al zijn historische gevolgen.

Ik zal hier achtereenvolgend de hedendaagse meervoudssystemen van de beide talen beschrijven. Daarna behandel ik de geschiedenis van alle meervoudsuitgangen die voor het Nederlands of het Duits tegenwoordig nog van belang zijn. Ter sprake komen ook meervoudsuitgangen die in de ene of andere taal verdwenen zijn. Ik probeer ook uit te leggen waarom dit gebeurd is. In het derde gedeelte neem ik nog de criteria voor de toepassing van de meervoudsuitgangen door. Ik maak gebruik van de beschikbare literatuur en vakkundige artikels die zich met dergelijke thema's in de laatste jaren bezighielden.

6.1. Meervoudssysteem van het Nederlands en van het Duits

Zowel in het Nederlands als in het Duits onderscheidt men bij de zelfstandige naamwoorden het enkelvoud (singularis) en het meervoud (pluralis). Het bepaalde lidwoord voor de pluralis is altijd *de* in het Nederlands en altijd *die* in het Duits. Het meervoud kent niet het onbepaald lidwoord *een/ein*. De meervoudsvorming geschiedt in beide talen vooral door middel van uitgangen. In het Duits kan het meervoud nog door klinkerverandering (umlaut) gevormd worden (bv.: *Bruder-Brüder*), in het Nederlands gebeurt dit alleen bij uitzondering (bv.: *lid-leden*¹⁴²).

---

¹⁴² Synchron gaat het om umlaut, diachroon om rekking in meervoud.

Het meervoud wordt in het Nederlands vooral door twee uitgangen gevormd: door *-en* (*vrouw/vrouwen*) en door *-s* (*moeder/moeders*). De uitgang *-en* wordt in de standaardtaal vaak als enkele sjwa gerealiseerd (zie hfd.3) en wordt achter de singularis van deze groepen van substantieven geplaatst: 1. woorden die op een tweeklank of op een *-ee* eindigen (bv.: *leeuw-leeuwen*, *zee-zeeën*), 2. substantieven met achtervoegsels *-dom*, *-ent*, *-erik*, *-es*, *-heid* (met klinkerverandering), *-ij*, *-iaan*, *-iet*, *-in*, *-ing*, *-ist*, *-iteit*, *-ling*, *-nis*, *-schap*, *-theek* (voorbeelden ervan zijn bv.: *eigendommen*, *componenten*, *stommeriken*, *leraressen*, *mogelijkheden*, *slavernijen*, *Indianen*, *kredieten*, *boerinnen*, *woningen*, *pianisten*, *kwaliteiten*, *leerlingen*, *bemoeinissen*, *eigenschappen*, *bibliotheken*), 3. gesubstantiveerde adjectieven (*gek-gekken*). De vierde groep wordt gevormd door een groot aantal andere woorden die op een medeklinker eindigen (bv. *boek-boeken*).

Bij de meervoudsvorming op *-en* moeten nog deze spellingsregels in aanmerking genomen worden: de spellingsregel die een verdubbeling voorschrijft om de kortheid van de stamvocaal te behouden (bv. *mes-messen*). De lange klinker in een gesloten lettergreep wordt met tweemaal dezelfde letter gespeld, die klinker in een open lettergreep wordt daarentegen met éénmaal deze letter geschreven (*boom-bomen*).

Als het Nederlandse woord in het enkelvoud op een stemloze *-s* of *-f* eindigt en in de laatste lettergreep een helder uitgesproken vocaal heeft, veranderen vaak deze klanken *-s* en *-f* in het meervoud in hun stemhebbende pendanten *-z* en *-v* (bv.: *huis-huizen*, *brief-brieven*). Deze regel geldt soms ook als *s* of *-f* voorafgegaan worden door een *-m*, een *-n*, een *-l* of een *-r* (bv.: *golf-golven*)¹⁴³. Er komen echter vaak ook uitzonderingen voor, vooral bij de wisseling *s-z* (bv. *bos-bossen*). Het klankverschijnsel geldt ook bij andere klanken (bv.: *bed-bedden*, *slab-slabben*, *rug-ruggen*), maar wordt in de spelling niet in aanmerking genomen.

Een groot aantal woorden vormt het meervoud door de uitgang *-s*: 1. woorden die in het enkelvoud eindigen op een onbeklemtoond *-el*, *-em*, *-en* of *-er* (bv.: *de tafels*, *de bodems*, *de jongens*, *de moeders*), 2. oorspronkelijke monosyllabische

---

¹⁴³ Fontein /Pescher-ter Meer 1993, 32, 58

persoonsnamen (bv. *kok-koks*), 3. substantieven met de Nederlandse achtervoegsels –*aar*, –*aard*, –*er*, –*erd*, –*ster*, –*sel*, –*te* (bv.: *metselaars*, *grijsaards*, *medewerkers*, *dikkerds*, *verpleegsters*, *knipsels*, *gewoontes*), 4. verkleinwoorden op –*je* (bv.: *huisjes*), 5. meestal de substantieven met achtervoegsels –*age*, –*e*, –*ette*, –*eur*, –*ier*, –*trice*, –*ine*, –*oir* (bv.: *bagages*, *studentes*, *diskettes*, *directeurs*, *winkeliars*, *actrices*, *blondines*, *reservoirs*), 6. veel leenwoorden die in de taal van herkomst het *s*-meervoud hebben (bv.: *film-films*), 7. namen van letters en acroniemen (bv.: *a's*, *cd's*), 8. familienamen (bv.: *de Metsiers*), 9. enkele van infinitieven gevormde substantieven (bv.: *de onderkomens*). De tiende groep bestaat uit woorden die op een klinker eindigen (behalve –*e*¹⁴⁴, –*eu*, –*eau*). Deze krijgen als meervoudsuitgang 's (bv.: *auto-auto's*).

Sommige woorden in het Nederlands kunnen tot vandaag beide meervoudsuitgangen gebruiken, –*s* zowel –*en*. Het gebruik ervan is vooral streekgebonden. De meervoudsuitgang–*s* bleef vooral in het noordoosten en in het zuidwesten van de Nederlanden (dus aan de Noordzee) verbreid.¹⁴⁵ Ook de stijlverschillen spelen een grote rol (zie verder). De spreektaal geeft de voorkeur aan de –*s*, de geschreven taal voor de –*en*.

Naast de meervoudsvorming met deze twee hoofduitgangen bestaat in het Nederlands nog onregelmatige meervoudsvorming. De samenstellingen die op –*man* eindigen krijgen als meervoudsuitgang –*lui* (*jongeman-jongelui*), –*lieden* (*edelman-edellieden*), –*mannen* (*Noorman-Noormannen*) of –*mensen* (*handelsman-handelsmensen*).

Bij enkele woorden komt het ook tot onregelmatigheden als deze woorden hun uitspraak verlengen. De vocalen *a*, *e* en *o* die in het enkelvoud donker uitgesproken worden kunnen in het meervoud helder uitgesproken worden (*dag-dagen*, *gebrek-gebreken*, *slot-sloten*). Er zijn enkele substantieven in het Nederlands die in het meervoud een vocaalverandering ondergaan (*het lid-leden*, *de stad-steden*, *het schip-schepen*, *de smid-smeden*).

---

¹⁴⁴ Bij enkele woorden zijn echter twee meervoudsuitgangen mogelijk (bv.: *gemeenten/gemeentes*). Zie volgende bladzijde.

¹⁴⁵ Phillipa 1982, 409

Zowel het al boven werd vermeld krijgen de substantieven op *-heid* de uitgang *-heden* in het meervoud (bv.: *de schoonheid- schoonheden*). Een kleine groep woorden vormt de pluralis door toevoeging van *-eren*. Het zijn deze woorden: *het ei, het gemoed, het (goed), het kalf, het kind, het lam, het lied, het rund, het volk* en de boven genoemde substantieven met verandering donker-helder: *het blad, het rad* en *het gelid (de gelederen)*. Door uitgang *-eren* en toevoeging van *d* vormen de Nederlandse woorden *het been (de beenderen)* en *het hoen (de hoenderen)* hun pluralisvormen. Het Nederlands kent ook nog de meervoudsuitgang *-ien (de koe-koeien, de vla-vlaaien, de vlo-vlooien)*.

Andere uitzonderingen kunnen we ook bij de vreemde woorden vinden. Bij substantieven die uit het Latijn overgenomen zijn, vindt men vaak twee mogelijkheden, de oorspronkelijk Latijnse uitgang en de Nederlandse (bv.: *het museum-de musea/de museums*). Ook bij de leenwoorden uit het Italiaans komen soms twee uitgangen voor (bv.: *het saldo-de saldi/de saldo's*). Zoals het hiervoor al werd vermeld, vormen de meeste Franse, Italiaanse en Engelse ontleningen hun pluralisvormen op *-s*. Hoe meer de woorden echter ingeburgerd zijn, hoe vaker ze het meervoud op *-en* hebben. Ook hun spelling en het ritmische beginsel (zie 6.3.) speelt een grote rol. “Hoe franser de verhouding tussen geschreven en gesproken vorm is, hoe vaster de *-s*.”¹⁴⁶ Bij de uitgang *-ie* is daarentegen de klemtoon bepalend: de substantieven met beklemtoonde *-ie* krijgen meestal de meervoudsuitgang *-en*, wanneer bij de woorden met onbeklemtoonde *-ie* de meervouds-*s* sterk concurreert.¹⁴⁷

Ook enkele oorspronkelijk Nederlandse woorden hebben twee mogelijkheden om meervoud te vormen. Deze twee pluralisvormen verschillen in betekenis (bv.: *de letter-de letters (lettertekens)/de letteren (literatuur)*) of niet (bv.: *gemeente-gemeenten/gemeentes*). Bij het betekenisverschil kunnen we volgens Van Haeringen over statigheidnuancering spreken. “In het algemeen bevordert deze nuancering het 'overdrachtelijk' gebruik met *-en* tegenover het 'eigenlijk' met *-s*. Het overdrachtelijke immers hoort meer thuis in wat men hogere stijl pleegt te noemen.”¹⁴⁸ Dat zien we ook

---

¹⁴⁶ Van Haeringen 1994, 20

¹⁴⁷ Van Haeringen 1994, 6

¹⁴⁸ Van Haeringen 1994, 18

bij het *-en*-meervoud van enkele woorden op *-el*, *-en*, *-er*, die het meervoud in de regel met *-s* vormen (bv.: *Christenen*, *engelen* enz.) “Deze afwezigheid van het *-s*-meervoud mogen we zeker [...] verklaren uit de verheven of gewijde sfeer waartoe deze woorden behoren.”¹⁴⁹

Soms kunnen twee homoniemen door de pluralisvorm onderscheiden worden (bv.: *de pad-padden* (*dier*)/*het pad-paden*(*de weg*)). Sommige woorden hebben geen pluralisvorm. Deze moeten daarom door de pluralisvorm van een synoniem vervangt worden (bv.: *de arbeid-werkzaamheden*).

Tot het volledige Nederlandse meervoudssysteem moet nog de nuluitgang gerekend worden. Namen van tijdperken, munten, maten, en gewichten kunnen ook in modern Nederlands in verbinding met een telwoord zonder meervoudsuitgang voorkomen. Na hoeveelheid aanduidende woorden blijft het zelfstandig naamwoord in het enkelvoud. Na een bepaald hoofdtelwoord of na de woorden *hoeveel* en *een paar* wordt geen pluralisvorm gebruikt.¹⁵⁰ (*Het weegt drie kilo*. Naast: *Het gewicht wordt in kilo's aangegeven*).¹⁵¹

Het Duits heeft met tegenstelling tot het Nederlands een veelvormig meervoudssysteem ontwikkeld, dat we zelfs oneconomisch kunnen noemen. Er bestaan vijf pluralisuitgangen in het Duits: de nuluitgang (bv: *der Koffer-die Koffer*), *-e* (bv.: *der Tag-die Tage*), *-(e)n* (bv.: *der Bote-die Boten*), *-er* (bv.: *das Kind-die Kinder*) en *-s* (bv.: *der Park-die Parks*).

Drie uitgangen kunnen bovendien met de umlaut gecombineerd worden: de nuluitgang (bv.: *der Vogel-die Vögel*), *-e* (bv.: *der Ball-die Bälle*) en *-er* (bv.: *das Haus-die Häuser*). De umlaut is één van de typische Duitse meervoudskenmerken. In het Duits is in tegenstelling tot het Nederlands de umlaut breder geworden.¹⁵² Typisch is vooral de morfologisatie ervan: *Buch – Bücher/ boek – boeken*, *alt – älter/ oud – ouder* enz. (zie 3.5.). Het gebruik van umlaut is bij de meervoudsvorming vaak

---

¹⁴⁹ Van Haeringen 1994, 19

¹⁵⁰ Fontein /Pescher-ter Meer 1993, 56

¹⁵¹ De Nederlandse regels voor de meervoudsvorming zijn overgenomen uit: Fontein /Pescher-ter Meer 1993, 55-63, E-ANS, hfd. 3.5

¹⁵² In het Nederlands alleen nog *stad-steden*.

overbodig, want van het woord wordt de pluralis meestal ook op een andere manier aangeduid¹⁵³: *das Wort-die Wörter*.

De Duitse substantieven krijgen de pluralisuitgang volgens deze regels: Tot de eerste groep met nuluitgang horen substantieven die in het enkelvoud op *-er, -el, -en, -chen, -lein* eindigen of onzijdige substantieven met het voorvoegsel *ge-* en de uitgang *-e* (bv.: *der Vater-die Väter, das Gebäude-die Gebäude*). Slechts twee vrouwelijke substantieven (*die Mutter-die Mütter, die Tochter-die Töchter*) hebben in het meervoud een nuluitgang.

Tot de tweede groep met de uitgang *-e* horen de meeste Duitse masculina en neutra. De feminina in deze groep zijn eenlettergrepig en hebben umlaut (bv. *der Tisch-die Tische, das Gesetz-die Gesetze, die Hand-die Hände*).

De uitgang *-en* krijgen alle mannelijke substantieven met verbuiging op *-en* (d.w.z. met zwakke verbuiging: *der Mensch-des Menschen*) en bijna alle vrouwelijke substantieven (bv.: *der Staat-die Staaten, die Frau-die Frauen*). De feminina op *-in* krijgen een uitgang *-nen* (bv.: *die Freundin-die Freundinnen*). Er zijn slechts zeven onzijdige substantieven die hun meervoud door de *en*-uitgang vormen (*das Auge, das Bett, das Herz, das Ende, das Hemd, das Leid, das Ohr*). Tot deze groep horen nog sommige leenwoorden (bv.: *das Interesse-die Interessen*), waaronder woorden op *-or, -(is)ismus, -us, -(i)um, -ma, -(i)al* (bv.: *der Professor-die Professoren, der Organismus-die Organismen, das Virus-die Viren, das Museum-die Museen, das Drama-die Dramen, das Mineral-die Mineralien*).

Slechts dertien mannelijke substantieven (*der Geist-die Geister, der Leib-die Leiber, der Ski-die Skier, der Gott-die Götter, der Mann-die Männer, der Mund-die Münder, der Rand-die Ränder, der Strauch-die Sträucher, der Wald-die Wälder, der Wurm-die Würmer, der Irrtum-die Irrtümer, der Reichtum-Reichtümer*) hebben de pluralisuitgang *-er*. Met *-er* wordt het meervoud van eenlettergrepige onzijdige substantieven gevormd en van alle onzijdige substantieven op *-tum* (bv.: *das Bild-die Bilder, das Eigentum-die Eigentümer*). Indien dat mogelijk is, wordt de stamvocaal altijd umgelautet. In de derde naamval krijgt het substantief nog de uitgang *-n* (bv.: *die*

---

¹⁵³ Van Haeringen 2006, 33

Männer-den Männern). Er bestaan geen vrouwelijke substantieven met de meervoudsvorming op *-er*.

Tot de laatste groep met de meervoudsuitgang *-s* horen uitleningen die op een klinker eindigen (behalve *-e*, bv. *das Auto-die Autos*) en sommige leenwoorden die op een medeklinker eindigen (bv.: *der Balkon-die Balkons*). Ook oorspronkelijk Duitse woorden die op een klinker eindigen (bv. *der Uhu-die Uhus*), verkorte woorden en verkortingen (bv.: *die Lok-die Loks*) en familienamen (bv.: *Müller-Müllers*) gebruiken deze uitgang.¹⁵⁴

Het Duits vormt zijn meervoudsvormen niet alleen door uitgangen maar ook door klinkerverandering: umlaut. De umlaut kan met *-e*, *-er* of nuluitgang gecombineerd worden. In verbinding met *-e* en *-er* kan hij als redundant beschouwd worden. Alle deze drie uitgangen kunnen het meervoud ook zonder umlaut vormen (*die Stühle/die Tische, die Männer/die Kinder, die Brüder/die Meister*). Hij komt in verbinding met *-er* altijd voor als het mogelijk is (dus bij umlautbare vocalen *a, o, u: ä, ö, ü*). De umlaut is in het Duits tegenwoordig niet meer productief.¹⁵⁵

Ook in het Duits bestaan schommelingen die zowel de uitgang als de umlaut betreffen. Enkele woorden kunnen zelfs drie meervoudsvormen hebben (bv.: *der Mund - die Münder* (schrijftaal)/ *die Munde, die Münde* (gesproken taal) of *der Junge - die Jungen* (schrijftaal)/ *die Jungs, Jungens* (gesproken taal)). De meervoudsvorming is ook in Duitsland van de stijl of de streek afhankelijk. Als de twee meervoudsvormen in de schrijftaal bestaan dan zijn ze meestal met een betekenisverschil verbonden (bv.: *die Bank - die Bänke* (zitbankjes) / *die Banken* (financiële instellingen)).

Er bestaan minder uitzonderingen in het Duitse meervoudssysteem dan in het Nederlandse. Net als in het Nederlands betreft dat echter de homoniemen die door hun meervoudsvorming onderscheiden worden (bv. *der Tau-die Tau* (de dauw)/*das Tau-die Taue* (het touw)).

---

¹⁵⁴ De Duitse regels voor de meervoudsvorming zijn overgenomen uit: Navrátilová 2000, 7-9, Duden 1998, 218-220, 229-237, Helbig/Buscha 2001, 251-254

¹⁵⁵ Kürschner 2006, 109

6.2 Geschiedenis van de meervoudsvorming

In het Gotisch maakt men bij zelfstandige naamwoorden onderscheid tussen vocalische *ǎ-*, *jǎ-*, *ō-*, *jō-*, *i-* en *u-* stammen, consonantische *n-*, *r-*, en *nd-* stammen en de zgn. wortelnomina¹⁵⁶. Elk groep heeft een eigen paradigma wat de declinatie van de substantieven betreft. Het onderscheid tussen deze boven genoemde klassen verdween in de periode tussen het Oer-West-Germaans en het Middelnederlands. Oorzaken hiervan waren: het verzwakken van de zwak betoonde vocalen van de uitgangen tot sjwa en het uitvallen van de *j* vóór vocalen in zwak betoonde syllaben.¹⁵⁷

In het Middelnederlands en Middelhoogduits is geen onderscheiding tussen vocalische en consonantische stammen overbleven. In deze periode maakt men slechts verschil tussen sterke flexie (de substantieven die in de nominatief op een consonant uitgaan) en zwakke flexie (substantieven die op een sjwa uitgaan). Sterke flexie is uit de oorspronkelijke vocalische stammen ontstaan, de zwakke uit de *n-* stammen.

Deze verandering is een onderdeel van het algemene deflexieproces in de Germaanse talen. Zoals al meermalen werd benadrukt, ontwikkelden het Nederlands en het Duits zich van het Indo-Germaans in de richting van analytische talen. De aanduiding van verschillende naamvallen verdween in het Nederlands volledig. Het rijke uitgangssysteem van de substantieven werd radicaal vereenvoudigd. Het enige gebied waarin de uitgangen in het Nederlands nog tegenwoordig een grote rol spelen, is dat van de meervoudsvorming. In tegenstelling tot andere synthetische middelen konden de meervoudsuitgangen zich tot tegenwoordig verrassend handhaven.

De meervoudsvorming van het Nederlands en het Duits was oorspronkelijk van soort van de flexie afhankelijk. Bij zelfstandige naamwoorden van de sterke flexie werd het meervoud door de uitgang *-e* gevormd (in datief *-en*), bij zelfstandige naamwoorden van de zwakke flexie door de uitgang *-n*. De meervoudsuitgangen werden vroeger nog naarmate het geslacht, de naamval en de oorspronkelijke stam van de substantieven veranderd. Ik geef hier alleen een paar voorbeelden uit het

---

¹⁵⁶ Bij wortelnomina ontbrak de stamvocaal. De uitgang stond dus direct achter de wortel.

¹⁵⁷ Loeij 1970, 121

Middelhoogduits: *tac* (*der Tag*), *wort* (*das Wort*), *lamp* (*das Lamm*), *kraft* (*die Kraft*), *zunge* (*die Zunge*).¹⁵⁸

8. Meervoudsvorming substantieven in het Middelhoogduits.

Naamval/ getal	sterke flexie				zwakke flexie
	Masc.a-stam	Neutr.a-stam	(es/os-stam)	Fem.i-stam	Femininum
1.p.Sg.	tac	wort	lamp	kraft	zunge
1.p.Pl.	tage	wort	lember	krefte	zungen
2.p.Pl.	tage	worte	lember(e)	krefte	zungen
3.p.Pl.	tagen	worten	lember(e)n	kreften	zungen
4.p.Pl.	tage	wort	lember	krefte	zungen

Er bestonden toen nog andere mogelijkheden. Naast *-e* en *-n* was er nog *-s* (zowel bij mannelijke als bij onzijdige substantieven) en *-er* (bij onzijdige substantieven)¹⁵⁹ of het meervoud zonder uitgang. In de beide talen bestond toen al de umlaut (mhd. *gast-geste*, *blat-bleter*, *kraft-krefe*), die in het Duits tot op heden bij meervoudsvorming wordt gebruikt (dt. *Gast-Gäste*, *Blatt-Blätter*, *Kraft-Kräfte*).

Het was voor de Nederlandse meervoudsvorming belangrijk dat juist “het westelijke systeem met zijn eenvoudiger vormleer dat van de Nederlandse standaardtaal is geworden. De vereenvoudiging in de westelijke dialecten en de standaardtaal ging bij de meervoudsvorming van de substantieven bovendien gepaard met een drastische herstructurering. Op een groep substantieven met de uitgang *-s* na [...] is het umlautloze zwakke meervoud op *-en* hier veralgemeend; deze uitgang heeft er zich zelfs aan substantieven gehecht, die in het meervoud al op *-er* uitgingen (*lammeren*, *kinderen*). Wat de *-s*-meervouden betreft, die kwamen, voor een deel weer in andere woorden,

¹⁵⁸ Schmidt 2000, 276-279

¹⁵⁹ Van der Wal en Van Bree 1992,137

buiten het westen ook nog in het Saksische gebied voor, maar schijnen elders ontbroken te hebben.¹⁶⁰

Ik ga de ontwikkelingen van de enkele meervoudsuitgangen uitvoeriger in de volgende hoofdstukken beschrijven. Ik beperk me in dit hoofdstuk vooral tot de meervoudsuitgangen die voor het hedendaagse Nederlands en Duits van belang zijn.

6.2.1. De meervouds *-e*

Nadat de klassen in elkaar gevloeid waren, onderscheidde men vooral twee groepen van substantieven: die met *a* (de boven vermelde zwakke flexie) en die zonder *a* (de sterke flexie). Omdat in deze periode op eens veel substantieven in het enkelvoud op *-e* eindigden, begon de uitgang *-e* langzaam zijn functie als een meervoudskenmerk te verliezen.

Vanaf het Middelnederlands kwam de *-e* vaak als kenmerk van vrouwelijke substantieven voor. Het gebeurde vaak dat de mannelijke en onzijdige substantieven naar de groep van vrouwelijke substantieven overgingen. Oorspronkelijke *het*-woorden als bijvoorbeeld *ellende*, *kunne* of *oorlog* zijn naar de *de*-woorden verlopen. Dit verschijnsel kwam toen ook in het Duits voor (bv.: *die Wange*). Sommige andere feminina hebben zelfs de uitgang *-e* gekregen (bv.: *de dade*).¹⁶¹

Tot op het moderne Nederlands hebben enkele substantieven hun uitgang *-e* bewaard (vooral de gesubstantiveerde adjectieven en persoonsnamen (bv.: *getuige*, *weduwe*)), andere hebben deze uitgang verloren (bv.: *graaf*, *heer*).¹⁶² De uitgang *-e* werd ook gebruikelijk bij het afleiden van de vrouwelijke vorm bij de persoonsnamen op *-ant*, *-ent*, *-ist* (bv.: *telefoniste*).¹⁶³

Door al deze gebeurtenissen werd de *-e* steeds meer als kenmerk van de vrouwelijke substantieven beschouwd. Zowel in het Nederlands als in het Duits kregen deze substantieven verschillende meervoudsuitgangen (*-ens*, *-n*, *-s*). Waarschijnlijk daardoor de uitgang *-e* zelf kenmerkend werd verloor hij vanaf de 16^e eeuw zijn functie

---

¹⁶⁰ Goossens: Het Nederlandse taalgebied, 15

¹⁶¹ Loeij 1970, 129

¹⁶² Loeij 1970, 129

¹⁶³ Van Haeringen 1994, 14

als meervoudsuitgang ten voordele van de *-en*. “In de 17^e eeuw komt de vorm zonder *-n* nog wel voor bij ‘minder geschoolde’ schrijvers als Bredero en zelfs een enkele keer bij Hooft.”¹⁶⁴ Vanaf de 18^e eeuw verdween de uitgang *-e* helemaal van de geschreven Nederlandse taal.

Tot het verdwijnen van *-e* heeft waarschijnlijk ook het algemene wegvallen van de onbeklemtoonde *-e* in (bijna) alle slotposities bijgedragen (zie 3.6.). De meervouden op *-e* vielen aan het eind van de Middeleeuwen samen met die op *-en*.

Interessant blijkt dat dit in het Duits niet gebeurde. De uitgang *-e* hoort ook tegenwoordig nog tot de groep van de Duitse productieve meervoudsuitgangen. Dat hangt misschien samen met het feit dat in het Duits het deflexieproces niet zo ver kwam. Het Duits maakt nog gebruik van naamvallen. Zo werd de uitgang *-e* niet zo kenmerkend voor het vrouwelijk omdat hij nog in combinatie met verschillende naamvalsvormen van substantieven en lidwoorden kon staan.

6.2.2. De meervouds *-(e)n*

De meervoudsuitgang *-(e)n* werd systematisch gebruikt bij meervoudsvorming van substantieven met zwakke flexie (d.w.z. bij vroegere consonantische stammen). Pas later was het behoren tot een soort flexie van geen belang meer. De onderscheiding naar vocalische en consonantische stammen is verdwenen en hiermee ook alle beperkingen in het gebruik van meervoudsuitgangen.

De uitgang *-n* werd oorspronkelijk voor de meervoudsvorming van de feminiene *n*-stammen gebruikt, maar hij verbreidde zich later ook op de (vrouwelijke) *ō*-stammen. Deze uitbreiding veroorzaakte dat de uitgang *-n* steeds meer als meervoudsuitgang werd beschouwd en dat hij daarom in de enkelvoudsvormen verdween. Analogisch werd de meervouds-*n* ook tot andere substantieven uitgebreid (eerst tot die met een sjwa aan het einde: *sone-sonen*, later ook tot die op een consonant: *gast-gasten*).

Men ging de meervoudsuitgang *-en* in plaats van *-e* gebruiken omdat de *-en* een duidelijker uitgang was. De *-en* verving de uitgang *-e* om twee redenen: de *-e* werd

---

¹⁶⁴ Van den Toorn e.a. 2007, 409

toen als vrouwelijk uitgang in het enkelvoud beschouwd (zie 6.2.1.) of verdween zelfs door de *e*-apocope. Men wilde weer een volledige meervoudsuitgang hebben, maar dat duurde niet lang. Later viel de *-n* weer weg (in het westen van Nederland) waardoor men in feite toch de uitgang *-e* heeft gekregen. De *-en* wordt nog in het noordoosten en zuidwesten gesproken, anders bleef hij alleen als geschreven vorm of als spellinguitspraak voorkomen.¹⁶⁵ In het Duits is de apocope van *sjwa* of *-n* niet zo ver gegaan als in het Nederlands.

Oorspronkelijk bestond alleen de uitgang *-n*, pas later werd ook de combinatie *sjwa + n* als meervoudsuitgang geaccepteerd. In de loop van de 14^e eeuw werd steeds meer de uitgang *-en* in plaats van *-n* gebruikt.¹⁶⁶ Tegenwoordig wordt de *-n* in het Nederlands alleen bij uitzondering gebruikt als meervoud bij woorden als *gegadigden*, *betrokkenen*.¹⁶⁷ In het Duits wordt de variante *-n* nog steeds gebruikt bij woorden die in het enkelvoud op *-el*, *-er* of een vocaal (behalve *-au* en *-ei*) eindigen (bv.: *Schachtel-n*, *Feder-n*, *Straßen-n*).¹⁶⁸

6.2.3. De meervouds *-s*

De oorsprong van de meervouds-*s* is omstreden. Sommige taalkundigen beschouwen de *-s* als een Ingweoons verschijnsel (zie hfd. 3.4.1.). Ze argumenteren dat de meervouds-*s* vooral in het Oudsaksisch en het Angelsaksisch voorkwam, in het Duits daarentegen bijna niet. Andere taalkundigen zijn eerder van de mening dat het om een ontlening gaat. Er zijn dan drie mogelijkheden van belang: de meervouds-*s* werd aan het Frans geleend, aan het Engels door de nauwe handelscontacten of aan beide talen.¹⁶⁹ Een andere mogelijkheid lijkt nog de ontwikkeling van de *-s* uit de genitief enkelvoud.¹⁷⁰ Deze theorie kan verklaren waarom de meervouds-*s* vroeger vooral bij mannelijke en onzijdige stammen van de vierde klasse voorkwam.¹⁷¹

---

¹⁶⁵ Van Bree 1987, 238

¹⁶⁶ Philippa 1982, 409

¹⁶⁷ Van Haeringen 1994, 1

¹⁶⁸ Duden 1998, 229

¹⁶⁹ Van der Wal en Van Bree 1992, 137

¹⁷⁰ Phillipa 1982, 414

¹⁷¹ De Schutter 1998, 124

Voor de eerste hypothese spreekt het feit dat in de Ingweoonse dialecten de uitgang *-as* bestond. Deze *-as* stond in het Oudnederlands als meervoudsuitgang nog naast de meervoudsuitgang *-a* (bv.: *nestas/vogala*). Het is moeilijk te bewijzen dat uit deze *-as* later de meervoudsuitgang *-s* ontstond. Waarschijnlijk bestond er nog de tussenfase *-es*, maar deze uitgang ontbreekt in het vroege Middelnederlands.¹⁷² Tegen deze hypothese spreekt vooral het feit dat de meervouds-*s* niet aanwezig was in het Oudfries en in de Middelnederlandse teksten uit Holland.¹⁷³

Een andere hypothese gaat dus ervan uit dat *-as* onder invloed van andere dialecten uitstierf en zich pas later weer van het zuidwesten uit ontwikkelde. Andere taalkundigen geven zelfs de mogelijkheid toe dat de *-s* nog helemaal niet bestond in het Oudnederlands.¹⁷⁴ Ook Van Haeringen schrijft in zijn artikel *De meervoudsvorming in het Nederlands*, dat de meervouds-*s* indruk maakt van een jongere uitgang. Hij geeft echter ook toe, dat deze indruk bedrieglijk kan zijn.¹⁷⁵

Het *s*-meervoud was in ieder geval in het vroegste Middelnederlands zeldzaam. Voorbeelden ervan komen uit het West-Vlaams.¹⁷⁶ Oorspronkelijk kwam de *-s* alleen bij substantieven op *-are* en *-ere* voor of bij leenwoorden. De meervouds-*s* was vooral in het noorden verspreid en concurreerde lang met de meervoudsuitgang *-en*. Vanaf het midden van de 14^e eeuw verspreidde de *-s* zich ook naar het zuiden.

De uitgang *-s* werd bij woorden op *-el*, *-en*, *-er* (*duvels*, *tekens*, *clooster*) gebruikt, verder bij leenwoorden (*pelgrims*) en soms ook bij monosyllaba (*wijfs*, *mans*). De uitgang *-s* kwam volgens het ritmisch principe (zie 6.3.) ook bij de verkleinwoorden op *-ken* voor. De *-en* zou hier tot een opeenvolging van drie zwakke syllaben leiden, zo werd bij de verkleinwoorden *-s* de meervoudsuitgang.¹⁷⁷ Deze regel is later ook naar de verkleinwoorden op *-je* overgegaan. Sommige taalkundigen maken erop attent dat de meervouds-*s* meer in ambtelijke teksten voorkwam dan in de literaire.¹⁷⁸

---

¹⁷² Phillipa 1981, 99

¹⁷³ De Schutter 1998, 122

¹⁷⁴ Phillipa 1981, 99

¹⁷⁵ Van Haeringen 2002, 1

¹⁷⁶ De Schutter 1998, 121

¹⁷⁷ Van Haeringen 1994, 3

¹⁷⁸ Phillipa 1981, 82

De verspreiding van *-s* werd door de verzwakking van *-e* en *-en* bevorderd. De uitgang *-s* verving alle meervouden die “onvoldoende” gekenmerkt waren (zelfs in allerlei gevallen waar hij tegenwoordig teruggedrongen is.¹⁷⁹) De meervoudsuitgang *-s* werd vooral op die woorden uitgebreid die op een sjwa eindigden. Het is merkwaardig, “dat de oudste schriftelijke getuigenissen van het *s*-meervoud bij woorden op *-e* altijd de schrijfwijze *-ens* vertonen”.¹⁸⁰

De sjwa ontstond juist bij woorden waarbij *-n* geapocopeerd werd (bv.: *hoogte*-vroeger *hoogten*, tegenwoordig vaak *hoogtes*). Zo kregen deze substantieven steeds vaker de uitgang *-s* dan *-en*. Vooral na de sjwa en andere vocalen was de meervouds-*s* zeer geschikt als het meervoud op *-en* onmogelijk was door het ontstaan van een hiaat. Dat de uitgang *-en* niet altijd gepast was bewijst ook de oplossing van meervouden van de woorden *vlo* (*vlooien*) en *koe* (*koeien*).¹⁸¹ Zo is de meervouds-*s* als een noodzakelijke aanvulling van het Nederlandse meervoudssysteem waar te nemen. Tegenwoordig is de meervouds-*s* in verschillende mate in alle Nederlandse dialecten aanwezig. In het Hoogduits was *de -s* echter nooit zo verspreid als in het Nederlands. De *-s* kunnen we als de nieuwste meervoudsuitgang in het Duits beschouwen.

6.2.4. De meervouds *-er*

De uitgang *-er* ontstond bij de onzijdige *ěs/ōs*-stammen van het Indo-Germaans. Nadat de eigen meervoudsuitgang uitviel werd het stamsuffix *-ir*¹⁸² als meervoud beschouwd.¹⁸³ De nieuwe meervoudsuitgang *-er* breidde zich dan door analogie verder. In het Oudnederlands werd het meervoud *-er* bij een beperkt aantal onzijdige substantieven (vroegere *a*-stammen) aangetroffen (*kalf-kalver*, *ei-eier*, *lam-lammer*). Bij deze Nederlandse woorden werd echter dan toch nog één meervoudsuitgang toegevoegd (b.v.: *kalver-kalvers/kalveren*)¹⁸⁴ waardoor een zgn. stapelvorm ontstond. Alleen enkele deze woorden met de uitgebreide meervoudsvorm *-eren* zijn tot in het moderne

---

¹⁷⁹ Loeij 1970, 124

¹⁸⁰ Van Haeringen 1994, 16

¹⁸¹ Van Haeringen 1994, 9

¹⁸² De *r* ontstond uit de oude *z* door rotacisme.

¹⁸³ Schmidt 2000, 224

¹⁸⁴ Loeij 1970, 125

Nederlands bewaard gebleven. Nog meer stapelvormen dan tegenwoordig kwam in het 18^e eeuwse Nederlands voor (zie verder 6.2.5.). Al toen bestond het meervoud met de uitgang *-er* in verbinding met *d*-epenthese (*hoen-hoender*).¹⁸⁵

De meervoudsuitgang *-er* vindt men ook bij een aantal Duitse substantieven. In het Duits werd deze uitgang nog meer uitgebreid dan in het Nederlands (b.v.: *Buch-Bücher*/boek-boeken, *Dorf-Dörfer*/dorp-dorpen enz.), maar nooit met toevoegingen (vergelijk: *das Kind-Kinder*/het kind-kinderen). In het Duits werd de *a* in de stam door de *-ir* umgelautet (b.v.: *blat-bletir*, nog tegenwoordig *Blatt-Blätter*).¹⁸⁶ (voor umlaut zie 3.5.) Een ander verschil in het gebruik van de meervouds-*er* tussen deze twee talen is dat de uitgang *-er* in het Nederlands vaak een collectieve betekenis heeft (b.v. *kleren*, *bladeren*) in tegenstelling tot het Duits.¹⁸⁷

6.2.5. Overige gevallen

In het Middelnederlands werd het meervoud dus door vijf uitgangen gevormd: door *-n* en *-e* en in bepaalde fonetische omgevingen ook door *-s*, *-er* en nuluitgang. De meervoudsvorming was in het Middelnederlands nog niet systematisch. Soms ontstonden er zelfs de zogenaamde stapelmeervouden als men een meervoudsuitgang aan het woord in de pluralis heeft toegevoegd (bv.: *kindere-kinderen*/*kinders*). Dit gebeurde bij voorbeeld bij *schoen-schoenen* (mnl. *scoe-scoen*). Aan de andere kant werden enkele enkelvoudsvormen als meervoud beschouwd. Bij deze woorden moesten nieuwe enkelvouden ontstaan als bij voorbeeld bij *zeisen* (vroeger enkelvoud, tegenwoordig meervoud bij *zeis*).¹⁸⁸

Anders dan in het moderne Nederlands werd het meervoud bij enige onzijdige substantieven vroeger ook door de nuluitgang gevormd. Het ging om vroegere onzijdige *ǎ*-stammen met pluraal op *-u*, die in het Oer-West-Germaans geapocopeerd werd¹⁸⁹. Hun meervoud was dus klankwettig gelijk aan het enkelvoud (*dat been-die been*, *dat*

¹⁸⁵ Van der Wal en Van Bree 1992, 137

¹⁸⁶ Schmidt 2000, 224

¹⁸⁷ Loeij 1970, 126

¹⁸⁸ Cor van Bree 1987, 242

¹⁸⁹ Alleen naar lange syllabe, na korte syllabe analogisch.

dinc-die dinc, dat jaer-die jaer). Het verschil tussen het enkelvoud en het meervoud werd aan het eind van de Middeleeuwen door analogiewerking toch hersteld. Deze substantieven kregen de meervoudsuitgang *-en*, zodat tegenwoordig de uitgangsloze pluralis allen bij uitzondering bestaat bij hoeveelheid aanduidende woorden (in tegenstelling tot het Duits, zie 6.1.).

In het Middelnederlands bestond al de vocaalwisseling die we tegenwoordig in het moderne Nederlands nog kunnen tegenkomen (vergelijk: *dag-daghe x dag -dagen*). Deze vocaalwisseling werd door de rekking in open syllabe met hoofdaccent veroorzaakt (zie 3.4.). Ook deze uitzondering bestaat in het Duits niet.

Zoals al werd gezegd kregen de zelfstandige naamwoorden op *-e* naast de meervoudsuitgang *-s* vaak ook de meervoudsuitgang *-(e)ns*. Het lijkt alsof de twee meervoudsuitgangen *-s* en *-en* tot een variant *-ens* zijn versmolten. Deze variant kwam vooral in de Hollandse teksten van de 16^e en de 17^e eeuw voor. Van den Toorn noemt in de *Geschiedenis van de Nederlandse taal* verschillende auteurs die deze uitgang *-ns* gebruikten. Het waren bijvoorbeeld Sewel, Wolf en Deken of Bilderdijk. Volgens Ten Kate hadden enkele zelfstandige naamwoorden zelfs twee mogelijkheden (*-ns* of *-n*). Substantieven op *-te* maakten echter alleen de uitgang *-ns* mogelijk.¹⁹⁰ Volgens Schönfeld 1970, 125 kon „een dergelijk meervoud op *-ens* dan weer tot een nieuw enkelvoud op *-en* leiden“.¹⁹¹

Over de ontwikkeling van de umlaut in het algemeen gaat het in het hoofdstuk drie (zie 3.5.). In het Nederlands was de umlaut in tegenstelling tot het Duits nooit zo ver verspreid en ze hoort ook tegenwoordig niet tot de productieve meervoudsmiddelen. De secundaire umlauten hebben wel in oostelijke helft van Nederland bestaan¹⁹², maar niet in Vlaanderen, Zeeland en Holland.¹⁹³ In het westen was alleen de primaire umlaut aanwezig, wat voor de standaardtaal doorslaggewend was.

De umlaut werd in het Nederlands steeds minder gebruikt. Toen de tweede persoon enkelvoud (*du*) volledig verdrong, verdwenen ook de erbij behorende

---

¹⁹⁰ Van den Toorn e.a.2007, 409

¹⁹¹ Loeij 1970, 125

¹⁹² De secundaire umlaut bestaat nog tegenwoordig in het Brabants. Goossens: Het Nederlandse taalgebied, 15

¹⁹³ Goossens: Het Nederlandse taalgebied, 13

werkwoordsvormen, “die eventueel nog umlaut of breking hadden (*du helds* werd dus vervangen door *gi houdt*)”.¹⁹⁴ Tot zo’n nivellering van umlaut kwam het ook bij de meervoudsvorming van substantieven. Uitzonderingen vormen tegenwoordig alleen een paar zelfstandige naamwoorden als *stad* (*stad-steden*) (zie hfd.6). Er waren vroeger zeker meer substantieven die bij de meervoudsvorming van de umlaut gebruik maakten. Deze woorden verloren hun umlaut echter al vóór het begin van het Middelnederlands (bv.: *gast-geste*, *kalf-kelver*).¹⁹⁵

6.3. De toepassing van meervoudsuitgangen

Alhoewel het Duits over vijf meervoudsuitgangen en één meestal redundante meervoudsmarkering (umlaut) beschikt en het Nederlands slechts over twee uitgangen, kunnen we zeggen dat de Duitse meervoudsvorming systematischer is dan de Nederlandse. Het Nederlands heeft tegenwoordig alleen twee productieve meervoudsuitgangen *-en* en *-s*, maar heeft nog veel niet-productieve uitgangen en verschillende uitzonderingen (zie 6.1.). Het Nederlandse meervoudssysteem is dus minder gereguleerd dan het Duitse.

Het gebruik van de meervoudsuitgangen is sterk door de historische ontwikkeling van beide talen bepaald, er zijn echter nog andere omstandigheden die toepassing van de meervoudsuitgangen bepalen. Sebastian Kürschner beschrijft deze factoren als sturingen en onderscheidt zes niveaus bij: fonologische, morfologische, syntactische, semantische, lexikale en genussturing.¹⁹⁶

Aan de hand van de fonologische sturing is de meervoudsuitgang van de vorm van de stam afhankelijk: van de slotklank of van de prosodische eigenschappen van het woord. Zo wordt bijvoorbeeld door de slotklank *-s* bepaald dat het meervoud door de uitgang *-en* wordt gevormd (bv.: *jas-jassen*).¹⁹⁷

---

¹⁹⁴ Goossens: Het Nederlandse taalgebied, 17

¹⁹⁵ Goossens 1987, 167

¹⁹⁶ Kürschner 2006, 110-115.

¹⁹⁷ Van Haeringen 1994, 8

Het Nederlands geeft bij meervoudsvorming voorkeur voor *-en* bij eenlettergrepige woorden en voor *-s* bij tweelettergrepige woorden.¹⁹⁸ Volgens Van Haeringen speelt er nog de klemtoon een belangrijke rol. Hij constateert, “dat na een onbeklemtoonde syllabe zich een neiging tot pluraliseren met *-s* openbaart, terwijl de normale uitgang *-en* zowel in polysyllaba als monosyllaba weinig concurrentie ondervindt na beklemtoonde syllabe”¹⁹⁹. Hij waarschuwt echter ook van dit ritmische beginsel een vaste regel te maken. In het Duits zijn deze omstandigheden niet van zo veel belang bij de meervoudsvorming in vergelijking met het Nederlands dat meer nadruk legt op de ritmische factor.

Op het gebied van de morfologie is te zien dat ook enkele morfologische kenmerken de meervoudsvorming kunnen bepalen. Aan de hand van verschillende uitgangen van substantieven kan men regelmaat vinden bij de toepassing van de meervoudsuitgangen. In het Duits zijn het bij voorbeeld de uitgangen *-er*, *-el*, *-en*, *-chen*, *-lein* die in het meervoud altijd een nuluitgang krijgen. In het Nederlands wordt bij voorbeeld bij alle verkleinwoorden het meervoud op *-s* gevormd.

De meervoudsuitgang kan men soms ook volgens de betekenis van het woord kiezen. Semantiek speelt vooral in het Duits een grote rol. Zo wordt bij voorbeeld de uitgang *-(e)n* bij de meervoudsvorming van alle mannelijke leden van een volksgemeenschap met het derivatiesuffix *-e* gebruikt (bv.: *Franzose-n*, *Russe-n*)²⁰⁰. In het Nederlands is de semantische sturing niet meer productief. Echter, tot één semantische groep zouden waarschijnlijk de 15 Nederlandse woorden met het meervoud op *-eren* kunnen horen.²⁰¹ En ook de groep van de Nederlandse persoonsnamen (behalve die op *-ling*) vertoonde al vanouds voorkeur voor de *-s*.²⁰²

Voor het Duits is verder de meervoudsvorming aan de hand van het geslacht belangrijk. Zoals het al boven werd vermeld krijgen de meeste Duitse feminina de meervoudsuitgang *-en*. Omdat in het Nederlands de genusonderscheiding bij

---

¹⁹⁸ Kürschner 2006, 112

¹⁹⁹ Van Haeringen 1994, 6

²⁰⁰ Kürschner 2006, 113

²⁰¹ Kürschner 2006, 113

²⁰² Van Haeringen 2002, 4

substantieven niet meer van belang is, kan er ook geen genussturing vastgesteld worden²⁰³ (behalve de onzijdige substantieven op *-eren*).

Kürschner gaat in het artikel op syntactische sturing niet in. In het algemeen kan echter gezegd worden dat bij deze sturing de meervoudsuitgang van de syntactische omgeving afhankelijk is. Als voorbeeld kunnen de namen van tijdperken, munten, maten, en gewichten genoemd worden. Hun meervoudsuitgang hangt van het feit af of het substantief in de zin in verbinding met een hoeveelheid aanduidende woord staat (meervoud = enkelvoud, bv.: *kilo*) of niet (bv. *kilo's*). (zie 6.1.)

Alle deze omstandigheden helpen de taalspreker regelmaat in het meervoudsysteem te vinden. Er kunnen echter meer sturingen bij een substantief van belang zijn: de persoonsnamen krijgen in de regel de meervoudsuitgang *-s*, ook bij woorden waar door de ritmische factor *-en* te verwachten is.²⁰⁴ Of omgekeerd: er kunnen geen regels bestaan die de juiste meervoudsuitgang bepalen. In het Duits zijn veel van deze “onregelmatige” woorden te vinden die zogenaamde lexikale sturing hebben. Men kan niet precies zeggen waarom een bepaald woord juist die bepaalde uitgang krijgt. Bijvoorbeeld de Duitse mannelijke substantieven met dezelfde fonologische structuur (*der Mund, der Hund, der Grund*) vindt men drie verschillende meervoudsvormen (*die Münd-er, die Hund-e, die Gründ-e*)²⁰⁵. Deze soort sturing bestaat in mindere mate ook in het Nederlands.

Er bestaan dus verschillende factoren in het Nederlands en het Duits voor de toepassing van de meervoudsuitgangen bij de zelfstandige naamwoorden. Bovendien, zoals hiervoor al werd beschreven, is er nog verschil in een aantal uitgangen die de beide talen ter beschikking hebben. Zoals al werd gezegd, zijn tegenwoordig alleen twee Nederlandse meervoudssuffixen productief. Het Duits heeft daarentegen vijf productieve uitgangen. Enkele ervan kunnen nog met umlaut gecombineerd worden. Zo worden enkele meervoudstekens zelfs redundant.

Ook het aantal plaatsen om het meervoud te kenmerken is verschillend. In het Duits kan men een meervoudskenmerk aan het lidwoord, aan het zelfstandig en

---

²⁰³ Kürschner 2006, 114

²⁰⁴ Van Haeringen 1994, 7

²⁰⁵ Kürschner 2006, 114

bijvoeglijk naamwoord en aan het werkwoord zien. In het Nederlands werden daarentegen de mogelijkheden door de deflexie beperkt.²⁰⁶ Men ziet de kenmerken bij substantief (door de meervoudsuitgang), bij het lidwoord van onzijdige substantieven (*het* wordt *de*), bij adjectieven zonder lidwoord als het substantief in het enkelvoud onbepaald is (b.v. *nieuw boek-nieuwe boeken*).

Aan het eind van dit stukje zou ik nog willen opmerken dat de grenzen in het gebruik van de meervoudsuitgangen helemaal niet zo scherp en duidelijk zijn. Er zijn grote verschillen binnen de Nederlandse ook binnen Duitse dialecten zowel als tussen het Nederduits en het Hoogduits. Bijvoorbeeld vertonen de zuidelijke gebieden (van Limburg tot Twente) duidelijke overeenkomsten met de aangrenzende Duitse dialecten.²⁰⁷

Dat “de dialecten van het huidige Nederlandse en het huidige Duitse taalgebied, afgezien van aan hun grens opgestuwde recente beïnvloedingen door twee verschillende standaardtalen, een continuïteit vertonen”²⁰⁸, benadrukt ook Goossens. “De duidelijkste breuklijnen”²⁰⁹ zijn volgens Goossens bovendien “tussen de Friese en niet-Friese dialecten te vinden, wat dus met de tegenstelling tussen Nederlands en Duits en met de afhankelijkheidsverhouding van die twee talen niets te maken heeft”²¹⁰. De politieke grenzen van een staat beantwoorden niet aan de grenzen van verspreiding van een taalverschijnsel. De taalgrenzen zijn vloeier. “Het behoeft geen betoog dat de tegenstelling Nederlands-Duits hier het resultaat van een politieke grenstrekking is.”²¹¹ Niet alleen de expansie van het Duits, maar ook die van het Nederlands is door het trekken van de genoemde grenzen tot stilstand gebracht.”²¹²

Deze bijzonderheden (inclusief de dialectverschillen) zijn echter zeer ingewikkeld en verdienen zeker een aparte behandeling. De Nederlandse en Duitse dialecten zijn daarom in deze scriptie buiten beschouwing gebleven.

---

²⁰⁶ Kürschner 2006, 117

²⁰⁷ *Schets van de meervoudsvorming der substantieven in de Ned. dialecten*. 1987, 167

²⁰⁸ Goossens: *Het Nederlandse taalgebied*, 7

²⁰⁹ Goossens: *Het Nederlandse taalgebied*, 7

²¹⁰ Goossens: *Het Nederlandse taalgebied*, 7

²¹¹ Goossens: *Het Nederlandse taalgebied*, 21

²¹² Goossens: *Het Nederlandse taalgebied*, 23

6.4. Samenvatting

Zoals in het voorafgaande hoofdstuk werd geconstateerd, heeft het moderne Nederlands slechts twee uitgangen die nog productief zijn bij de meervoudsvorming. Deze zijn volgens Van Haeringen als volgt te beschouwen: de *-en* als de meest gevestigde en oude uitgang, de *-s* daarentegen als de nieuwe uitgang, die langzaam maar zeker terrein wint. Toch is de *-s* steeds “de minder gewone”²¹³.

Ofschoon we regels kunnen vaststellen bij het gebruik van de Nederlandse en de Duitse meervoudsuitgangen, bestaat er een aantal uitzonderingen. Bij sommige woorden kunnen we geen rekenschap geven voor hun keuze van de meervoudsuitgang. Beide meervoudssystemen ontwikkelen zich bovendien nog steeds. Oude substantieven veranderen hun meervoudsuitgangen, nieuwe woorden moeten een meervoudsuitgang kiezen.

In dit hoofdstuk werd zowel het huidige toestand als de historische ontwikkeling van de meervoudsvorming in beide talen gekenschetst. In het hier volgende schema worden de meervoudsuitgangen van het Nederlands en het Duits naast elkaar gezet.

---

²¹³ Van Haeringen 1994, 1

9. Meervoudsvorming substantieven in het Nederlands en het Duits

UITGANGEN	in combinatie met	NEDERLANDS			DUITS		
		VROEGER	TEGENWOORDIG		VROEGER	TEGENWOORDIG	
			BESTAAN	PRODUCTIVITEIT		BESTAAN	PRODUCTIVITEIT
-EN	/	+	+	+	+	+	+
	UMLAUT	-*	+	-	-	-	-
-S	/	-**	+	+	-**	+	+
	UMLAUT	-	-	-	-	-	-
-ER	/	+***	-	-	+	+	+
	UMLAUT	+	-	-	+	+	-
	-EN (-eren)	+	+	-	-	-	-
-E	/	+	-	-	+	+	+
	UMLAUT	+	-	-	+	+	-
∅	/	+	+	-****	+	+	+
	UMLAUT	-	-	-	+	+	-
-ENS	/	+	-	-	-	-	-
	UMLAUT	-	-	-	-	-	-

* Ik heb nergens een bewijs gevonden dat de *i*-umlaut al bij de oude *n*-stammen bestond. Hoogstwaarschijnlijk niet. De umlaut bij *stad- steden* ontstond oorspronkelijk bij de meervouden op *-e* (oude *i*-stam *stad-stede*). Pas later (na de *e*-apocope) werd er de *-(e)n*-uitgang toegevoegd. Er moet bij de meervoudsvorming umlaut+ *-en* analogie in het spel geweest zijn, zoals in het algemeen bij het verdwijnen van *-e* ten gunste van *-en*.

** Het is moeilijk te zeggen sinds wanneer de *-s* gebruikt werd als de meervoudsuitgang in het Nederlands zowel in het Duits. In het algemeen wordt de meervouds *-s* als de jongste uitgang beschouwd.

*** De pluralia op *-er* in het Nederlands komen alleen bij onzijdige substantieven voor.

**** De nuluitgang is niet meer productief in het Nederlands. Alleen de namen van tijdperken, munten, maten, en gewichten zijn in modern Nederlands in verbinding met een telwoord zonder meervoudsuitgang gebleven. Dit geldt ook voor het Duits. In het Duits is de nuluitgang alleen in combinatie met umlaut productief.

Het beeld van de huidige Nederlandse meervoudsuitgangen laat in vergelijking met de vroegere toestand zien, dat het meervoudssysteem erg gereduceerd werd. De uitgangen *-e* en *-er* werden door *-en* vervangen. In het Duits bleven daarentegen meer meervoudsuitgangen gehandhaafd. Dit hangt samen met de deflexie, die in het Nederlands verder is gekomen dan in het Duits (zie 6.2.) Ook de apocope van *sjwa* en *-en* ging in het Duits niet zo ver. Het Duits laat daardoor de oorspronkelijke toestand van de Germaanse talen beter zien. Het Duits is in het algemeen meer conservatief dan het Nederlands. Het houdt ook meer van vaste regels.

Als gevolg van de reductie van het Nederlandse meervoudssysteem kunnen verschillende klankwetten en fonetische veranderingen genoemd worden. Aan de andere kant bestond er al lang een tendentie naar eenvoudigheid en systematiek in het Nederlands. Zo werden de nuluitgangen en vaak ook andere uitzonderlijke meervoudsvormen door de duidelijke meervoudsuitgangen *-s* of *-en* vervangen. Uit hoofdstuk 6.2. blijkt, dat ook de analogiewerkingen een grote rol hebben gespeeld.

Tegenwoordig is de situatie op het gebied van de meervoudsvorming in de beide talen verschillend. Ik wou hier dus eens in een paar punten aangeven waar het verschil tussen de meervoudsvorming in het Duits en het Nederlands op neerkomt:

- In het moderne Nederlands zijn twee meervoudsuitgangen productief (*-en* en *-s*), andere mogelijkheden zijn als uitzonderingen beschouwd. In het Duits bestaan vijf productieve meervoudsuitgangen (*-en*, *-s*, *-er*, *-e*, nuluitgang). In het Duits kunnen de meervoudsuitgangen *-er*, *-e*, $\emptyset$ met umlaut gecombineerd worden.
- In het Duits werd niet alleen de primaire umlaut maar ook de secundaire umlaut verspreid. In het Nederlands vindt men daarentegen alleen de resten van de primaire umlaut in de geschreven taal. Deze “umlaut” staat in combinatie met *-en* (alleen maar bij *stad* – *steden*), die de meervoudsuitgang *-e* verving. In het Duits bestaat de combinatie umlaut + *-en* niet.
- Meervoudsvormen met *-s* zijn voor het Duits historisch atypisch en relatief jong. Tegenwoordig wordt de *-s*-uitgang in het Duits voor de meervoudsvorming gebruikt als er geen andere mogelijkheid ter beschikking staat (zie 6.1.). In enkele Nederlandse gebieden bestond de meervoud-*s* al lang als een Ingweoons verschijnsel.

- De uitgang *-en* wordt in de Nederlandse standaardtaal vaak als enkele sjwa gerealiseerd. In het Duits wordt daarentegen de uitgang *-en* vol uitgesproken.
- In het Duits is de meervoudsuitgang vaak door het geslacht bepaald. In het Nederlands bestaat deze regel niet (behalve een aantal uitzonderingen op *-eren* (alleen onzijdige substantieven)). In het Nederlands en het Duits bestaan verschillende regels die de toepassing van de meervoudsuitgangen bepalen. Daardoor wordt ook veroorzaakt dat de twee gemene meervoudsuitgangen (*-en* en *-s*) in de beide talen onder andere condities worden gebruikt.
- In het Nederlands kan bij de meervoudsvorming van enkele substantieven de gedekte klinker in een open klinker veranderen. In het Duits gebeurt dit nooit.
- Sommige Nederlandse onzijdige substantieven hebben nog tegenwoordig een dubbel meervoud op *-eren*. De eenvoudige uitgang *-er* bestaat in het Nederlands niet meer, omdat er een tweede suffix bij kwam: door analogiewerkingen werd er nog de uitgang *-en* toegevoegd. In het Duits werd daarentegen de meervoudsuitgang *-er* sterker uitgebreid. De uitbreiding van *-er*-meervoud was in het Duits waarschijnlijk met de uitbreiding van de (secundaire) umlaut verbonden (*Dörfer, Länder, Mütter* x *dorpen, landen, moeders*).

De uitgang *-er* en zijn uitbreiding blijft interessant. Ik vat hier daarom deze problematiek nog eens samen: De uitgang *-er* ontstond uit de Indo-Europese *-es/os* – stammen (in het Oer-Germaans *-iz/az* – stammen). Door rotacisme ging de *z* in *r* over. In het Oudhoogduits en het Oudnederlands bestond al het stamsuffix *-ir* dat tenslotte als meervoudssuffix werd beschouwd. In het Oudhoogduits en Oudnederlands werd de uitgang *-ir* tot *-er* gereduceerd. In deze tijd bestond in beide talen de mogelijkheid bij onzijdige substantieven het meervoud op *-er* te vormen.

Het verschil tussen het Nederlands en het Duits bestond daarin dat het *er*-meervoud in het Nederlands “het geheel” uitdrukte, in het Duits niet. Het *er*-meervoud werd in het Nederlands als een groep van gelijke dingen gevonden en werd dus vooral bij collectieve betekenis gebruikt (*bladeren, kleren, kleden, lammeren* enz.).

Het is dus mogelijk dat deze pluralia dankzij hun collectieve betekenis weer als singularia werden beschouwd. Bovendien wilde men waarschijnlijk systematiek

brengen in het Nederlandse meervoudssysteem. Toen waren twee meervoudsuitgangen verspreid: *-en* en *-s*. Door analogiewerking hebben deze onduidelijke meervoudsvormen de nieuwe uitgang *-en* gekregen. Daardoor ontstonden de zog. stapelmeervouden (*kinderen* enz.).

Dat hetzelfde niet met de Duitse *-er* gebeurde, heeft volgens mij de volgende redenen:

- Het stamsuffix *-ir/-ar* veroorzaakte umlaut van de wortelsyllabe. In het Oudhoogduits had alleen de *a-* van de wortelsyllabe een umlaut, in het Middelhoogduits hadden ook andere vocalen een umlaut (de secundaire umlaut). Juist de umlaut diende tot betere onderscheiding van enkelvoud en meervoud. In het Duits werd zowel de primaire als de secundaire umlaut verspreid. In het Nederlands slechts gedeeltelijk de primaire umlaut. Daaruit volgt dat de onderscheiding tussen het enkelvoud en het meervoud in het Nederlands onduidelijk kon worden. In ieder geval werden er bij de meervoudsvormen op *-er* nog de uitgangen *-en* toegevoegd.
- In het Duits is de deflexie niet zo ver gekomen. Er bestonden steeds meer uitgangen (ook naamvalsuitgangen) in het Duits dan in het Nederlands. Door de deflexie en *e*-apocope zijn in het Nederlands veel uitgangen verdwenen. Ook de *-er* kon door de deflexie verzwakt worden. Men moest nieuwe meervoudsuitgangen invoeren. Ter beschikking stonden twee uitgangen: *-en* en *-s*. Het beantwoorde ook aan het Nederlandse verlangen naar eenvoudigheid en systematiek.
- In het Duits diende het *er*-meervoud niet alleen tot uitdrukking van de collectieve betekenis. De *-er*-uitgang werd ook naar de uitgangloze *a*-stammen uitgebreid en later ook naar enkele mannelijke substantieven. De groep van *er*-meervouden werd groter en belangrijker.

Ook bij het ontstaan van deze verschillen hebben behalve die al genoemde sterke deflexie in het Nederlands (*e*-meervoud) en de analogiewerkingen (*eren*-meervoud) nog andere hoofdfactoren een grote rol gespeeld. Belangrijk was ook de Ingweoonse inslag in het Nederlands die in het Duits lang zo sterk niet was (*s*-meervoud) of de sterke doorwerking van de primaire en secundaire umlaut in het Duits (*er*-meervoud).

Hoewel het Nederlands tegenwoordig eenvoudiger lijkt met zijn twee productieve uitgangen, is het meervoudssysteem nog met veel uitzonderingen doorgestoken. Nu doet zich de vraag voor of het Duits met zijn rijkdom van uitgangen + umlaut niet makkelijker te doorgronden is dan het Nederlands. Bij de vereenvoudiging van het Nederlands zijn immers veel resten overgebleven van het oude systeem, in de gedaante van veel uitzonderingen.

7. Samenvatting

Het Nederlands en het Duits zijn twee nauw verwante talen. Uit de verwantschap zijn vele overeenkomsten tussen deze twee talen te verklaren. Het Nederlands en het Duits zijn namelijk uit één grondtaal ontstaan. Dit was echter al rond begin jaartelling en in de eeuwen daarvóór. De talen vielen intussen uit elkaar en gaan vanaf circa 500 na Chr. ieder zijn eigen weg. Er zijn tegenwoordig veel verschillen te constateren tussen het Nederlands en het Duits, vooral op morfologisch gebied.

Ik heb me in deze scriptie ten doel gesteld een beschrijving van deze verschillen te geven en tot een historische verklaring ervan te komen. Omdat deze problematiek heel ingewikkeld is, concentreerde ik me in dit werkstuk vooral op de morfologie van het substantief. Ter illustratie heb ik het meervoudssysteem van beide talen gekozen. Volledigheidshalve werden echter ook de andere saillante verschillen genoemd, op fonologisch en syntactisch gebied.

Ik maakte bij mijn werk gebruik van beschikbare literatuur die zich met dergelijke thema's in de laatste jaren bezighield. Ik probeerde dit materiaal kritisch te beoordelen. Ik moest de informatie met elkaar vergelijken, want ze waren soms verschillend. Aan de hand van de resultaten heb ik de ontwikkeling van het Nederlands en het Duits beschreven. Ik zou hier nog eens in een paar punten willen aangeven waar het verschil tussen het Duits en het Nederlands op neer komt.

De externe geschiedenis hangt eng met de interne geschiedenis samen. De geschiedenis van de maatschappij, verandering van de omgeving, politieke, culturele en sociale gebeurtenissen, dat alles heeft de ontwikkeling van de talen beïnvloed. Vanaf het jaar 1648 werd het Nederlandse deel van het Duitse Rijk soeverein. Eigen ontwikkeling voor de Republiek betekende ook eigen ontwikkeling voor de taal. Het uiteengaan van de beide "talen" begon echter al eerder. Zowel Nederlanders als Duitsers streefden al lang van tevoren naar een eenheidstaal. Ze zijn beide al vóór 1648 een standaardtaal gaan ontwikkelen.

Het was echter niet alleen de politiek die de ontwikkeling van de taal heeft bepaald. De taal heeft sinds lang veranderingen ook intern doorgemaakt. Beide talen hoorden oorspronkelijk tot de zogenaamde Indo-Europese taalfamilie. Na de verspreiding en migratie van de Indo-Europese groepen en na de contacten met andere volkeren viel het Indo-Europees uiteen. Het Nederlands en het Duits hebben zich van de andere talen losgemaakt en maakten met andere Germaanse talen een andere gemeenschappelijke ontwikkeling door. Van de belangrijkste veranderingen moet hier de Eerste (Germaanse) klankverschuiving vermeldt worden en een klankverandering als de Wet van Verner.

Tot ongeveer 500 hebben beide talen dezelfde ontwikkeling doorgemaakt: de verschuiving van het accent naar eerste syllabe die de verzwakking van eindsyllaben veroorzaakte en het ontstaan van umlaut. Beide talen maakten ook systematisch gebruik van de uit Proto-Indo-Europees afkomstige ablaut. Pas later kwam het in de West-Germaanse groep van talen tot differentiatie en ook het Nederlands en het Duits begonnen zich van elkaar te onderscheiden.

Vanaf 800 spreken we al over het Oudnederlands en het Oudhoogduits. Ik zal hier alleen enkele verschillen noemen die in deze periode ontstonden: nieuwe monoftongen en diftongen (bv.: *Deutsch/duits*, *Stein/steen*, *laufen/lopen*), de verandering van de cluster *ōl*, *ǣl* en *ūl* in verbinding met *d* of *t* in de diftong *ou* + dentaal in het Nederlands (bv.: *Holz/hout*) en de verandering van de *-ft* tot *-xt* (bv.: *lucht/Luft*). De grootste verschillen werden echter door de verspreiding van de Ingweonismen veroorzaakt en daardoor dat het Nederlands niet deel heeft genomen aan de Tweede klankverschuiving.

In het Middelnederlands en het Middelhoogduits is de *sjwa* ontstaan die later aan het einde van veel woorden (bijna) volledig gereduceerd werd. Het Duits begon zich toen door de *i*-umlaut en verschillende ontrondingen van het Nederlands te onderscheiden. Ook in het Nieuwnederlands en Nieuwhoogduits zijn er veel veranderingen ontstaan, vooral op morfologisch en syntactisch gebied.

Uit de historische ontwikkeling vloeien de verschillende klanksystemen van beide standaardtalen voort. Het Nederlands en het Duits beschikken over een ander

aantal klanken. In het Duits bestaan geen : $\check{E}$, $\check{o}$, $\check{u}$, $\bar{o}e$, $\bar{a}i$, $\bar{o}i$, oei , $\bar{e}u$, $\bar{i}u$, $y\bar{u}$, ei , ou en αy in tegenstelling tot het Nederlands dat daarentegen niet over een korte α , korte y , α , $\mathcal{O}$ en geen medeklinkers ζ en g beschikt. In het algemeen kan gezegd worden dat de Duitse vocalen geslotener zijn dan de Nederlandse. De “lange” Nederlandse vocalen worden bovendien naar hun kwaliteit, de Duitse daarentegen naar de kwantiteit onderscheiden. Ook de Nederlandse (ei (ij), ou , ui) en de Duitse (ai , au , eu ($\ddot{a}u$)) tweeklanken komen niet met elkaar overeen.

Verschillen bestaan ook tussen de medeklinkersystemen. In het Duits komen dankzij de Tweede klankverschuiving affricaten en aspiraten voor, in het Nederlands niet. De Nederlandse g wordt als de Duitse ach-Laut uitgesproken, ich-Laut bestaat in het Nederlands niet. In tegenstelling tot het Duits spreekt men de s in alle posities (dus ook in de verbindingen als st , sp , sch) als dentaal fricatief [s]. Er bestaan in het Nederlands meer manieren om de r uit te spreken.

Vele verschillen tussen de zinsbouwssystemen van beide talen zijn veroorzaakt doordat het deflexieproces zich in beide talen in een andere fase bevindt. In het Nederlands ging het deflexieproces verder. Na de accentverandering en e -apocope werden de naamvalsuitgangen onduidelijk en daardoor ook steeds minder gebruikt. Rond het einde van de 12^e eeuw zijn er in het Nederlands en het Duits slecht vier naamvallen overgebleven. In het Nederlands is het naamvalssysteem uiteindelijk volledig verdwenen. De functies van naamvallen en uitgangen werden door voorzetselconstructies en een vaste volgorde van zinsdelen overgenomen. Het Nederlands is geheel van het synthetische naar het analytische taaltype overgegaan.

Het verschil tussen het Nederlands en het Duits bestaat ook in de ordening van werkwoorden aan het einde van de bijzin. In het Duits is alleen de groene volgorde (voltooid deelwoord of infinitief – persoonsvorm) correct, in het Nederlands ook de rode (persoonsvorm – voltooid deelwoord of infinitief). Ook wat de zogenaamde tangconstructie betreft, is het Duits strenger. In het algemeen is de syntaxis van het Nederlands eenvoudiger gebruikt dan de Duitse zinsbouw.

De belangrijkste verschillen tussen het Nederlands en het Duits bestaan op het gebied van morfologie. Het Nederlands (in Nederland) onderscheidt tegenwoordig alleen twee grammaticale geslachten (onzijdig en een gezamenlijk geslacht voor vroegere mannelijke en vrouwelijke woorden). Het Duits kent daarentegen tot nu toe alle drie genera. De zelfstandige naamwoorden en lidwoorden blijven in het Nederlands onveranderd in alle functies. Er bestaat praktisch geen verbuiging meer bij de Nederlandse adjectieven. Men onderscheidt nog twee vormen, die met en die zonder *-e*. Het Duits beschikt daarentegen over een rijkdom van vormen die conform de vier naamvallen veranderen.

Wat de voornaamwoorden betreft is het Nederlands met de deflexie niet zo ver gegaan in vergelijking met andere systemen. Toch is er slechts het subjects/objects-onderscheid bij de personalia en possessiva gebleven. In het algemeen bestaan er meer vormen bij het voornaamwoord in het Duits dan in het Nederlands.

Er bestaan ook enkele verschillen tussen de Nederlandse en de Duitse morfologie van het werkwoord. Ze kennen beide dezelfde aantal tempora. Maar de vorming ervan kan verschillend zijn (bv. van onvoltooid verleden tijd (imperfectum/präteritum)). Beide talen hadden oorspronkelijk dezelfde wijzen (modi), maar de Nederlandse conjunctief is tegenwoordig niet meer in levend gebruik.

Wat de meervoudsvorming betreft gaan beide talen van de rijkdom van het Indo-Germaanse systeem uit. Zoals al boven werd opgemerkt begon de deflexie met de accentverandering in het Gemeen-Germaans. De eindsyllaben werden verzwakt en de verschillende vocalen aan het einde van de onbeklemtoonde syllaben vielen samen in sjwa. Daardoor werden ook de meervoudsuitgangen onduidelijk. De *-e*, *-er* en *-ens* zijn helemaal verdwenen uit het Nederlandse meervoudssysteem.

Na een lange ontwikkeling zijn in het Nederlands alleen twee productieve meervoudsuitgangen overbleven, *-en* en *-s*. In het moderne Duits bestaan momenteel nog vijf meervoudsuitgangen (*-en*, *-er*, *-e*, *-s*, *0*), drie hiervan kunnen bovendien met umlaut gecombineerd worden. Meervoudsvormen met *-s* zijn voor het Duits echter historisch atypisch en relatief jong in tegenstelling tot het Nederlands. In het Duits wordt de meervoudsuitgang vaak door het geslacht bepaald, in het Nederlands allen bij

de onzijdige substantieven op *-eren*. Er bestaan namelijk verschillende regels die de toepassing van de meervoudsuitgangen in de beide talen bepalen. Deze verschillen in de meervoudsvorming tussen de beide talen zijn vooral de sterke deflexie in het Nederlands, de analogiewerkingen, de Ingweoonse inslag in het Nederlands en de sterke doorwerking van de primaire en secundaire umlaut in het Duits.

In het Nederlands bestaan natuurlijk nog andere mogelijkheden om het meervoud te vormen (behalve door *-en* en *-s*), die worden echter als uitzonderingen beschouwd. Daarom is het Nederlandse meervoudssysteem minder overzichtelijk dan het Duitse. In het meervoudssysteem ervan worden namelijk nog oude improductieve uitgangen en vormen gebruikt. Wegens deze uitgangen kan het Nederlandse meervoudssysteem als minder systematisch beschouwd worden.

De talen volgen al lang hun eigen weg. Ze vallen uiteen. Toch is er een gemeenschappelijke tendentie vast te stellen bij de Germaanse talen: ze worden eenvoudiger. Het Nederlands en het Engels bevinden zich ieder in een andere fase van deze ontwikkeling. Bij het Duits is deze tendentie (nog) niet sterk aanwezig. Zo bevindt het Nederlands zich niet alleen geografisch tussen het Duits en het Engels. Dat komt ook overeen met de resultaten van mijn onderzoek van de meervoudssystemen. Het Nederlands vormt het midden tussen het aan de meervoudsvormen rijke Duits en het met zijn meervouds-*s* vereenzaamde Engels.

Resumé

Tématem této diplomové práce je historické srovnání nizozemského a německého jazyka. Jejím cílem je podat přehled o nejzásadnějších rozdílech mezi nizozemštinou a němčinou, a to především na poli morfologie. Z hlediska úplnosti jsou v této práci uvedeny také rozdíly fonologické a syntaktické. Podrobněji je popsáno tvoření množného čísla u podstatných jmen v obou jazycích.

Po úvodu následují první dvě kapitoly této práce, které obsahují stručné shrnutí externích a interních dějin nizozemského a německého jazyka. Popisují celkový vývoj obou jazyků s důrazem na události, které významně ovlivnily vznik systematických rozdílů mezi nizozemštinou a němčinou. Oba jazyky zpočátku prošly stejným vývojem a byly formovány kulturními a politickými událostmi, kontaktem s jinými kmeny a národy i přírodními podmínkami.

Externí dějiny nizozemského a německého jazyka se začaly lišit od poloviny 17. století, kdy se Nizozemí odtrhlo od Německé říše. Už dříve však došlo v rámci interního vývoje k některým změnám, které neproběhly v nizozemštině a v němčině paralelně. Z nich můžeme jmenovat například posunutí hlásek *p*, *t*, *k* na *pf/f*, *ts/s*, *kch/ch* v němčině, redukci koncového *-e* v nizozemštině a s tím spojené oslabení pádů, změnu *ol/al* v kombinaci s *d* nebo *t* na *ou* v nizozemštině a vznik dalších nových hlásek.

Tyto rozdíly jsou spolu s mnoha jinými popsány ve čtvrté kapitole, která obsahuje přehled největších odlišností v oblasti fonologie a syntaxe. Z historického vývoje vyplývají na příklad tyto syntaktické odlišnosti: míra deflexe obou jazyků, použití analytických prostředků, pořadí slov ve vedlejší větě atd. V rámci tohoto synchronického srovnání obou systémů je odkazováno na předchozí dvě kapitoly.

Stejným způsobem jsou v páté kapitole pojednány rozdíly morfologické. Postupně přicházejí na řadu rozdíly mezi nizozemskými a německými podstatnými jmény, přídavnými jmény, zájmeny a slovesy. Největší odlišnosti jsou ve skloňování a rozlišování mužského a ženského rodu a v celkovém počtu forem u podstatných jmen.

Kategorie čísla u substantiv je probrána podrobněji v šesté kapitole. Redukce koncovek při tvoření množného čísla v nizozemštině odpovídá celkovému zjednodušení nizozemské morfologie oproti na formy stále bohaté němčině. Oba jazyky vycházejí

z bohatství Indogermánského systému. Z něj zbyly v nizozemštině pouze dvě produktivní koncovky, *-s* a *-en*. Tyto koncovky převzaly v minulosti funkce jiných sufixů (např. *-e* a *-er*), které byly v němčině na rozdíl od nizozemštiny zachovány až do dnešní doby. V němčině je pět koncovek (*-en*, *-er*, *-e*, *-s*, *0*), z toho tři z nich jsou kombinovatelné s přehláskou.

V nizozemštině existují ještě jiné možnosti tvoření plurálu, jsou však považovány za výjimky. Nizozemský systém tvoření množného čísla je proto méně přehledný než německý. Tato skutečnost souvisí především s historickým vývojem nizozemštiny, která směřuje k zjednodušení. V jejím systému se však přesto dodnes používá mnoho neproduktivních koncovek a forem, kvůli kterým můžeme tvoření množného čísla v tomto jazyce považovat za méně systematické.

Po krátkém přehledu tvoření množného čísla v současné nizozemštině a němčině následuje v šesté kapitole popis vývoje množného čísla a podmínek, které hrají hlavní roli při aplikaci jednotlivých koncovek v obou jazycích. Šestá kapitola je uzavřena tabulkou, která vývoj tvoření plurálu přehledně shrnuje. Celá diplomová práce je zakončena závěrem.

Resume

The theme of this thesis is a historical comparison of Dutch and German. The aim is to present an overview of the most essential and inherent differences between Dutch and German, which is in the first place shown by studying morphology. In terms of completeness, what cannot be omitted are the phonological and syntactic differences between the two languages, which are thus also mentioned in the thesis. In particular the plural forms of both Dutch and German nouns are studied in more details.

The first two chapters of the thesis contain a concise summary of external and internal history of Dutch and German. The two chapters describe general development of both studied languages with a special emphasis on such events that significantly influenced the emergence and formation of systematic differences between Dutch and German. Both languages, which at first were subjects to the same development, were formed by cultural and political events, by the contact with other tribes and nations, and even by natural conditions. The external history of Dutch and German started to differentiate no earlier than in the second half of the seventeenth century when the Netherlands gained independence from the German Empire.

However, in terms of internal development, several language changes can be traced even earlier, and these changes did not apparently occur in both languages simultaneously. For example, we could mention the shift of phones *p, t, k* to *pf/f, ts/s, kch/ch* in German, the reduction of final *-e* in Dutch and the consequent fading of noun cases, the change of *ol/al* which was combined with *d* or *t* to the diphthong *ou* in Dutch, and the formation of other new phones.

The mentioned differences and changes are, together with other such differences, described in the fourth chapter, which contains an overview of the most essential differences in terms of phonology and syntax. For example, the following syntactic differences result from the historical development: the extent of deflection in both languages, the use of analytical means, the word order in subordinate clauses, etc. When comparing both languages synchronically, the two previous chapters tend to be referred to.

In a similar way, chapter five analyzes morphological differences. In this chapter, we come to the analysis of the differences between Dutch and German nouns, adjectives, pronouns and verbs. The most essential differences are to be seen in terms of inflection, the distinction between male or female gender, and also in the total number of possible noun forms.

The morphological category of number of nouns is studied in details in the sixth chapter. The reduction of noun endings when forming plural forms in Dutch corresponds to general simplification of Dutch morphology in comparison to the morphologically richer German language. Both languages arose from the richness of Indo-Germanic system. In Dutch, there are only two productive endings left from this system, *-s* and *-en*. These endings took over the functions of other plural suffixes in the past (e.g. of the suffixes *-e* and *-er*), which in German, in contrast to Dutch, were preserved until these days. There are five plural endings in German (*-en*, *-er*, *-e*, *-s*, *0*), three out of which can be combined with umlaut.

There are also other ways of forming plural in the Dutch language. However, these ways tend to be regarded as exceptions. Therefore, the system of plural forms in Dutch seems not to be as transparent and well-arranged as the German system. This fact is linked to the historical development of Dutch, which tends to simplification. Nevertheless, there are many unproductive endings and forms that are still used in the Dutch language system, and we can thus consider the forming of plural in this language as less systematic.

After a concise overview of the formation of plural nouns in today's Dutch and German, the sixth chapter is devoted to the description of the development of plural forms and of the conditions that are the main factors in the application of particular endings in both languages. The sixth chapter is concluded by a table which lucidly summarizes the development of plural forms. The last part of the thesis is a conclusion.

Literatuurlijst

Čermák, František en Hrnčířová, Zdenka: *Nederlands - Tsjechisch woordenboek*, Leda, Voznice, 2000.

De Schutter, Georges: *Nog eens over de oorsprong van het s-meervoud in het Nederlands*. In: *Taal en Tongval* 50. 1998. p.121-134.

Duden: Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Band 4. Bearbeitet von Peter Eisenberg e.a. Dudenverlag, Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich, 1998.

Ernst, Peter: *Deutsche Sprachgeschichte. Eine Einführung in die diachrone Sprachwissenschaft des Deutschen. UTB basics*. - Wien 2005.

Fontein, A.M. en Pescher-ter Meer, A.: *Nederlandse grammatica voor anderstaligen*. Nederlands Centrum Buitenlanders, Utrecht, 1993.

Goossens, Jan: *Schets van de meervoudsvorming der substantieven in de Nederlandse dialecten*. In: *Taal en tongval* 39 (1987). 141-174.

Goossens, Jan: *Primaire en secundaire Umlaut in het Nederlandse taalgebied*. In: *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*. Band 29-1989. *Paleogermanica et onomastica*. Festschrift für J.A.Huisman zum 70.Geburtstag. Amsterdam, 1989. p.61-65.

Goossens, Jan: *Het nederlandse taalgebied, rede voor de Koninklijke Academie Nederlandse taal- en letterkunde*. In: *Gedenkboek van de eeuwfeestviering 1886-1986*, Gent. 1-24.

Haeseryn, W. e.a.: *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Martinus Nijhoff Uitgevers Groningen, Bd.1, 1997.

Heeroma, K.: *Wat is Ingweoons?* (in *TNTL* 81 (1965), p. 1-15). dbnl, 2002.

Helbig, Gerhard en Buscha, Joachim: *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Langenscheidt KG. Berlin und München, 2001.

Janssens, Guy m.m.v.Marynissen, Ann: *Het Nederlands vroeger en nu*. Acco, Leuven, 2003.

Kürschner, Sebastian: *De nederlandse nominale meervoudsallomorfie tussen Duitse complexiteit en Engelse eenvoud*. In: *Nederlands tussen Duits en Engels. Handelingen van de workshop op 30 september en 1 oktober 2005 aan de Freie Universität Berlin*. SNL, Leiden, 2006.

Navrátilová, Jana: *Školní německá gramatika*. Infoa, Dubicko, 2000.

Philippa, Marlies: *De meervoudsvorming op -s in het Nederlands vóór 1300*. In: *Tijdschrift voor nederlandse taal- en letterkunde* 97, 1981. p. 81- 103.

Philippa, Marlies: *Problematiek rond het -s-meervoud; een diachroon overzicht*. In: *De nieuwe taalgids* 75, 1982, p. 407 -417.

Schmidt, Wilhelm: *Geschichte der deutschen Sprache. Ein Lehrbuch fuer das germanische Studium*. 8.Aufl. - Stuttgart: Hirzl 2000.

Van Bree, Cor: *Historische grammatica van het Nederlands*. Foris Publications. – Dordrecht. 1987.

Van Dam, J.: *Handbuch der deutschen Sprache*. Groningen, 1957.

Van der Wal, M. i.s.m. Van Bree, Cor: *Geschiedenis van het Nederlands*. Het Spectrum B.V., Utrecht, 1992.

Van den Toorn, M.C.: *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. (Amsterdam University Press, 1997.) dbnl, 2007.

Van Haeringen, C.B.: *De taaie levenskracht van het sterke werkwoord* (in *De Nieuwe Taalgids* 34 (1940), p. 241-255). dbnl, 2002.

Van Haeringen, C.B.: *De meervoudsvorming in het Nederlands*. (In: *Neerlandica van 1994*.) dbnl.

Van Haeringen, C.B.: *Nederlands tussen Duits en Engels*. (Servire, Den Haag, 1956.) dbnl, 2006.

Van Loeij, A.: *Schönfeld's Historische Grammatica van het Nederlands*, (8^e druk, 1970). dbnl, 2003.

Weijnen, A.A.: *Nederlandse dialectkunde*. Hoofdstuk V: Statigrafie van de Nederlandse dialecten (1966). dbnl, 2003.